

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ESKİ İRAN UYGARLIKLARI VE YERLEŞİM
YERLERİ (M.Ö.6. BİN-M.Ö. 700)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN

HAZIRLAYAN
Filiz TEKER

ELAZIĞ -2016

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ESKİ İRAN UYGARLIKLARI VE YERLEŞİM YERLERİ
(M.Ö.6. BİN- M.Ö 700)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN

HAZIRLAYAN

Filiz TEKER

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN
- 2.
- 3.
- 4.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Eski İran Uygarlıkları ve Yerleşim Yerleri (M.Ö. 6. Bin- M.Ö. 700)****Filiz TEKER****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Genel Türk Tarihi Bilim Dalı****ELAZIĞ – 2016, Sayfa: XIV+116**

Eski İran tarihi çalışmaları hem İran'ın hem de civar bölgelerin tarihinin aydınlatılması açısından son derece önemlidir. Eski İran adeta dünyanın merkezi konumunda olduğu için İran'da yaşanan bir olayın ya da olgunun başka bölgeleri etkilememesi mümkün değildir. Eski İran tarihine baktığımızda; İran coğrafyasına Hint-Avrupalı toplumlar gelmeden önce bu coğrafyada yaşayan kavim ve uygarlıkların olduğunu görebiliriz. Bu bölgeye yapılan göçler sonucunda ise eski ve yeni uygarlıklar arasında etkileşimin olması kaçınılmazdır. Bu çalışmada Eski İran uygarlıklarını inceleyerek onların İran ile olan bağlantısını çeşitli açılardan değerlendirip yerleşim yerleri hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İran, Eski İran, İran Arkeolojisi, İran Uygarlıkları

ABSTRACT

Master Thesis

Ancient Iran Civilizations and Settlements

Filiz TEKER

The University of Firat

The Institute of Social Sciences

The Department of History

ELAZIG -2016, Page: XIV+116

The studies of ancient Iran are extremely important in terms of both Iran and being clarified the history of the surrounding district. Ancient Iran almost the center of the world so an event or phenomenon experienced in Iran not impossible to influence other regions. When we look at the history of ancient Iran, we can understand that there were peoples and civilizations who lived in this region before Indo-Europeans came to Iran. As a result of migration to this region, it is inevitable that the interaction between the old and new civilizations. In this thesis, by studying the ancient Iran civilization we studied the connection with Iran to provide information about their settlements assess from various angles.

Key Words: Iran, Ancient Iran, Iranian Archaeology, Iran Civilizations

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLOLAR LİSTESİ	VI
HARİTALAR LİSTESİ	VI
RESİMLER LİSTESİ.....	VIII
ÖNSÖZ	XI
KISALTMALAR	XII
KONU VE KAYNAKLAR.....	XIII
GİRİŞ	1
1.1. İran Kavramı	2
1.2. İran Coğrafyası ve Büyük İran Terimi.....	5
1.3. Eski İran Tarihi Araştırmaları.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

1. UYGARLIKLAR	9
1.1. Zayandeh Irmağı Uygarlığı	9
1.2. Jiroft Uygarlığı	10
1.3. Elam Uygarlığı	12
1.3.1. Din ve İnanış.....	13
1.3.2. Elam Dili ve Yazısı	15
1.3.3. Devlet Yönetimi ve Veraset	16
1.4. Lulubiler.....	20
1.5. Gutiler	22
1.5.1.Gutilerin Kökeni.....	24
1.5.2. Guti İsmi	28
1.5.3. Gutilerde Yönetim ve Elbeyleri.....	29
1.6. Kassiler.....	31
1.6.1. Kas/Guz adı	31
1.6.2. Sosyal Hayat.....	35
1.6.3. Kassilerin Dili.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

2. YERLEŞİM YERLERİ.....	40
2.1. İran’da Arkeoloji.....	40
2.2. İran’da İlk Yerleşimler.....	43
2.3. Tepe Sialk (M.Ö. VI. -I. Binyıl).....	44
2.4. Konar Sandal (M.Ö. III. Bin).....	53
2.5. Susa	65
2.6. Dinkha Tepe (M.Ö. II. Bin-800)	76
2.7. Geoy Tepe (Göktepe) (M.Ö. V. Bin-1200).....	81
2.8. Godin Tepe (M.Ö. V. bin-500)	83
2.9. Tepe Hasanlu.....	91
2.10. Tepe Hisar (M.Ö. IV. Bin- III. Bin)	98
2.11. Tepe Yahya (M.Ö. 5500-M.S.300)	102
SONUÇ	107
BİBLİYOGRAFYA	110
EKLER	115
Ek 1. Orjinallik Raporu	115
ÖZGEÇMİŞ	116

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kaynaklarda Geçen Guti Kral İsimleri.....	25
Tablo 2: Guti Kral İsimlerinin Analizi.....	26
Tablo 3: Guti Elbeyleri	29
Tablo 4: Kassi Hükümdar İsimleri.....	36
Tablo 5: Antik İran Kronolojisi	43

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Büyük İran.....	7
Harita 2: Zayandeh Irmağı	9
Harita 3: Jiroft	12
Harita 4: ElamUygarlığı	17
Harita 5: Lulubiler	21
Harita 6: Guttiler	30
Harita 7: Oğuz Göçleri	33
Harita 8: Kassiler.....	37
Harita 9: Tepe Sialk.....	46
Harita 10: Konar Sandal	55
Harita 11: Susa	67
Harita 12: Dinkha Tepe	78
Harita 13: GeoyTepe	82
Harita 14: Godin Tepe.....	84
Harita 15: Tepe Hasanlu.....	92
Harita 16: Tepe Hisar	100
Harita 17: Tepe Yahya	104

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Lulubi Hükümdarı Anubani.....	22
Resim 2: Akkadca Yazılmış Guti Tableti M.Ö. 2130.....	30
Resim 3: Kassilere Ait Kudurru.....	37
Resim 4: Kassilere Ait Kudurru.....	38
Resim 5: Kassi Silindir Mühürü.....	38
Resim 6: Kassilere Ait Kudurru.....	39
Resim 7: Tepe Sialk'te Bulunan M.Ö. IV. Binyıla Ait Eser.....	47
Resim 8: Tepe Sialk'te Bulunan M.Ö. IV. Binyıla Ait Eser.....	48
Resim 9: Tepe Sialk'te Bulunan M.Ö. I. Binyıla Ait.....	49
Resim 10: Tepe Sialk'te Bulunan M.Ö. I. Binyıla Ait Uzun Gagalı Eser	49
Resim 11: Tepe Sialk'te Bulunan Vazo	50
Resim 12: Tepe Sialk'te Bulunan Bir Kız Çocuğuna Ait İskelet.....	50
Resim 13: Tepe Sialk'te Bulunan Çanak Çömlekler	51
Resim 14: Tepe Sialk Güney Tepe.....	52
Resim 15: Tepe Sialk Kuzey Tepe.....	52
Resim 16: Tepe Sialk Kazıları	53
Resim 17: Jiroft'ta Bulunan Tablet.....	55
Resim 18: Jiroft'ta Bulunan Bir Eser	56
Resim 19: Jiroft'ta Bulunan Bir Kartal Plaka	56
Resim 20: Jiroft'ta Bulunan Akrep Adam Figürü.....	57
Resim 21: Jiroft'ta Bulunan Yılan Motifli Bir Kutu.....	57
Resim 22: Jiroft'ta Bulunan Bir Kase	58
Resim 23: Jiroft'ta Bulunan Bir Mermer Eser	58
Resim 24: Jiroft'ta Bulunan Kartal Motifli Bir Vazo	59
Resim 25: Jiroft'ta Bulunan Bir Kap	59
Resim 26: Jiroft'ta Bulunan Eser	60
Resim 27: Jiroft'ta Bulunan Çiftbaşlı Kartal Motifli Plaka	60
Resim 28: Jiroft'ta Bulunan Bir Kap	61
Resim 29: Jiroft'ta Bulunan Silindir Bir Kap	61
Resim 30: Konar Sandal'da Bulunan Kap	62
Resim 31: Konar Sandal'da Bulunan Eserler.....	62

Resim 32: Konar Sandal Kazısı	63
Resim 33: Konar Sandal Kazısı	63
Resim 34: Konar Sandal Kazısı	64
Resim 35: Konar Sandal Kazısı	64
Resim 36: Susa'da Bulunan Eserler	68
Resim 37: Susa'da Bulunan Taş Eser	68
Resim 38: Susa'da Bulunan Heykel	69
Resim 39: Susa'da Bulunan Eserler	70
Resim 40: Susa Kazısı	70
Resim 41: Susa'da Bulunan Vazo	71
Resim 42: Susa'da Bulunan Bilezik	72
Resim 43: Susa'da Bulunan Proto-Elam Dönemine Ait Yazıt	72
Resim 44: Susa'da Bulunan Heykel	73
Resim 45: Susa'da Ortaya Çıkarılan Ziggurat	74
Resim 46: Susa'da Bulunan Kil Tablet	74
Resim 47: Susa'da Bulunan Heykel	75
Resim 48: Dinkha Tepe'de Kazılan Bir Mezar	78
Resim 49: Dinkha Tepe'de Mezarlar	79
Resim 50: Dinkha Tepe Çanak Çömlekleri	80
Resim 51: Dinkha Tepe Kazıları	80
Resim 52: Geoy Tepe'de Bulunan Bir Kap	83
Resim 53: Godin Tepe Kazısında Ortaya Çıkan Yapı	85
Resim 54: Godin Tepe'de Bulunan Eserler	86
Resim 55: Godin Tepe'de Bulunan Bir Kap	87
Resim 56: Godin Tepe'de Bulunan Bir Kap	87
Resim 57: Godin Tepe'de Bulunan Kırık Kaplar	88
Resim 58: Godin Tepe'de Çıkarılan Motifli Taşlar	88
Resim 59: Godin Tepe'de bulunan Kap	89
Resim 60: Godin Tepe'de Bulunan Kap	89
Resim 61: Godin Tepe Kazısı	90
Resim 62: Godin Tepe Kazısı	90
Resim 63: Tepe Hasanlu'da Bulunan Bir Eser	93
Resim 64: Tepe Hasanlu'da Bulunan Bir İçki Kabı	93

Resim 65: Tepe Hasanlu’da Bulunan Altın Kase	94
Resim 66: Tepe Hasanlu’da Bulunan Mısır Mavisi Eser Parçaları.....	94
Resim 67: Tepe Hasanlu’da Bulunan Demir Eser	95
Resim 68: Tepe Hasanlu’da Bulunan Kuş Motifleri.....	96
Resim 69: Tepe Hasanlu’da Bulunan Demir Aslan Figürü	96
Resim 70: Tepe Hasanlu Kazısı	97
Resim 71: Tepe Hasanlu Mezar Kazısı	97
Resim 72: Tepe Hasanlu Kazı Alanı	98
Resim 73: Tepe Hisar Eserleri	101
Resim 74: Tepe Hisar Çanak Çömlek	101
Resim 75: Tepe Hisar Kazısı.....	102
Resim 76: Tepe Hisar Kazısı.....	102
Resim 77: Tepe Yahya’da Bulunan Vazo	105
Resim 78: Tepe Yahya’da Bulunan Çanak Çömlekler	105
Resim 79: Tepe Yahya Kazısı.....	106
Resim 80: Tepe Yahya’da Bulunan Bir Eser	106

ÖNSÖZ

İran tarihi araştırmaları XIX. yüzyıldan beri eskiye oranla artmakla beraber özellikle eski dönem İran üzerine yapılan çalışmalar belirttiğimiz dönemi aydınlatacak kadar yeterli değildir. İran gibi her yönden çoklu bir yapıyı barındıran coğrafya için tarih, arkeoloji, filoloji gibi çok yönlü incelemelere gereksinim duyulmaktadır.

Bütün bu nedenlerden dolayı eski dönem İran uygarlıkları ve onların kültürleri hakkındaki bilgimiz sınırlıdır. Yapılan çalışmaların Batı kökenli olması ve belirli dönemlerde İran’da inceleme yapma hakkını tekellerinde bulundurmaları, İran’ın bazı araştırma sonuçlarını açıklamaması ve İran’ın çoklu yapısını ortaya çıkarabilmek için gereken disiplinler arası çalışmanın zorluğu eski İran dönemini araştırmalarının en temel problemleridir.

Çalışmamıza özellikle eski dönem İran tarihi hakkında Türkiye’de yıllar öncesinde yapılmış çok az sayıda çalışmanın olduğunu ve çalışma esnasında da çoğunlukla yabancı kaynaklara başvurmamız gerektiğini bilerek başladık. Ancak biraz yol katettikten sonra asıl sorunun o dönem İran’ının etnik süreçlerini, kavimlerinin kökenlerini, uygarlık yapılarının benzerlik ve farklılıklarını tespit etmeye çalışmanın çok zor olduğunu gördük. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkçe yazılmış araştırmaların yeterli sayıda olmaması bizi yabancı dilde yapılan araştırmaları kullanmaya sevketmiştir. Elbette buradaki sorun da bu eserlerde verilen bilgilerin kimi zaman tarihi bilgilerle örtüşmemesidir. Çeşitli siyasi kaygılar ya da “köken bulma” çalışmalarının bazı bilgilerin doğru bir şekilde yorumlanmasını zorlaştırdığını fark ederek buradan hareketle öncelikle yapılması gerekenin bir durum tespiti olması gerektiğini gördük.

Çalışmamız esnasında beni destekleyerek yol gösteren sayın danışmanım Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN’a, derin bilgi ve tecrübesinden faydalandığım sayın Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK’e teşekkür ediyorum.

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
s. : sayfa

KONU VE KAYNAKLAR

Ülkemizde ve dünyada eski İran tarihi üzerine yapılan çalışmalar çok eski değildir. Bu alanda hem Doğuda hem de Batıda XIX. yüzyıla kadar elde olan kaynaklar o dönemlerin tam anlamıyla ortaya çıkarılması için yeterli değildi.

Kaynaklarda yer alan bir takım bilgiler doğruluğu sınanmış bilgiler değildi ve içerisinde birçok efsanevi unsurları da barındırmaktaydı. Dönemle ilgili net ve doğru tespitler yapılabilmesi için daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktaydı. Hem tarih aralıkları belirli olmayan hem de içerisinde çok güvenilir bilgiler barındıramayan böyle bir ortamda eski İran tarihine ait doğru bir tarih yazımının da gerçekleşmesi mümkün değildi. XIX. yüzyıla gelindiğinde özellikle arkeoloji biliminde yaşanan gelişmeler ve İran coğrafyasında yapılan arkeolojik çalışmalar bu dönem hakkında yeni bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. Arkeolojik araştırmaların yanı sıra İran'ın eski dönemlerinde yaşayan kavimlerin gerek İran'da bıraktığı eserlerden gerekse başka uygarlıkların kaynaklarında yer alan kelimeler ve bilgiler üzerine yapılan filolojik çalışmalar da en az arkeoloji kadar bu dönemi aydınlatma çabasına katkıda bulunmuştur. Ne var ki günümüzde bile hala devam eden araştırma ve incelemelere rağmen o dönemler hakkında kesin yargılarda bulunmak mümkün değildir. Çünkü bu tür çalışmalardan elde edilen ham bilgiler pek çok konuda tespitler yapabilmek için yeterli değildir. Alanın ihtiyaç duyduğu şey; elde edilen ve edilecek olan bilgiler ışığında analizler ve değerlendirmeler yapmaya çalışmak olmalıdır.

Tezimizin amacı eski İran uygarlıklarının mevcut durumlarını tespit etmek ve veriler doğrultusunda olabilirliği en yüksek seviyede olan savları ortaya koyabilmektir. O dönem uygarlıkları hakkında bilgileri verdikten sonra belirli bir tarih aralığında bu uygarlıkların yaşadığı yerleşim yerleri üzerine yapılan çalışmaları değerlendirerek kaynakların el verdiği ölçüde bir analiz yapmaya çalıştık. Çalışmamızın coğrafi sınırları “Büyük İran” kavramı içerisinde günümüzde İran coğrafyası dikkate alınarak oluşturulmuştur. Tezimizin kronolojik sırasını belirlerken de o dönemde İran'da yaşayan uygarlıkların kronolojik sırasını takip etmeyi uygun gördük. İran'da o dönemde irili ufaklı pek çok kavim yaşasa da biz onların hepsini tezimize dahil etmedik. Yine eski İran uygarlıkları derken de tüm antik dönemi değil belirttiğimiz zaman aralıklarını baz alarak incelemelerimizi gerçekleştirdik.

Tezimizin konusu ise M.Ö. 6. bin ile M.Ö. 700 arasında İran’da varlık gösteren belli başlı uygarlıklar ve onların yerleşim yerleri, çeşitli kültürel özellikleri ile kökenlerine ait ortaya atılan tezler ile yeniden bir değerlendirme yapabilmek ve bu tezlere farklı açılardan yaklaşabilmektir.

Çalışmamızı oluştururken Türkiye’de İran tarihinin belirttiğimiz dönemlerine kısmen ışık tutan Şemseddin Günaltay’ın İran Tarihi isimli çalışması başta olmak üzere yine Türkçe yazılmış az sayıda kitap ve makalelerden yararlandık. Yabancı dildeki araştırma ve yayınların konu üzerinde çok fazla olmasından dolayı başta Encyclopedia Iranica olmak üzere çok sayıda kitap, makale ve elektronik kaynaktan yararlandık. Bunların dışında İran arkeolojisi hakkında ulaşabildiğimiz kazı raporları da yine tezimizde yararlandığımız kaynaklar arasındadır.

GİRİŞ

İran çalışmaları genel itibariyle İslam öncesi ve İslam sonrası olarak iki ana bölümde incelenebilirken İslam öncesi dönem de kendi içerisinde farklı bölümlere ayrılabilir. İslam öncesi dönemin bölümlere ayrılıp incelenmesinde belirgin bir ayraç görevi yapan nokta Hint-Avrupalı kavimlerin İran bölgesine gelmesidir.

M.Ö. yaklaşık III. hatta en geç II. bine tarihlenen bu göç öncesinde ve sonrasında İran kültürel, sosyal hatta etnik olarak farklılık göstermektedir. Hint-Avrupalı kavimlerin¹ İran'daki varlığından önce de İran'da tespit edilen çeşitli kültürler ve uygarlıklar bulunmaktadır. Tarih öncesi dönemlerden beri İran daima meskun bir bölge olmuştur. Tarih öncesi dönemlerle ilgili yapılan çalışmalar bize özellikle İran'ın yol güzergahı ve su kenarlarında olan yerlerinin daha çok iskan edildiğini gösterir.

M.Ö. II. bine varmadan evvel İran'da Zayandeh Irmağı Uygarlığı, Jiroft Uygarlığı, Elam Uygarlığının belli dönemleri, Guttiler/Gudlar/Kutlar gibi uygarlıklar ve kavimler bulunmaktaydı. Hint-Avrupalı kavimlerin İran coğrafyasına gelmesiyle birlikte İran'daki kültürel ve etnik yapının üzerine yepyeni bir kültürel ve etnik yapının da eklendiğini söylemek mümkündür. Hint-Avrupalı kavimlerin İran'daki varlığıyla birlikte hem yeni uygarlıklar bu coğrafyada oluşmaya başlamış hem de var olanlar bu yeni kültürle etkileşim içerisine girerek ya varlıklarını devam ettirmiş ya başka bölgelere göçmüş ya da dağılıp çeşitli etnogenez süreçleri içerisine girmiştir.

Bu coğrafyada yapılacak arkeoloji, antropoloji, tarih, coğrafya, toponomi ve filoloji dallarındaki çalışmalar konunun daha da aydınlatılmasına mutlaka katkı sağlayacaktır. Etnogenez süreçleri göz önüne alındığında ise tarihi bakımdan o kadar eski dönemlerde yaşayan toplumların ortaya çıkış, yaşayış ve yok olup başkalaşarak yeniden var olması tam anlamıyla köken bulma işini neredeyse imkansız kılmaktadır. Kanaatimizce, bu süreçler doğal kabul edilip benliklerini yitiren toplumların ana dinamiklerini belirlemeye çalışmak kısmen daha kolay ve doğru bir yöntem olacaktır. Maddi kültür öğelerinin de tarafsızlıkla ele alınıp incelendikten sonra dayanak olarak kullanılması başka bir açmazın daha çözümüne büyük ölçüde katkı sağlayacaktır.

¹ Hint- Avrupalılar; ortak bir ana dile sahip olan Avrasya kökenli halklar olarak tanımlandığı gibi genel kabule göre de M.Ö. 3. binin (hatta en geç M.Ö. 2. binin) sonlarında aynı dili konuşan bir toplumun anavatanlarından çeşitli coğrafyalara dağılmasıyla bu dağılma sınırı Hindistan'dan Avrupa'ya kadar uzanmış ve bu topluma coğrafik olarak "Indo-European" yani Hint-Avrupa toplumu adı verilmiştir.

Böylesine çözülmesi zor, karmaşık ama bir o kadar da gerekli ve önemli olan bu konunun ilk aşaması olan eski İran uygarlıkları ve onların çeşitli yönlerden durumlarının ve özelliklerinin tespit edilmeye çalışılması gerekir. Eski İran Uygarlıkları içerisinde daha önce de belirttiğimiz Zayandeh Irmağı Uygarlığı, Jiroft Uygarlığı, Elam Uygarlığı, Gutiler/Gudlar/Kutların yanı sıra Kassi(t)ler/Guzlar, Mannalar, Mitanniler, Medler... gibi uygarlıklar sayılabilir. Biz bu kadar çok uygarlığın tek bir çalışma içerisinde incelenmesini değil uygarlıkların incelenirken belirli zaman aralıklarına göre derinlemesine incelenmesini daha uygun görmekteyiz.

İran en eski dönemlerde bile belki de bulunduğu konum , ki dünyanın tam ortasında yer alır, ve üst tarafında bulunan adeta dünyayı birleştiren Avrasya bozkırının güneyinde bulunması nedeniyle çok önemli bir nokta olmuş ve sadece önemli bir nokta olmakla kalmamış İran'ı ilgilendiren her konunun İran dışında da adeta bir dünya meselesi haline gelmesi sebebiyle dönemin tüm kavimlerini ilgilendiren bir tarihin ortaya çıkmasına da neden olmuştur². Bunun sonucunda da eski dönem İran tarihine baktığımız zaman bir iç içe geçmişlik ve birçok sözcüğün, hem terimsel olarak hem de kavramsal olarak her zaman aynı içeriğe sahip olmamış ya genişlemiş ya daralmış ya da çeşitliliğe uğramış olduğunu görmekteyiz. Bu saydığımız koşullar eski dönem İran çalışmalarında temel birkaç sorunsala özellikle de çeşitli kavramların anlaşılmasında sıkıntı yaşanmasına sebep olmaktadır.

Kavramlar, herhangi bir konunun veya objenin soyut ve genel bir tasarımı olduğuna göre İran'ı anlayabilmek için birkaç kavramın zihinsel olarak temellendirilmesi gerekir. Bunun için de kavramları oluşturan sözcüklerin doğru bir tanımının yapılabilmesi önemlidir. O nedenle çalışılan döneme ayrıntılı bakmadan önce İran ile doğrudan ilintili bazı kavram, terim, anlam ve önbilgilerin verilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

I.1. İran Kavramı

İran kavramının neyi çağrıştırdığına ayrıntılı olarak bakmadan önce “ İran” adına bakacak olursak; “İran” sözcüğünün kaynağının Sanskritçe “Aryan” veya “Ari” sözcüğü olduğunu görürüz. Bu sözcük, “ir” köküne getirilen zaman ve mekan bildiren

² Osman Karatay, *İran ile Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Karam Yayınları, Ankara 2003, s. 3

“an” ekinin ilavesiyle oluşmuştur. Perslerin kendi telaffuzlarına göre Ari veya Aryan kelimelerini “ir” veya “iyr” şeklinde okumaları sonucunda ortaya çıkmıştır³.

İran adınının kaynağının geldiği “Aryan ” sözcüğünün bir coğrafya adı olarak kullanımına ilk kez Ahameniş Kralı Büyük Kyros’un hüküm sürdüğü bölgedeki kabileleri birleştirerek Batı’da Pers İmparatorluğu olarak bilinen imparatorluğu kurduğunda bölge halkı Aryaların yaşadığı yer anlamına gelen “Aryanam” olarak adlandırdığında rastlamaktayız⁴. “İran” sözcüğü her ne kadar temelini “Aryan” veya “Ari” sözcüklerinden alsa da bilindiği üzere “Aryan” sözcüğü aslında Hint-Avrupa-İran kavimlerinin ortak bir ön adıdır ve bu kavimlerden sadece Farslar için özelleşmiş bir addır. İran sözcüğü Fars/Pers sözcüğünün eşanlamlısı olmaktan ziyade “Aryan” ırkının yaşadığı coğrafya, “Aryan” ırkının ülkesi anlamında kullanılan genel bir kavramdır⁵. Sanskritçe “Arya” sözcüğü “soylu, asil” anlamına gelir ve sözcük Indo-Aryan kültürünün temellendiği “Aryavarta” olarak bilinen coğrafi bölge ve soylu sınıfa atfen Hindistan’daki Vedik periyodunun Indo-Aryanları tarafından kullanılmıştır. İran yazınında bu sözcüğün kullanımına baktığımız zaman Hint bağlamındaki kullanımın aksine sözcüğün burada etnik bir kullanıma sahip olduğunu görürüz⁶.

Bu sözcük Pers yazıtlarında da kullanılmıştır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta bu yazıtlardaki kullanımın farklı bağlamlarda olduğudur. Behustun’daki Darius I’in yazıtında bir dil olarak; Nakş-ı Rüstem ve Susa’daki yazıtlarda Darius I, Persepolis’teki yazıtta etnik köken olarak; Behustun (Bisutun) yazıtlarının Elam dilindeki versiyonunda Aryanların tanrısının (Ahuramazda) tanımı olarak kullanılmıştır. Sasani hükümdarı Şapur’un Partça, Persçe ve Grekçe yazıtında da “Aryan” sözcüğü geçer. Yani sözcük kimi zaman coğrafi kimi zaman etnik kimi zaman da dini bir kimliğe bürünmüştür.

“Aryan” adı “Aryan” ülkesinde yaşayan ve “non-aryan” olarak adlandırılan “Aryan” olmayanların aksine antik Hint ve İran halkının kendilerini tanımladığı bir ifadedir. Aryan aslında başka Hint-Avrupalı kabilelerden ayrı olarak kültürel ve dilsel bir gelişmeyi paylaşan Hint-Avrupa ailesinin “Indo-Iranian” yani “Aryan” kolundan

³ Abdülhalik Bakır, Ahmet Altıngök, “Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası”, *Tarih İncelemeleri Dergisi Cilt/Volume XXVI Sayı/Number 2, Aralık/December*, İzmir 2011, s. 363

⁴ N. Gill, The Ancient Name of Iran” <http://ancienthistory.about.com/od/persianempiremaps/qt/Iran.htm> erişim tarihi 22.03.2016

⁵ Bakır, “a.g.m.”, s.363

⁶ Gherardo Gnali, “Iranian Identity II: Pre Islamic Period”, <http://www.iranicaonline.org/articles/iranian-identity-ii-pre-islamic-period>, erişim tarihi: 15.03.2016

oluşan “İranian” dilleriyle yakın ilişki gösteren dilsel bir kavramdır. R. Schmitt XIX. yüzyılda kullanılan “Aryan” kelimesinin Sanskritçenin en eski Hint Avrupa dili olduğu temeline dayanan tüm Hint Avrupa dil ailesi için kullanılmasının tamamen yanlış olduğunu dile getirir⁷. Sözcük Avesta metinlerinde etnik bir hale dönüşerek İran halkı anlamında kullanılmaya başlanmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise sözcüğün anlamı genişlemiş ve Proto Hint-Avrupalıların tümünü kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Antik zamanlarda “Aryan” sözcüğünün kapsamı ırki bir anlam ifade etmemiştir⁸. XIX. yüzyılda Aryanların soy olarak en saf Hint-Avrupalılar olduğu görüşünün dayanak olduğu “üstünlük” düşüncesi hakim olmuştur. Yine bu sava göre de Sanskritçe en eski Hint-Avrupa toplumlarının dilidir. Daha sonraki zamanlarda ortaya atılan birçok kuram Arya ırkı ya da Ari ırkı söyleminin ve ırkçılık faaliyetlerinin güçlenmesine yol açmıştır.

“İran” terimi Orta Farsça “Eran” teriminden “Eran” terimi de “Aryanam” teriminden türemiştir ve Aryalar tarafından iskan edilen ya da İran dillerinin konuşulduğu yerler Sasaniler döneminde bu adla adlandırılmıştır. “Aneran” terimi ise İran’a zıt anlamda kullanılmış Sasani kralları kendilerini “eran ve aneran krallarının kralları” olarak ifade etmiştir. I. Şapur’un yazıtında Ermenistan ve Kafkaslar gibi ağırlıklı olarak İranlılar tarafından iskan edilmeyen bölgeler Eran’a dahil edilirken Kapadokya ve Kilikya gibi Roma İmparatorluğundan fethedilen yerler için “aneran” terimi kullanılmıştır⁹.

İran adı ilk kez Sasani hükümdarı I. Ardeşir’in Nakş-ı Rüstem’deki bir yazıtında geçmiştir. Bu yazıtta kralın adı “Ardasir sahan sah eran” olarak geçerken Part dilli başka bir kitabede kralın unvanı “Ardasir sahan sah aryan”dır. Eran/ Aryan kelimesindeki “er-ary” gentilici eski Farsça “arya-aryan”dan türemiştir ve “İranlılar” anlamına gelmektedir¹⁰.

“Eran Shahr” Orta Persçede Sasani İmparatorluğunun adıdır ve İslam fetihleri sonrasında İran’da ırkçı söylemler VI. yüzyıl boyunca edebi bir söylem haline gelmiştir. Öncelikle Araplar olmak üzere İran (Aryan) ve Zerdüştlük dışındaki her şey “Anaryan” olmuştur. Aryan halkının üstünlüğü ve Sami halkının sıradanlığına dair oryantalist görüşler ile yakınlık gösteren İran milliyetçi söylemi Müslümanlar tarafından İran’ın

⁷ R. Schmitt, “Aryans”, <http://www.iranicaonline.org/articles/aryans>, erişim tarihi: 02.11.2015

⁸ Gnali, “ag.m.”, erişim tarihi: 15.03.2016

⁹ Phillippe Gignoux, “Aneran”, <http://www.iranicaonline.org/articles/aneran>, erişim tarihi: 22.03.2016

¹⁰ R. Schmitt, “Aryans”, <http://www.iranicaonline.org/articles/aryans>, erişim tarihi: 15.03.2015

İslamlaştırılmasını redderken İslam öncesi Ahameniş ve Sasani imparatorluklarını idealize etmiştir¹¹.

Aslında her bilim dalının bir kavramı kendi terminolojisinde adlandırırken izlediği yol, alanının bilimsel verilerine ve çalışma kapsamına dayanarak kullandığı gerçekliklerden oluşur. Burdan yola çıktığımızda vardığımız nokta ise Hint-Avrupa adının coğrafi bir adken dilbilimsel olarak Indo- Germen hatta antropoloji ve folklorde de “ kök-halk” anlamında “Arya(n)lar” adını aldığını görmek olur.

XIX. yy’de kullanılan Hint-Avrupa adı daha sonra en doğuda Toharlar en Batıda ise Keltleri oluşturan halkları kapsayacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır¹². Bu kapsamın değişmesinin en büyük nedenlerinden biri bu halkların dili üzerinde yapılan çalışmaların yeni bulgular ortaya koyması veya ortaya çıkan bulguların oluşturulan kuramlara dayanak olarak kullanılmasıdır. Indo-Germen dillerinin tarihsel gelişimi ve alt kollara ayrılmasının tespiti Hint-Avrupalı halkların ortaya çıkışı, tasnif edilişi ve dağılışı hakkında bazı görüşlerin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.

Günümüzde Hint-Avrupa dillerini konuşan bütün toplulukları aynı kökene bağlamak olası mıdır? Kuşkusuz bu pek olasılık dahilinde bir durum değildir. Ancak bu koşulda ortak bir “mayalayıcı” dan bahsedilebilir¹³.

1.2. İran Coğrafyası ve Büyük İran Terimi

Günümüzde İran, Afganistan ve Belucistan ile birlikte etrafı dağlarla çevrili bir yayla görünümündedir. İran’ın batısında Zagros dağları vardır ve burada bulunan vadiler Mezopotamya bölgesine çok kolay geçiş imkanı sunmaktadır. İran’ın kuzey batısında ise Doğu Anadolu bölgesi ve Transkafkasya dediğimiz bölge vardır. İran’ın kuzeyinde bulunan Hazar Denizi’nin güney kıyısı Elburz dağlarından dolayı İran’dan ayrı bir görünüm yansıtır. Doğuya doğru gidildiğinde Hindikuş sıradağlarına kadar sarp bir coğrafya hakimdir. İran platosunun doğusunda bulunan bu sıradağlar İndus Vadisine geçişi engellerken bu geçiş sadece Hayber ve Bolan doğal geçitlerinden sağlanmaktadır. Basra Körfezi ve Hint Okyanusu kıyılarına paralel uzanan dağlar da buraların yerleşimi

¹¹ Arshin Adib -Moghaddam, “Reflection on Araband Iranian Ultra-Nationalizm”<http://mrzine.monthlyreview.org/2006/aam201106p.html> , erişim tarihi: 03.05.2016

¹² Nejdete Keleş, “İndo-Germenlerin ve Germenlerin Kökeni, Dili ve Anayurdu Tezleri”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 22*, Denizli 2015, s.77

¹³ Karatay, a.g.e.,s.117

açısından elverişli olmasını engellemiştir. İran’da yerleşime daha elverişli yerler batı ve kuzey dağlarının iç tarafları ile platolardır¹⁴.

Günümüzde İran coğrafyası sıradağlarla çevrilidir ve kuzeyinde Elburz dağları ve Hindikuş ile Pamir’e uzanan kuzey İran dağlarından oluşur. Zağros dağları ise İran’ı, İran körfezi ve Mezopotamya’ya karşı koruyan bir kalkan görevindedir¹⁵.

Orta Doğu sınırları içerisine dahil olan İran birçok bölgenin adeta bir buluşma noktasıdır ve Hint Okyanusu ile Hazar Denizi arasında bir kapı görevi görmektedir. Karadeniz, Kafkaslar ve Maveraünnehir ile Hazar bölgesindeki toplumların Basra ile Hint Okyanusu’na açıldığı bir kapı olan İran doğudan ve kuzeyden sarp dağlarla çevrilmiştir. İran sadece bir kapı ve buluşma noktası görevinde değil aynı zamanda Orta Doğu ve Orta Asya’yı birbirine bağlayan bir köprü görevindedir¹⁶.

Çokça kullanılan “Büyük İran”terimi İran imparatorlukları tarafından uzun süre yönetilen ve kültürel olarak İran etkisi altında kalmış bölgeleri ifade etmek için kullanılan kültürel bir kavramdır. Farsçada “İran-ı Buzurg” ya da “İranzemin” olarak adlandırılır. Büyük İran günümüzdeki İran devleti ile sınırlı değildir. Bazı düşünürler bu kavramı İslam öncesi Zerdüştlüğü içeren tüm bölgeler olarak nitelendirir. Richard Nelson Frye ise, Büyük İran’ı Kafkasların çoğu, Afganistan ve Orta Asya olarak tanımlar¹⁷. Bu tanımları biraz daha açtığımızda büyük İran; Kafkaslar, Irak, Afganistan, Pakistan, Orta Asya ve İran kültüründen etkilenen Çin’e kadar genişleyen Batı Hindistan coğrafyasıdır diyebiliriz. Frye, tarihi bir içerikte “İran” terimini kullandığı zaman İran dilleri ve kültürünün baskın olduğu geniş bir yeri kastettiğini “Persia” terimi ile de hemen hemen Batı İran’la eşit olan modern devleti kastettiğini vurgulamıştır¹⁸.

Ecylopedia Iranica “Büyük İran” kavramını “İran Kültür Kıtası” anlamında kullanır¹⁹. O dönemlerde halkları etnik olarak ayırmak pek mümkün olmadığından Büyük İran kavramını da etnik ya da politik bir kavram gibi algılamak yanlış olacaktır. İran’ın bölge olarak karşılığı Büyük İran kavramının çok erken zamanlarda karşıladığı bir çekirdeği sayılabilir.

¹⁴ Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Anahatları I*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990, s.85

¹⁵ Josef Weiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, çev. M.A. İnci, Telos Yayıncılık, İstanbul 2003, s.22

¹⁶ Bakır, “a.g.m.”, s.384

¹⁷ Richard Nelson Frye, *Greater Iran: 20th. Century Odyssey*, Mazda Publishers, California 2005, p.IX

¹⁸ Richard Nelson Frye, “ Reitzenstein and Qumran Revisited by an Iranian”, *The Harvard Theological Review* Vol.55 No.4, USA 1962, pp.261

¹⁹ Shira Boss, “encyclopedia Iranica”,http://www.college.columbia.edu/cct_archive/nov03/features5.php erişim tarihi: 04.05.016

İslam öncesi dönemde İran; “İran” ve “Aniran” olmak üzere iki bölgeye ayrılmıştır. İran, günümüz İran coğrafyasından çok daha geniş bir bölgedir ve antik dönemde İran halkı tarafından yerleşilen bölge anlamına gelirken etno-linguistik bir terim olan “aniran”ın karşıtı olarak düşünölebilir.

Harita 1: Büyük İran

(Kaynak:<https://www.google.com.tr/search>)

1.3. Eski İran Tarihi Araştırmaları

İran araştırmalarını Doğuda yapılan araştırmalar ve Batıda yapılan araştırmalar şeklinde ikiye ayırabiliriz. Doğu kısmı Firdevsi’nin Şahnamesine dayanılarak oluşturulan bir tarih yazımıdır. İbn-i Mukaffa ilk kez İran kaynaklarını Arapçaya çevirmiştir. İbn-i Cerir de derli toplu bir şekilde Sasani dönemini ilk defa kaleme alan kişidir. Bunun yanı sıra Doğuda İran ile ilgili ilk kaynaklar arasında Dinveri’nin “Ahbar-il Tıval”, Makdisi’nin “El-Bed’ud ve’t tevarih”, Nişaburlu Thealibi’nin “Ahbar’ül Müluk el-Furs ve Siyerihim”, El Cahız’ın “El- Beyan ve’l Tebyin” adlı eserlerini sayabiliriz. Bu eserlerin yazılış döneminden sonra kaleme alınan eserler yine bu saydığımız eserlere dayanılarak yazılmıştır.

Batı’da yapılan İran tarihinin eski dönemlerine ait çalışmalara baktığımız zaman yine efsane ve gözlemlere dayanılarak yazılan Yunan yazarlarının eserleri başta gelmektedir. Herodot, Thucydides, Xenophanes ve Ctesias bunların başında gelen en önemli yazarlardır. Bu eserlerde de çok fazla mitolojik, şüpheli, tezat içeren bilgiler

vardır ancak Doğu kaynaklarıyla karşılaştırdığımız zaman bunların daha fazla belge niteliği taşıdığı söylenebilir. Dinon ve Polybius'un yanı sıra Berasos'un "Chaldaika", Sicilyalı Diodor'un "Bibliothèque Historique", Joseph Flauis'in Yahudi kaynaklarını esas alarak kaleme aldığı eseri önemlidir.

Ancak XIX. yüzyılın ortalarına kadar İran'ın eski tarihi hakkında geriye doğru gidildikçe bir boşluk oluşmaktaydı çünkü eldeki mevcut bilgiler ve kaynaklar oluşan boşluğu dolduracak nitelikte değildi. Ne zaman ki XIX. yüzyılda Yakın Doğu tarihi araştırmaları başladı o zaman İran tarihinin eski dönemleri hakkında daha güvenilir bilgi ve belgeler ortaya çıkarılmıştır. XIX. yüzyıl ile birlikte eski yazıtlar artık çözülmeye başlamış, arkeolojik çalışmalar ile birlikte eserler ortaya çıkarılmış ve İran'ın eski tarihi artık yavaş yavaş aydınlatılmaya başlanmıştır. 1840-41 yılları arasında Flandin ve Goste'nin Persepolis'te bulunan Nakş-ı Cemşid'de yaptıkları incelemeler ilk olması bakımından hayli önemlidir. Onları takiben 1846'da Rawlinson Persçe metni yayınlamış 1850'de de Loftus ve Churchill Susa'da araştırmalar yapmışlardır. 1885'te M. Deieulafoy'un yaptığı kazılar o zamana kadar ki en geniş kapsamlı çalışmadır. Bu çalışma esnasında çıkarılan eserler Paris Louvre Müzesine götürülmüştür. İran'ın en önemli arkeolojik sitesi olan Susa'da en verimli kazı çalışması J. De Morgan ve heyeti tarafından yapılırken İngiliz Thopson Bisutun yazıtının Darius I kısmını 1907'de tercüme ederek yayınlamıştır. 1904'te Sümer medeniyeti ile Hazar ötesi eski medeniyetler arasında bir ilişkinin olduğunu ve İran'ın ilk kez doğudan gelen bir kavim tarafından iskan edilmiş olduğunu R. Pumpelly heyetinin İran'ın kuzeydoğusunda yaptığı kazılarda meydana çıkardığı eserler ortaya koymuştur. 1930'larda Herzfeld'in Taht-ı Cemşid'de yaptığı çalışmalar İran'ın eski dönemlerini aydınlatması açısından önemlidir.²⁰

Bunların dışında İran'da daha sonraki bölümde de bahsedeceğimiz gibi birçok kazı çalışmaları yapılmıştır. Ancak dönemlerin siyasi eğilimleri ve bazı ideolojik düşüncelerden dolayı sonuçlar tam anlamıyla değerlendirilememiş ve İran'ın bağımsız bir arkeoloji çalışma politikası yerine yabancı devletlere verdiği kazı çalışma izinleri sonucunda yeteri kadar eski dönemlerin aydınlatılması sağlanamamıştır.

²⁰ Şemsettin Günaltay, *İran Tarihi I. Cilt En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. XIII-XIX

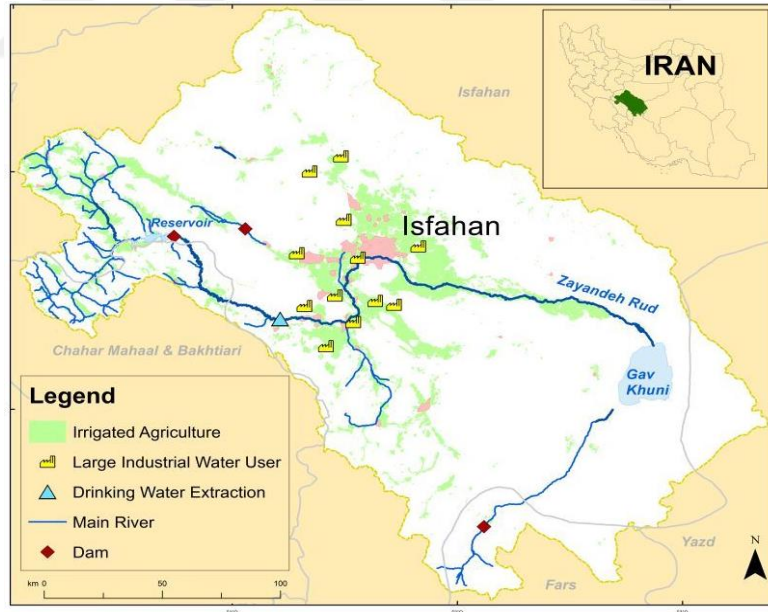
BİRİNCİ BÖLÜM

1. UYGARLIKLAR

1.1. Zayandeh Irmağı Uygarlığı

Zayande-Rud / Zayanderud, Zayandeh-Rood / Zayanderood gibi farklı şekillerde adlandırılan Zayandeh Irmağı merkezi İran bölgesindeki İran Platosunun en uzun ırmağıdır ve İsfahan başta olmak üzere Yazd ve tüm İran için önemlidir. Zayandeh Irmağı Uygarlığı, M.Ö. 6. binde İran'daki Zayandeh Irmağı etrafında olduğu düşünülen hipotetik bir tarihöncesi dönem kültürüdür. Sümer ve Indus Vadisi Uygarlığı gibi bir nehir kenarı uygarlığı olup Zayandeh Irmağı boyunca diğer uygarlıklarla eş zamanlı geliştiği düşünülür. Zayandeh ırmağı boyunca yapılan araştırmalarda 50 bin yıllık insan ve hayvan kalıntılarına rastlanılmıştır²¹.

Zayandeh Irmağı etrafında bulunan en erken yerleşim yeri İsfahan'ın güneybatısında bulunan bir mağaradır. İsfahan dünyadaki en eski yerleşim yerlerinden biridir. Arkeolojik çalışmalar, savaş ya da kıtlık nedeniyle yok olan dünyanın en eski merkezlerinden birini ortaya çıkarmıştır. Merkezi İran'daki İsfahan'da Tepe Sialk tipik bir Zayandeh Irmağı yerleşimidir.²².

Harita 2: Zayandeh Irmağı

(Kaynak:www.iwrm-isfahan.com)

²¹ “Zayandeh River”, <http://historicaliran.blogspot.com.tr/2010/02/zayandeh-river.html>, erişim tarihi 06.02.2016

²² “Iran Before TheElamits”http://www.iranreview.org/content/Documents/Iran_Before_the_Elamites.htm erişim tarihi 05.05.2016

1.2. Jiroft Uygarlığı

Jiroft, günümüzde güneybatı İran'da bulunan Kirman bölgesinde yer alan bir şehirdir. Bir erken bronz çağı (M.Ö. geç III. bin) kültürü olan Jiroft'ta yaklaşık 5000 yıl öncesine dayanan bir yerleşimin izlerinin olduğu ortaya çıkmıştır. 2001 yılında internet üzerinden İran haber sitelerinde verilen bilgiler doğrultusunda Jiroft hakkında bir gündem oluşmuş ve dünyanın önde gelen kurumları burayla yakından ilgilenmiştir. Jiroft kültürünün farkına varıldığı ilk zamanlarda antik tüccarlar buradaki eserleri almak için çok uğraşmış ve buradaki çiftçiler de bu eserleri birkaç çuval un karşılığında uluslararası pazarlara satmıştır. 2002 sonlarına doğru İranlı yetkililer bu durumu önlemek için çalışmalara başlamış ve Jiroft'ta kazı faaliyetleri yürütülmüştür. Bu uygarlığın en tipik örneği Halil nehri civarında Jiroft yakınlarında bulunan Konar Sandal'dır.

2003'te başlatılan Jiroft kazısında ekip başkanı olan Yusef Madjidzadeh Jiroft kültürünü doğu ve batı yani doğuda İndus Vadisi Uygarlığı batıda Elam Uygarlığı arasında kalmış “orta” bir uygarlık olarak nitelendirir. Bu nitelemenin en büyük nedeni bu uygarlığın kendine ait dilinin ve mimarisinin olmasıdır. Madjidzadeh, Sümer ile Jiroft arasında bir fark bulunmadığını iddia eder hatta ilk uygarlıkların oluştuğu yer olarak bilinen Sümer'in Jiroft ile aynı hatta Jiroft'un daha eski tarihlere dayandığını ifade eder. Onun takımının topladığı bilgilere göre Jiroft uygarlığının altın çağı M.Ö. 2500-2200 arasındadır²³. Madjidzadeh, Jiroft'un antik Ortadoğu tarihinin en azından bir bölümünün yeniden yazılacağı bir bronz çağı krallığı olduğunu dile getirmiştir²⁴.

Jiroft, Yakınoğunun ilk büyük medeniyeti olarak ilan edilmiş dinamik bir kültür olduğu vurgulanmıştır. Jiroft'ta bulunan klorit eserler geç M.Ö. IV. binyıl ile III. binyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir. Sümer kültürünün ortaya çıkmasından önceye tarihlendirilen Jiroft kültürünün şimdiye kadar bilinen kültür yayılması algısını değiştirerek kültürün güney İran'dan Mezopotamya'ya ihraç edildiğinin iddia edilmesine neden olmuştur. Madjidzadeh bu iddiayı daha da ilerleterek Jiroft'un Aratta olduğunu düşünmüş ve dolayısıyla Sümer kültürünün de kaynağının Jiroft/Aratta

²³ Andrew Lawler, “The New Bronze Age”, *Archaeology Volume 63 Number 1, Jenuary/February 2010*, A publication of the Archaeology Institute of America, <http://archive.archaeology.org/1001/abstracts/insi-der.html>, erişim tarihi: 10.05.2016

²⁴ Richard Covington, “What was Jiroft?”, *Saudi Aramca World Volume 55 Number 5, September/October 2004*, <http://www.archive.aramcoworld.com/issue/200405/what.wa.jiroft.htm>, erişim tarihi 10.05.2016

olduğunu savunmuştur²⁵. Bu düşünce taraftar bulduğu kadar ona kuşkuyla yaklaşanlar da olmuştur. Pensilvanya Üniversitesinde sanat tarihçisi olan Holly Pittman Mezopotamya’da çalışmaların yüzyıllardan beri devam ettiğini Jiroft için yapılan çalışmaların henüz çok yeni olduğunu ve derinleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir²⁶.

Konar Sandal A ve Konar Sandal B keşfedildiğinde Madjidzadeh başkanlığında 2003’te başlatılan kazı çalışmaları 2007’de sonlandırılmış ancak bu çalışmalarla ilgili detaylı bir rapor yayınlanmamıştır. İran haber sitelerinde konuyla ilgili sürekli bilgiler verilmiş bazen Madjidzadeh’in açıklamalarına yer verilmiş ve çıkan eserlerin genel bir bilgisi sunulmuştur. Ancak eserlerin hangi tepeden çıkarıldığı hangi aşama ve kültür periyoduna dahil olduğu hakkında açıklamalar yapılmamıştır. Arkeologlar tarafından bir rapor yazılması, değerlendirme yapılması yerine internet aracılığıyla bilgi verilmiştir. Yine bu haberlerde antik Mezopotamya zigguratlarından 300 yıl daha eski olan bir ziggruratin Konar Sandal Güney’de bulunduğu ve bunun dışında 14 odalı bir evin bulunduğu dile getirilmiştir. Bunların dışında ilginç olan bir diğer nokta en önemli bulguların Konar Sandal’da elde edilmesine rağmen bunun “ Jiroft Kazısı” olarak adlandırılmasıdır. Yine Konar Sandal’da çok sayıda yazıt bulunduğu haberleri verilmiş ama hangi tepede kaç tane bulunduğu bahsedilmemiştir. 2005 yılında Jiroft’un en önemli merkezi olan Konar Sandal’da 2 yazıt bulunmuş ve bunların Proto- Elam değil Proto –İran dönemi olabileceği öne sürülmüştür. İnternette çıkan haberlere göre 2006 yılında Jiroft’ta bir köylünün bahçesinde 2 yazıtın daha çıktığı bildirilmiş hatta bu yazıtın Susa’daki yazıttan 300 yıl daha eski olduğu iddia edilmiş Elamların da yazıyı Jiroft’tan öğrendiği öne sürülmüş ama bu ve diğer yazıtların çoğu yayınlanmamıştır²⁷.

Jiroft objeleri Mezopotamya, İran ya da başka bir yerinkinden farklıdır²⁸. Bu da akıllara Madjidzadeh’in Jiroft için yitik Aratta krallığı savını getirmektedir. Farklı coğrafyalarda bulunan klorit denilen gri yeşilimsi taşlardan oyulmuş eserlerin Jiroft’takilere benzerliği onun tarz olarak kendine has olmasına engel olmadığı gibi Konar Sandal’da bulunan ziggurat da bu kültürün değerlendirilmesi gereken başka bir özelliğidir. Objeler üzerinde bulunan insan başlı boğa bacaklı kuyruklarından ters çevrilmiş mitolojik figürler bulunmaktadır. Yine iki boynuzlu akrep adamlar da bu

²⁵ Oscar White Muscarella, “ Jiroft III:General Survey of Excavations”, <http://www.iranicaonline.org/articles/jiroft-iii-general-survey-of-excavations>, erişim tarihi 10.05.2016

²⁶ Lawler, “a.g.m.”, erişim tarihi: 10.05.2016

²⁷ Muscarella, “ Jiroft III...”, erişim tarihi 10.05.2016

²⁸ Oscar White Muscarella, ‘ Jiroft and “ Jiroft-Aratta” A Review Article Of Yousef Madjidzadeh, Jiroft: The Earliest Oriental Civilization’, *Bulletin of the Asia Institute* 15, U.S.A 2005 , pp.179

figürler arasındadır. Avcıların boğa gibi güçlü aslan gibi çevik olduğu inancı efsanelere girmiş ve onların bu imajı da boğa-adam, aslan-adam şeklinde yarı hayvan figürleriyle ifade edilmiştir. Jiroft'ta ortaya çıkarılan bu eserlerin üzerinde yer alan figürlerin Sümerlerin eserlerinde yer alan figürlerle benzerlik gösterdiğini ifade eden Fransa Ortadoğu Arkeoloji Enstitüsünden Jean Perrot İran'ın Mezopotamya üzerindeki etkisinin Jiroft eserleriyle çok daha fazla ortaya çıktığını savunur²⁹.

Harita 3: Jiroft

(Kaynak:archive.archaeology.org)

1.3. Elam Uygarlığı

Günümüz İran'ının batısında yer alan Elam; Kirmanşah, Luristan, Huzistan ve Irak ile komşudur. Eski Elam Fars, Buşehr, İsfahan, Bahtiyari ve Buyerahmad eyaletlerini de kapsamaktadır. Coğrafi olarak bu bölgeleri içeren Elam'ın kültürel etkisinin yayıldığı coğrafya elbette çok daha geniştir.

İlk defa M.Ö. III. binde Sümerce yazılı bir metinde “Elam” adı yüksek (nim) bölge anlamında kullanılmıştır. Akadlar ve Tevrat'ta da “Elam” sözcüğü kullanılmış, Tevrat'ta Elam Sam'ın oğlu olarak geçmesi Elamların Sami olduğu görüşünün ortaya

²⁹ Covington, “ag.m.”, erişim tarihi 10.05.2016

atılmasına neden olmuştur ama bu düşünceye neden olan etken büyük olasılıkla Samilerin burayı istila etmeleri ve yerleşmeleridir. Elam, yerli kaynaklarda ise Haltamti/Hatamti/Halhatamti/Haltampti şeklinde kaydedilmiştir. M.Ö. XVIII. yy'de ilk kez yerli kaynaklarda kral Sive-palar-huhpak dönemi kayıtlarında geçerken Akadca metinlerde buranın adı Elam olarak görülmekte ve Yunan kaynaklarında ise “Elymais” şeklinde geçmektedir³⁰.

Elam sözcüğünün kökenine baktığımızda bu konuda çok çeşitli görüşler olduğunu görmekteyiz. Bazı araştırmacılar Elam sözcüğünün Akadca “ala itum matum” dan geldiğini iddia etseler de bazı araştırmacılar sözcüğün Haltamti'nin kısa şekli olduğu savunur. “Hal” mekan, yer anlamına gelirken “tamti” ise kutsal koruyucu tanrı anlamına gelmektedir. Dil verilerinden hareketle Elamların Türk olduğu savları ortaya atılmıştır, bu açıdan baktığımızda Elam sözcüğünün yüksek bölge yani Güneşin doğduğu yer anlamına gelmesi Türkçe'de kullanılan “tan” sözcüğü ile ilişkilendirilmiştir³¹.

Eski Elam dönemi hakkında mevcut bilgiler sınırlıdır ve bu dönem Elam hakkındaki bilgileri Mezopotamya kayıtlarından öğrenilmektedir. Elam'ın bu dönemde en fazla ve en ciddi boyutta ilişkileri Mezopotamya ile olmuştur. Elam- Mezopotamya ilişkisinin en önemli noktası Mezopotamya'nın bulunduğu coğrafya itibariyle doğal kaynaklara ve zenginliklere sahip olamaması ve Elam'ın da bunun tam aksine coğrafi durumundan dolayı Mezopotamya'da bulunmayan zengin kaynaklara sahip olmasıdır. Elbette Mezopotamya hükümdarları böyle bir durumda kaynaklara sahip olmak istemiş ve bu dönem savaşların çok görüldüğü bir dönem olmuştur. Mezopotamya yaşadığı yoksunluktan dolayı elde ettiği kaynakları ülkesine yığmış bu defa da Elam kaynak sıkıntısı yaşamaya başlamıştır. Bunun neticesinde ise Mezopotamya'dan Elam'a yapılan saldırıların yanında Elam'dan da Mezopotamya'ya kaynak elde etmek amacıyla saldırılar yapılmıştır³².

1.3.1. Din ve İnanış

Elamların dini üç aşama geçirmiştir. Elam dini ilk başlarda natürist bir mahiyete sahipti ve anlaşılan o ki ağaçlar, bitkiler ve diğer doğa unsurlarına bir ilahi anlam verilip

³⁰ Daniel T. Potts, *The Archaeology of Elam, Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, University Press, 1999, pp.1,5

³¹ Hasan Gülmühammet, *Elam Siyasal ve Kültür Tarihi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s.8

³² Muhammet Taki Zehtabi, *İran Türklerinin Eski Tarihi*, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 25

onlar kutsal olarak kabul edilmekteydi. Bu döneme ait olan Susa’da bu inancın izlerini görmek mümkündür. Bu unsurların tasvirleri Susa’da bulunmuştur. Elam’daki dini inancın ikinci aşaması hayvan şekilli özellikle insan başlı aslanların tasvir edildiği tanrıların ortaya çıkmasından anlaşılmaktadır. Üçüncü aşama ise ilahların tanrı şeklinde tasavvur edilmesidir³³.

Elam Uygarlığı, Batı İran ile Mezopotamya arasında pek çok konuda olduğu gibi din ve inanç konularında da etkileşim olmuştur. Her ne kadar uygarlıkların etkileşim alanları olsa da bunun yanında özgün unsurları da bulunmaktadır. Hangi toplumun hangi konuda hangi toplumdan etkilendiğini tespit etmek söz konusu dönemler için çok zordur. Elam, Batı İran ve Mezopotamya ele alındığında bir etkileşimin olduğu muhakkaktır ve bu etkileşimin nerden nereye olduğu konusunda ancak göç yollarını baz alarak bir tahminde bulunabiliriz. Göçler Batı İran’dan Mezopotamya’ya doğru yapıldığı için etkileşimin de Batı İran’dan Mezopotamya’ya olması olasıdır³⁴.

Ortak unsurların üzerinde durmaktansa Elam’daki özgün unsurların üzerinde durulmalıdır. Örneğin yılan motifi pek çok toplumun kullandığı bir motiftir ama genellikle hepsi kökende Mezopotamya meşeyi kabul edilir. Öyleyse bu ortak gibi görünen unsurun Elam için nasıl bir özgün tarafı olabilir diye düşündüğümüzde kullanım alanı ve anlamı bakımında ayırt edici bir unsur haline dönüştüğünü görmemiz mümkündür. Yılan Elam’da hem insani özellikler edinmiş hem de ilahileştirilmiştir. Sadece bazı seramik kapların üzerinde bir figür olarak yer almaktan ziyade kral resimleriyle beraber kullanılmış hatta bazı eşyalarda sap olarak kullanılmış saltanat tahtında da yer almıştır. Yine bir başka örnek de Elam’da “kadın” figürünün öne çıkmasıdır. O dönemleri esas aldığımızda anaerkil bir toplumdan ataerkil bir topluma geçiş tüm toplumlarda yaşanmıştır ancak Elam’daki bu öne çıkışın nedeni kadın hakimiyetinin daha uzun bir dönem yaşandığına ya da bu geçişin uzun bir aşama da gerçekleştiğine işaret olabilir. Dünyanın menşeyinin dışı bir varlıktan bilen toplum bu özellikleri tanrılara ve toprağa atfederek ana tanrıça kavramı algılamaya başlamıştır. Bütün bu olgular elbette maddi kültür öğelerine de yansımış ve Elam’da çok sayıda kadın heykelinin bulunmasına yol açmıştır. Elam’ın federal bir sistemle yönetiliyor olması birden çok ana tanrıçanın olmasına yol açmıştır.

³³ Günaltay, *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s.173-176

³⁴ Gülmühammet, *a.g.e.*, s.65

Elam’da yer alan başka bir inanç da “Kiten” yani tanrısal güç inancıdır. Elam’da tüm tanrıların “kiten” denen gizemli ve doğaüstü güçleri vardır. Bu güç krallara verilmekte ve krallar bu güç sayesinde krallık yapmıştır. Türklerdeki “kut” inancıyla benzerlikler göstermektedir. Kiten kelimesi Türklerde kullanılmış mıdır diye baktığımızda B. Ögel Türk Mitolojisi adlı eserinde Ak Köbük destanında bu kelimenin Kiden Han olarak kullanıldığından bahsetmiştir³⁵.

Elam’da bulunan birçok materyal yine bize Elam dini törenleri hakkında bilgi vermektedir. Örneğin tanrı heykeli taşıyan bir gurubun yer aldığı tasvirde yürüyen gurubun elinde bulunan yılanlar daha önce de belirttiğimiz gibi yılan unsurunun din ve inanç sistemindeki önemini ve yılanla yüklenen ilahileşmeyi göstermesi bakımından önemlidir. Bunun dışında bu yürüyüş halindeki gurubun önünde yer alan bir çalgıcı da dikkat çekicidir. Bu çalgıcı motifi de dini tören esnasında ya da kutsal bir yeri ziyaret esnasında Elamların müziği dini bir motif olarak kullanıyor muydu sorusunu akla getirmektedir. Elam tapınaklarında çeşitli amaçlarda kurbanlar kesilirdi. Kral savaşa gittiğinde kurban kesilmesi önemlidir bunun dışında Elamlılar kendi yerel tanrılarına ve gazaplarından korktukları için yabancı tanrılara da kurban kestikleri bilinmektedir. Bunların dışında “Guşun Ayini” ve “Tuga Ayini”nde de kurban kesilmekteydi³⁶.

Elam’da ölümler yerin altına kazılan çukurlara gömülmüştür. Ölümlerin bedeni kırmızı renge boyanırdı ve yanına değerli eşyaları konurdu. Evin tabanına gömme M.Ö. III. binde görülürken bu dönemde mezara eşya, yiyecek içecek dolu kaplar gömülürdü. M.Ö. II. bine geldiğimizde ev dışına gömme yaygınlaşmıştır. Mezarların içine konan şeylere baktığımızda madenin yayılmasından önce herkesin toplumsal katmanına göre eşyalar konduğunu görürüz. Maden kullanımının yayılması ile birlikte eşya zenginleşmiş hatta ölümlerin iş araçları dahi ölümlerle birlikte gömülmüştür³⁷.

1.3.2. Elam Dili ve Yazısı

Elam’ın ilk hiyeroglif yazısının ortaya çıkışının zamanı tam olarak belli değildir. Merkezi İran bölgeleri yazıtları da Susa gibi Proto-Elamit şekilleriyle yazılmıştır. Sonraki zamanlarda Elamlılar Sümer yazısını kullanmış ve bu nedenle kendi yazıları gelişmemiştir.

³⁵ Gülmühammet, *a.g.e.*, s.79

³⁶ Gülmühammet, *a.g.e.*, s.65-67

³⁷ Gülmühammet, *a.g.e.*, s. 89-91

Elam dilinin yazıtlar üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda bitişgen yapılı bir dil olduğu kabul edilmiştir. Elam dilinin bu özelliğinin hem Sami hem de Hin-Avrupa dil ailesinden ayırmaktadır. Elamcada dikkat çeken bir nokta Elamlıların konuşma dilleriyle yazı dilleri arasında belirgin bir fark olmasıdır. Türkçedeki gibi Elam dilinde de erkek ve dişi isimler yoktur. Gutilerin, Kassilerin, Hurrilerin dilleriyle Elam dili arasında çok benzerlik ve ortaklıklar bulunmaktadır. Bu diller ile Elam dili arasındaki bağlantı düşünüldüğünde hepsinin ortak bir kökten çıkmış olabileceğini söylemek mümkündür³⁸.

1.3.3. Devlet Yönetimi ve Veraset

İran'ın güney-batı bölgesinde yer alan Elam'da feodalite şekline dayanan bir yönetim mevcuttu. Buna göre hanedanın en güçlü ve yaşlı üyesi kral olarak kabul edilmekte ve büyük kral olarak adlandırılmaktaydı. Elbette diğer sitelerin de aynı hanedanın üyesi olan yöneticileri bulunmaktaydı. Bu küçük yöneticiler (prensler) derece derece yükselebiliyor ve en son baş kral bile olabiliyorlardı. Burda anlaşılması gereken şey kutsiyetin sadece krala değil hanedena atfedildiğidir. Kral hangi ünvanla anılırsa anılsın tanrının vekili gözüyle bakılıyordu. Ş. Günaltay'a göre Orta Asya'da Hiyung-Nu'larda ve Tukyo'larda ve bunlarla aynı kökten olan İran'daki Partlarda ve hatta İran Selçuklularında görülen bu usûlün Orta Asya kökenli olduğu muhakkaktır. Burda dikkat edilmesi gereken nokta Elamlarda da bu usûl görülürken Elamlardan sonra gelen Ahamenişlerde, Perslerde ve Sasanilerde böyle bir yönetim anlayışı görülmemiştir. Bunun da soy ve gelenek farklılığından oluştuğu ortadadır.³⁹

Elam'da mülki idare ve askeri idare birbirinden ayrıydı ve iki yapının da başında kral bulunmaktaydı. Kralların danışma meclisi ve dört kurulu bulunmaktaydı. Önemli işler kurulda görüşüleceği zaman kral bu kurula başkanlık etmekteydi.

³⁸ Günaltay, *İran Tarihi*, s.78-79

³⁹ Günaltay, *İran Tarihi*, s. 76

Harita 4: Elam Uygarlığı

(Kaynak: www.tarihsinifi.com)

Elam Hükümdarları

Avan Hanedanlığı (?)

1. Peli (M.Ö.2500)
2. Tata (?)
3. Ukku-Takhesh (?)
4. Khishur (?)
5. Shushun-Tarana (?)
6. Napil-Khush (?)
7. Kikku-Sive-Temti (?)
8. Lukh-Ishshan (2350)
9. Khelu (2300)
10. Khita (2275)
11. Kutik-Inshushinnak (2240)

Simash Hanedanlığı (?)

1. Gir-Namme (2030)
2. Enpi-Luhhan (2010)

- 3.Khutran-Tempt (?)
- 4.Kindattu (?)
- 5.Indattu-Inshushinnak I (?)
- 6.Tan- Rukhurater (?)
- 7.Indattu-Inshushinnak II (?)
- 8.Indattu- Napir (?)
- 9.Indattu- Tempt (?)

Elam Hanedanlığı (?)

- 1.Eparti I (?)
- 2.Eparti II (?)
- 3.Eparti III (1850)
- 4.Shilkhakha (?)
- 5.Attakhushu (1830)
- 6.Sirukdukh (1792)
- 7.Shimut-Wartash (1772-1770)

Babylonian Hanedanlığı (1770-1500)

- 1.Siwe-Palar-Khuppak (1770-1745)
- 2.Kuduzulush I (1745-1730)
- 3.Kutir- Nahhunte I (1730-1700)
- 4.Lila-Ir-Tash (1700-1698)
- 5.Temti-Agun I (1698-1690)
- 6.Tan-Uli (1690-1655)
- 7.Temti-Khalki (1655-1650)
- 8.Kuk-Nashur II (1650-1635)
- 9.Kutir-Shilkhakha I (1635-1625)
- 10.Temti-Raptash (1625-1605)
- 11.Kuduzulush II (1605-1600)
- 12.Tata (1600-1580)
- 13.Atta-Merra-Khalki (1580-1570)
- 14.Pala-Ishshan (1570-1545)
- 15.Kuk-Kirwash (1545-1520)
- 16.Kuk-Nahhunte (1520-1505)
- 17.Kutir-Nahhunte II (1505-?)

Igehalkid Hanedanlığı (1350-1200)

1. Ige-Halki (1350-1330)
2. Pakhir- Ishshan (1330-1310)
3. Attar-Kittakh (1310-1300)
4. Khuman-Numena (1300-1275)
5. Untash-Naprisha (1275-1240)
6. Unpatar-Naprisha (1240-1235)
7. Kiddin-Khutran (1235-1210)
8. Interregnum period (1210-1200)

Shutrukid Hanedanlığı (1205-1100)

1. Khallutush-In-Shushinak (1205-1185)
2. Shutruk-Nahhunte (1185-1155)
3. Kutir-Nahhunte III (1155-1150)
4. Shilkhak- In- Shushinak (1150-1120)
5. Khutelutush-In-Shushinak (1120-1110)
6. Shilhana-Hamru-Lagamar (1110-?)

Geç Elam Hanedanlığı (743-644)

1. Khumbanigash I (743-717)
2. Shutir-Nakhkhunte (717-699)
3. Khallushu (699-693)
4. Kutir-Nakhkhunte (693-692)
5. Khumma-Menanu (692-689)
6. Khumma-Khaldash I (689-681)
7. Khumma-Khaldash II (681-680)
8. Khumma-Khaldash II & Shilhak-In-Shushinak (680-676)
9. Shilhak-In-Shushinak & Urtaku (676-664)
10. Shilhak-In-Shushinak & Tempti-Khumma-In- Shushinak (664-653)
11. Atta-Khumma-In-Shushinak & Khumbanigash II (653-651)
12. Atta-Khumma-In-Shushinak & Tammaritu (651-649)
13. Atta-Khumma-In-Shushinak & Indabigash (649-648)
14. Indabigash (648-647)
15. Khumma-Khaldash III (647-644)

1.4. Lulubiler

Günümüzde İran Azerbaycan'ı topraklarında yer alan Urmiye Gölünün kuzey ve güney topraklarında M.Ö. III. ve II. binde yaşayan halkın bir kısmı Asur kaynaklarında Lulubiler olarak kaydedilmiştir. Zağrosların doğu ve batı eteklerinde yaşayan Lulubiler M.Ö. 2800-2500'lerde Gutilerle beraber bu bölgelerde yaşamıştır. Yaşadıkları yer olarak Hemedan, Kazvin, Zencan bölgeleri sayılmaktadır.

Lulubilerin dil ve kökenleriyle ilgili iki sav vardır. Bunlardan ilki İgrar Aliyev'e aittir. Ona göre Lulubi dili Elam dili ile akrabadır ve eski zamanlarda Azerbaycan topraklarında Türkler yaşamamıştır. M.Ö. III. bin yılın sonlarında Hurrilerle çok sert ilişkileri olan Lulubilere “barbar” (Nullatum) denilmiş bu tabir Akkادلara kadar gelmiştir. Urartu dilinde düşman anlamına gelen “lulu” da bu durumla ilgilidir. Aliyev, Lulubi isminin yerel halka başkaları tarafından verilen bir isim olduğunu savunur. Lulubi isminin yerel değil dışardan verilmiş bir isim olduğu görüşünü benimseyen bir diğer isim Y. Yusivof, Lulubilerin dil ve kökenleriyle ilgili başka bir görüşü savunmuştur. Ona göre Lulubi kendi içinde yer alan Turukku ve Su aşiretleri için bağlayıcı bir isimdir⁴⁰.

Lulubi adına kaynaklarda ilk kez M.Ö. III. bininin başlarında rastlanılmaktadır. Akad kaynaklarında bu kavmin adı “ Lullubum/Lullupum” şeklinde geçerken Asur kaynaklarında “Lullume” olarak geçer. M.Ö. II. binde kaydedilen Mezopotamya yıllıklarına göre M.Ö. III. binde belirtilen topraklarda Lulubiler, Gutiler ve Su aşiretleriyle beraber yaşamaktaydı.

Lullu kelimesi Hurri dilinde dağlı, Urartu dilinde düşman demektir. Alekber Alekberov'a göre Lulubi etnonimi Türk kökenlidir lu+lu = insan+insan, bi çoğul eki ile birlikte insanlar anlamında Lulubilerin kendilerinin de kullandığı bir ifadedir. Daha sonra bu ikelime genişleyerek halk, ülke anlamında kullanılmıştır⁴¹.

Serpülzehir bölgesi civarında bulunan taş levhalardan anlaşıldığına göre bu levhalardan birisini Lulubi hükümdarı Anubaninidiğerini de Tarlunni kazdırmıştır. Anubanini'nin levhasında şunlar yazmaktadır:

⁴⁰ Alekber Alekberov, “Lulubi Etnoniminin Kökeni”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi Sayı 9*, çev. Muhammet Kemaloğlu, Gümüşhane 2014, s.239-240, http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/-alekber_alekberov_lulubi.pdf erişim tarihi 15.04.2016

⁴¹ Alekberov, “a.g.m”, s.243-244

“Güçlü Lulubi kralı Anubanini kendi resmi ve İştar’ın (Nene) resmini Padır (Badır) dağında kazdırdı. Bu resimleri ve levhanı yok eden, Anu, Anutum, Bel, Belit, Raman, İştar, Sin ve şemeş’in kargışı ve lanetine tutulup yok olsun”⁴².

Lulubi adının ilk kez M.Ö. III. binde Akkad kayıtlarında Akkad kralı Naramsin’in yazdırdığı levhada onları yenmesinden bahsetmesi bize Lulubilerin bir ordusunun olduğu fikrini uyandırmaktadır. Bu da Lulubilerin belli başlı kuruluşlarının olabileceği düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Serpülzهاب’taki Anubanini’nin levhasında bulunan motifler incelendiğinde tanrıçanın krala güç simgesi olan bir halka uzatması ve bu motifin daha sonraki dönemlerde Pers ve Sasani krallarının yazıt ve resimlerinde de kullanılacak olması Lulubilerin İran bölgesinde kendisinden sonra gelen yapıları etkilediğinin göstergesidir. Tarlunni levhasına baktığımızda kullanılan ok ve yay göze çarpmaktadır. Türklerin kullanmış oldukları ok ve yay ile bağlantılı olup olmadığı düşünöldüğünde hem coğrafi olarak hem de diğer yönlerden bir karşılaştırma yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Her iki levhayı da birlikte değerlendirdiğimizde levhalarda bulunan kişilerin hem giysilerinin hem de başlıklarının aynı olduğunu görürüz. Yine her iki levhada da ortak olan motif kralın sol ayağını düşmanın göğsüne koymasídır⁴³.

Harita 5: Lulubiler

(Kaynak:az.wikipedia.org)

⁴² Zehtabi, a.g.e., s.116-117

⁴³ Zehtabi, a.g.e., s.115-118

Resim 1: Lulubi Hükümdarı Anubani

(Kaynak: az.wikipedia.org)

1.5. Gutiler

“Guti” ismi antik Mezopotamya kayıtlarında yer alan ve çoğunlukla Zağros bölgesinde yaşayan halk için kullanılan bir isimdir. Amurru, Akkad, Elam ve Subartu M.Ö. I. binyıl astronomik ve astrolojik yazınında kullanılan dört kardinal noktadır. Subartu terimi kuzey ya da doğuya ithafen kullanılan “Gutium” terimi ile kullanılmıştır. Gutium terimi Elam’ın kuzeyi Babilonyanın doğusu ve Zağros bölgesini ifade eder. Her ne kadar Gutium tabiri bu bölgeleri ifade etse de coğrafi olarak yerinin sabit olmadığını söylemek mümkündür. Subartu ve Gutium terimlerinin adını Mezopotamya’ya komşu

bölgelerde yaşayan halklardan aldığını söylemek de olasıdır. Mezopotamya kayıtlarına baktığımızda Gutium ve Guti terimlerinin M.Ö. III. binin ortalarından M.Ö. I. binyıla kadar kayıtlarda yer aldığını görebiliriz. Gutium teriminin sürekli aynı coğrafi bölgeyi Guti teriminin de hep aynı halkı karşılamadığı düşünülebilir. Guti adı o dönemlerde yakın veya aynı bölgelerde yaşayan Subar, Turuk, Kuman, Barı, Börü vs. kavimler için genel bir ad olarak kullanılmıştır⁴⁴.

M.Ö. XXIII. yüzyılın sonlarına doğru Gutilerin devlet kurdukları görülmektedir. Akkad hükümdarı Naram-Sin sık sık Guti ve Lulubilerin yaşadığı bölgelere akınlar düzenlemekteydi ve tarih M.Ö. 2201'i gösterdiğinde Guti elbeyi Enridavazir tarafından yaptığı bir saldırı sırasında öldürülmüştür. Bunun sonucunda iki nehir arasında kalan bölgelerin çoğu Gutilerin eline geçmiştir. Guti elbeyi Elulumeş zamanında ise bu toprakların hepsi Guti hakimiyetine geçmiştir. M.Ö. 2200-2109 arasında bu bölgelerde Guti hakimiyeti oluşmuştur⁴⁵. Gutiler son elbeyi Tiriha devrildikten sonra yıkılmıştır.

Gutiler ilk kez Akkadlar hakimiyetindeki Babilonya kaynaklarında M.Ö. 3. Binyıl kaynaklarında tarımsal hayatı bozan çapulcular olarak geçer. Aynı zamanda Gutiler, Akkad İmparatorluğu'nun yıkılışından da sorumlu tutulur⁴⁶. Büyük olasılıkla Gutiler Akkad krallarının farklılıklarından faydalanarak bazı şehirlerde tutunmayı başardı. I. binyıl Sümer Kral listesine göre Akkادلardan sonra bir Guti hanedanlığının varlığı göze çarpmaktadır. Sümer kral listesinde yer alan kral isimlerine baktığımızda oldukça fazla Guti kralının adını görürüz. Muhtemelen eş zamanlı olarak birden fazla şehir Guti krallarının hakimiyeti altındaydı. Gutiler de diğer geçici gruplar gibi kültür ve dil izi bırakmamıştır. Gutilerin dili hakkındaki bilgiler onların bıraktığı bazı şahıs isimlerinden bilinir. Gutilerin dini inançları hakkında bilgi mevcut değilken sadece bir tanrıların ismi yine bir listede yer alması neticesinde bilinmektedir. Gutiler kayıtlarda aşırı derecede negatif unsurlarla tanımlanmışlardır. Onların uygun dini ayin yapmadığı ve ailelerinden çocukları kocalarından da kadınları ayırdıkları kaydedilmiş ve halka kötü muamele yaptıkları belirtilmiştir. Neticede Babilonya'nın çeşitli bölgeleri yerli halk tarafından yabancı ve barbar olarak nitelendirilen Gutiler tarafından kontrol edilmiştir. Guti ile Gutium terimleri I. ve II. bin yıl boyunca güney ve kuzey Mezopotamya metinlerinde kullanılmaya devam etmiştir. Bu terimlerden kasıt Zağros

⁴⁴ Feridun Ağasıoğlu, "Kadim Azerbaycan'da Gutti Devleti", *Bilge Dergisi* S.23, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 15

⁴⁵ Ağasıoğlu, "a.g.m", s.15

⁴⁶ Marc Van De Mieroop, "Gutians", <http://www.iranicaonline.org/articles/gutians>, erişim tarihi 02.02.2016

dağlarındaki bir bölgedir ve onlar Subartu, Lullumu gibi belirsiz terimlerle beraber kullanılmıştır. Guti terimi özel bir halkı kastedilerek kullanılmamış sadece Zagros'tan belirli bir medeniyetsiz halkı işaret ettiği ileri sürülmüştür⁴⁷.

1.5.1.Gutilerin Kökeni

Fritz Hommel'in XX. yüzyılda Sümercenin Türkçe olduğunu açıklaması büyük yankı uyandırmış ve bu açıklama Atatürk'ün de ilgisini çekmiştir. Atatürk hemen 1936'da Ankara'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesini kurdurmuş ve Sümerolog Landsberger'i öğretim üyesi olarak çağırmıştır. 1937 yılında düzenlenen II. Türk Tarih Kurultayı'nda Landsberger sunduğu bildiride Gutilerin Türk olabileceğini ifade etmiş ve Guti/Gut hükümdar isimlerinden yola çıkarak bu düşüncesini ifade etmiştir. Bu kurultayın ardından Atatürk'ün vefat etmesi nedeniyle başlatılan çalışmalar durmuş uzun süre bu konuya eğilinmemiştir. Aradan uzun zaman geçtikten sonra “ Oğuz” kelimesi üzerine yapılan çalışmalar sırasında Gut ismi tekrar gündeme gelmiştir⁴⁸. Oğuz kelimesi ile Gut kelimesinin bağlantısına geçmeden önce Landsberger'in 1937 'de sunduğu “ Ön Asya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri” isimli makalenin detaylarına bakmak daha doğru olur.

Landsberger, bildirisinde “Gutium” ya da “ Kutium” sözcüğünün sonundaki Akadca nispet ekini kaldırdığımızda “kut” sözcüğünün kaldığını ifade etmiştir. Landsberger'e göre tarihte Türklerle en yakın ilişkide bulunan belki de Türklerle aynı olan kavim Gutilerdir.

⁴⁷ Mieroop, “a.g.m.,” erişim tarihi 02.02.2016

⁴⁸ Vecihe Hatipoğlu, “Türk Tarihinin Başlangıcı”, *Türkoloji Dergisi C.8 S.1*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 30

Tablo 1: Kaynaklarda Geçen Guti Kral İsimleri

A. Hemasır Kaynaklarında Geçen Adlar
1. Yarlagan
2. Tirigan
3. Şarлак veya Çarлак
4. Lasirap veya Laşirap
B. M.Ö. 2000’de Yazılmış Kral Listelerinde Geçen Adlar
1. Elulumeş
2. İnımabakaş
3. Nikillakap
4. Warlagaba diğer bir şekli Yarlagap
5. Yarla
6. Yarlaganda
7. Tiriga
8. İnğişu veya İnkuşu
9. İgeşaus
10. İbate veya İbatı

Bu 12 addan M.Ö. III. bine kadar gidildiğinde sadece 4 isim kalmaktadır. Guti kral isimlerinden Akadcalamış olanları saymazsak 12 adet kral ismi bize değerlendirilmek için önemli bilgiler sunmaktadır. Landsberger’e göre bu isimler Türkçe ses uyumuyla oluşmuştur⁴⁹.

⁴⁹ Benno Landsberger, “Ön Asya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri”, *İkinci Türk Tarih Kongresi İstanbul :20-25 Eylül 1937 Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler*, TTK Basımevi, Ankara 2010, s. 105.

Tablo 2: Guti Kral İsimlerinin Analizi

Türkçe sıfatlardan oluşan (–egan, -agan ekiyle) (Yarlagan, Trigan),
Türkçe sıfatlardan oluşan (-miş –iş ekiyle) (Elulumeş, İnımabakaş)
Fiil ekinden oluşan (–ti ekiyle) (İlbati),
İsimden fiili oluşturan (–la ekiyle) (Yarlagan, Nikillakap, Warlagabadiğer bir şekli Yarlagap, Yarlaganda),
Türkçe -ap ile sonlanan eklerden oluşanlar (Lasirap veya Laşirap, Nikillakap, Warlagaba diğer bir şekli Yarlagap),
Türkçe isim ekiyle oluşan (–lak ekiyle) (Şarlak veya Çarlak),
Kelimelerin kökenlerine baktığımızda ise;
Yarlagan: haber veren (Orhun Kitabelerindeki “ Yargan”ı hatırlatır),
Tirigan: yardım eden (Uygurca tiriga= mükemmel kelimesini hatırlatır),
Şarlak veya Çarlak: kanatlı, memeli hayvan
El-ulumiş: memleketi büyötmüş, büyöten

Bunların dışında kalan isimler hakkında ise Landsberger şöyle demiştir: “ Göze çarpan müşkülata da temas edelim: B6 daki ad, A1 dekinin genişlemiş şekli olup –da ekini ihtiva etmektedir, ki be ek mensubiyet manasını verse gerek. A4 de l ile başlayan bir kök bulunmaktadır. B 3 deki nikil elemanı henüz anlaşıl mamaktadır. B7 ile 8 deki adlar, vakıa bünyelerine bakılırsa hiç de Türkçeye uymayan bir tesir vermiyorsa da ne emniyetle tahlil edilebiliyor ne de anlaşılıyor. Bu malzemedeki adları, sada teşekkülü ile şekil ve kök elemanlarının Türk dil ailesi arasına girecek vaziyette olup olmadığının

veyahut Türkçenin uzak akrabası olan Altay dilleriyle mukayese icap edip etmediğinin tetkikiyle hüküm verilmesi düşüncesiyle Türkolojiye arz ediyorum.”⁵⁰

Şemsettin Günaltay, Gutilerin Orta Asya’ya dayanan Ön Sümer boylarından oluştuğunu ileri sürerken onların Orta Asya’dan Batıya göç edenler arasında bulunduğunu ve diğer boylar gibi Mezopotamya ve Anadolu’ya gideceklerken Zağros’un yüksek bölgelerinde kalmış olduklarını ileri sürer. Daha önce Gutilerin medeni olmayan bir kavim olarak nitelendirildiğine değinmiştik. Günaltay’a göre Gutilerin dağlık bölgede yaşamış olması onların Orta Asya’dan getirdiği özellikleri geliştirememesine sebep olurken yaşadıkları yerde medeniyetin inkaşafının olmaması da bu konuda Gutileri etkilemiştir. Fakat Günaltay’a göre; Gutiler Orta Asya’dan getirdikleri maddi ve manevi ırki özelliklerinin hepsini taşımaktaydılar⁵¹.

Gutilerin seçkin tabakası Akad yazısını kullanıyordu ve Gutilerin üç nesli Akadca isimler taşıyordu o nedenle o isimlere bakarak Gutilerin kökeni hakkında bir şeyler söylemek mümkün değildir. Akadcanın fonetik yapısı da Türkçeye uygun olmadığı için elimizdeki adlardan sadece birkaçının Türkçe olduğu iddia edilmektedir.

Yarlag (Yarlakan, Yarkın)

İnim-Abageş (İnim Kültigin)

Kurum (Kurum Han)

Elulumeş (Elalmış, Eltutmuş)

Tirihan (Türükan, Tarkan, Dirikan)

Ağasioğlu 553’te Avar hükümdarının “Kuti Han” olan ismine dikkat çekerek Kutu/Guti bağlantısına dikkat çekerek “Kutlu, Kutluğ” gibi eski Türk “kut” sözcüğünü hatırlatır⁵².

B. Hrozny Gutilerin, Lulubilerin ve Kassilerin birbirleriyle akraba olduğunu öne sürerken Gutilerin tarih öncesi dönemde Hazar Gölünün doğusu ile Oxus ırmağı arasında bir bölgede yaşadığını gösterir bir harita çizmiş buna göre Gutiler M.Ö. 2500-2400 yıllarında batıya doğru göç etmiş ve güneydoğuya giderek Zağros bölgesine yerleşmişlerdir⁵³.

⁵⁰ Landsberger, “a.g.m.”, s.106

⁵¹ Günaltay, *Yakın Şark*, s.315

⁵² Ağasioğlu, “a.g.m.”, s.16

⁵³ Kemal Balkan, “Eski Önasya’da Kut (veya Gut) Halkının Dili ile Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik”, *Erdem Cilt 6 Sayı 16*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.18

Birçok yerli ve yabancı bilim adamı Gutilerin/Gutların Türk kültür dairesi içinde incelenmesi gerektiğini savunmuştur. İlerde yapılacak arkeolojik ve filolojik çalışmalar bu konuya daha çok ışık tutacaktır.

1.5.2. Guti İsmi

Gutilerin Kur'an-ı Kerim'de geçen Nuh tufanı ile ilgili ayetlerde geçen Nuh'un gemisinin konduğu "Cudi" kelimesi ile de bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Tufan kıssası hem kutsal kitaplarda hem de çeşitli çivi yazılı belgelere ile arkeolojik belgelerde geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'e göre Nuh Tufanı Hz. Nuh'un yaşadığı bölge ile ilgili bir olayken Kitab-ı Mukaddes'te bu olaya evrensel bir olay olarak değinilmiştir. Sümerce Gılgamış Destanında ise bu olay aynen kutsal kitaplarda anlatıldığı şekliyle yer almıştır. Sümerce Tufan hikayesinin çoğu Babilce olan nüshaları günümüze ulaşmıştır. Tufan hikayesinin bunlar haricinde Mısır'da Akkadca, Anadolu'da Hititçe ve Hurrice Suriye'de Eblaca nüshaları mevcuttur. Tufanla ilgili çivi yazılı belgelerin de ortaya çıkması ile Tufan konusu üzerinde araştırma ve tartışma yapılan önemli konulardan biri haline gelmiştir. Tartışılan konulardan birtanesi tufandaki geminin konduğu dağın neresi olduğu ve günümüzde hangi bölgede bulunduğu. Tevrat'a baktığımız zaman Tufanda geminin konduğu dağ Ağrı dağıdır. Aramca yazılmış Tevrat üzerinde çalışma yapanlar ise bu dağın adının "Ture Kardü" olarak geçtiğini belirtir ve bu dağ günümüzde Anadolu'da Süryanilerin yoğun yaşadığı Anadolu'da Cudi bölgesinde olduğunu ileri sürer. Kur'an-ı Kerim ise bu dağın Cudi olduğunu belirtir ve Cizre ile Şırnak'taki Cudi Dağı ile eş olduğu düşünülür. Babilce yazılmış belgelerde bu dağın adı "Nisir" olarak geçer⁵⁴.

Kur'an-ı Kerim'de geçen "Cudi" ismine detaylı bakacak olursak Doğu Toroslardan Zagros'a kadarki bölge Gutilerin yaşadığı coğrafyadır. Çivi yazılı belgelerde "g" ile başlayan kelimeler güney Arapçasında "c" ile ifade edilmektedir ki Kur'an-ı Kerim de güney Arapçası ile yazılmıştır. Buna örnek olarak "deve" anlamına gelen "gammalu" sözcüğünün "cemel", "galadu" sözcüğünün "cellad" şeklinde değişmesini gösterebiliriz. Burdan hareketle "Guti" olan sözcüğün "Cudi" olarak geçmesi de büyük olasılıkla mümkündür⁵⁵.

⁵⁴ Salih Çeçen, "Eskiçağda Türkler", *Eski Ön Asya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 105-106

⁵⁵ Çeçen, "a.g.m.", s.107

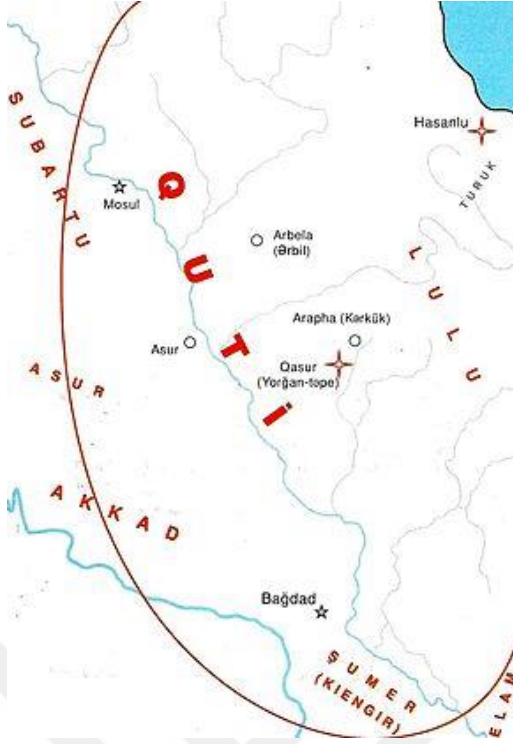
1.5.3. Gutilerde Yönetim ve Elbeyleri

Gutilerde halk hakimiyetine dayanan ve demokratik seçimle iş başına gelen liderler olan “elbeyi” vardır. Bu, Gutileri dönemin diğer yapılarından ayıran bir özelliktir. Gutiler hakim oldukları bölgelerde yerli başçıları ve bu başçıların idare ettikleri yerleri de kontrol altında tutuyorlardı. Yine vergilerini de bu başçılar aracılığıyla topluyorlardı. Her ne kadar Gutilerin iptidai devlet teşkilatına sahip olduğu söylene de Gutilerin hakim olduğu coğrafyanın sınırlarına bakıldığında iptidai bir devlet teşkilatıyla bu sınırları yönetmenin mümkün olmadığı anlaşılmakta ve bunda Türk devlet teşkilatının etkili olduğu ileri sürülmektedir. Guti elbeyi belirli bir süreliğine seçimle yönetime geçerdi ve vakit dolunca düzenlenen toyda onun yerine yeni bir elbeyi seçilirdi. Elbeyinin belirli bir süresi yoktu ne kadar yöneticilik yapacağı düzenlenen toyda kararlaştırılırdı. Gutilerin 21 tane elbeyi olmuştur⁵⁶.

Tablo 3: Guti Elbeyleri

?- 2200	Enridavazir
2200-2196	İmta
2196-2191	İngeşuş
2190-2185	Sarlagab
2184-2179	Yarlagaş
2178-2173	Elulumeş
2172-2168	İnim-Abageş
2168-2163	İngeşuş
2162-2148	Yarlagab
2141-2140	İbate
2144-2142	Yarlagab
2141-2140	Kurum
2140-2138	Habilkin
2137-2136	Laharabum
2135-2134	İrarum
2133-2132	İbrahum
2132-2131	Hablum
2130-2124	Puzur- Suen
2123-2117	Yarlagan
2116-2110	Sium
2109 -?	Tirihan

⁵⁶ Ağasioğlu, “a.g.m.”, s.15, 16

Harita 6: Guttiler

(Kaynak: az.wikipedia.org)

Resim 2: Akkadca Yazılmış Gutu Tableti M.Ö. 2130

(Kaynak:tr.wikipedia.org,)

1.6. Kassiler

Kassi/Kassite ismi Akkadca Babilonya hanedanlığında bulundukları süre içinde hanedenlığa verilen isim olan Kassu'dan gelir. M.Ö. V. Yüzyıl ile I. yüzyıl arası Grekce “Kossaioii” den gelen Kossaeen/ Cossaeen isminde anılmışlardır. Günümüz İran’ında Luristan, Kirmenşah ve Hemedan bölgelerine takamül eden yerlerde yaşamışlardır. Kassiler ilk defa kaynaklarda M.Ö. XVIII. yüzyılda Babilonya kaynaklarında “Kassites” olarak daha sonra Grek kaynaklarında “Kosseaeans” olarak görünmüştür⁵⁷.

Kassilerin M.Ö. III. binyılda bu yerlerde yaşaması ve M.Ö. II. binde tarih ve uygarlık kurmuş olmaları Elamların Orta Asya’dan göçerken onlardan ayrılıp Luristan bölgesine yerleştiği iddiasını gündeme getirmektedir⁵⁸.

Kassiler siyasi egemenliklerini kaybettikten sonra kendi başlarına yaşamaya devam etmişlerdir. Luristan’a göç eden Hint-Avrupalı Lorlar Kassileri mağlup etmiş onlar da Hemedan yakınlarındaki Sungur şehrine yerleşmişlerdir. Onların diline baktığımızda Azericeye yakın olduğunu görmekteyiz⁵⁹.

1.6.1. Kas/Guz adı

Landsberger 1937’deki bildirisinde Gutilerin/Gutların Türk olduğuna dair bilgiler sunmuş ama daha sonra gelen Kassilerin/Kasların Gutlarla bağlantısını kuramamış dolayısıyla Kasların Türklüğü üzerine bir değerlendirme yapmamıştır. Biz bu iki kavmin adının da Akad kaynaklarında geçtiğini görmekteyiz (Gutti-Guttium/Kassi-Kassite). Aynı bölgede yaşayan birbirine çok benzeyen bu iki kavmin adı Akad kaynaklarında farklı geçtiğine göre biz buradan bu iki kavmin dili ile Akad dili arasında bir ses karşılanması sorununun olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim milletler yabancı dillerden gelen sözcükleri kendilerine göre değiştirirler⁶⁰.

M.Ö. 2500’lerde Mezopotamyaya hakim olan “Gud” ya da “Guz” kavminin adının kendisinde 500 yıl sonra aynı yerde yaşayan “Kas” ya da “Guz” adı ile ilgilidir. Aynı bölgede yaşayan bu iki kavmin adını Akad kaynakları vermektedir. Akadca ile bu kavimlerin dilleri arasında ses karşılanması sorunu vardır⁶¹.

⁵⁷ K.Eduljee, Kassites, Kossaes, <http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/ranghaya/kassites.htm> erişim tarihi 14.01.2015

⁵⁸ Zehtabi, *a.g.e.*, s.65

⁵⁹ Zehtabi, *a.g.e.*, s.67

⁶⁰ Vecihe Hatipoğlu, “Türk Tarihinin Başlangıcı”, s.32

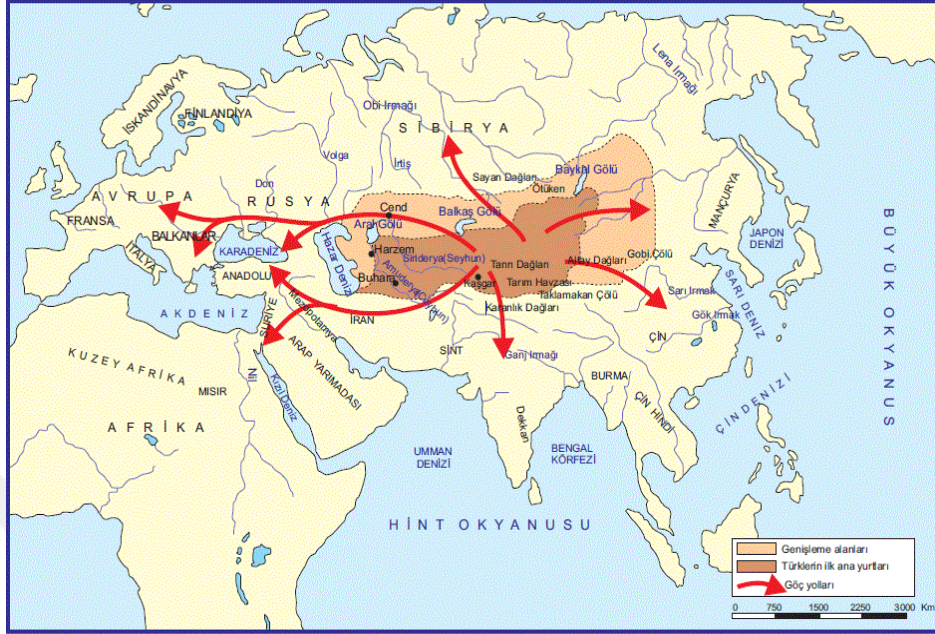
⁶¹ Vecihe Hatipoğlu, “Türk Tarihinin Başlangıcını Ararken”, *Milliyet Gazetesi*, 26 Eylül 1978, s.2

Arapların ve Farsların Oğuzlara Guz demeleri üzerine yapılan çalışmalar sonucunda aslında Guzların Oğuzlar olabileceği düşüncesinin oluştuğunu ileri sürülmüştür. Kaslar ile Gutiler arasında zaman farkı olmasına rağmen aynı bölgelerde aynı özelliklerle yaşamışlardır. Yani Gutiler M.Ö. 2500 yıllarında yaşamışken Kaslar M.Ö. 1700'lerde yaşamışlardır. Bu iki topluluk arasında sadece zaman farkı vardır buna karşın bu iki kavim birbirinin uzantısı olan aynı soydan gelmektedir. Guzların yani Oğuzların İran ve Mezopotamya bölgelerine gelişlerine baktığımız zaman Oğuzların tarih boyunca yayılmak ve yerleşmek amacıyla göçler ve seferler yaptığı bilinmektedir. Tarihin sözlü kaynaklarından olan destanlar bazı konular hakkında önemli bilgiler vermektedir konumuz dahilinde buna en güzel örnek Oğuz Destanıdır⁶². Oğuz destanında şöyle geçmektedir:

“ ...geçtiğimiz yerlerde zaptetmedik bir ülke boyun eğmeyen ve itaat yolunu tutmayan bir hükümdarlık bırakmadık. Oğuz Şirvan taraflarından kalkıp Arran ve Mugan'a geldiği zaman yaz mevsimiydi...Yaylakta kaldıkları zaman zarfında bu taraflarda olan bütün ülkeleri ele geçirip zaptettiler. Azerbaycan vilayetini de aldılar... Oradan Bağdat, Gürcistan, Diyarbekir ve Rakka tarafına elçiler yollayarak geleceğim diye haber gönderdi...Tekfur il olduktan ve Oğuz'a Frenk ve Rum ülkelerinin durumunu öğrettikten sonra Oğuz oğullarından üçünü Kün, Yulduz ve Tengizi dokuz bin süvari ile Rum tarafına gönderdi. Diğer üç oğlu Ay, Kök ve Tag'ı diğer dokuzbin kişiyle Frenk diyarına gönderdi... Oğuz Rum, Frenk ve Antakya ülkelerinin düzenini sağladıktan sonra Dimasq'a varmak üzere oradan yola koyuldu ve Dimasq'a geldi....Oğuz Dimasq'i il yaptıktan sonra Mısır diyarını almak kararıyla o tatrafa yola koyuldu...Oğuz yaz aylarını Baalbek dağlarında ve o yörede geçirdikten sonra havalar serinleyince Bağdad tarafına yöneldi...Havalar daha da ısınınca Kürdistan dağlarına gidip orada yayladı. Sonbaharda Basra'ya hareket etti. Basra halkı da diğer vilayetler gibi boyun eğmişler, itaat ederek vergi verdiler...Oradan İsfahan'a gitti...Oğuz oğullarından dördünün Fars ve Kirman taraflarına giderek o ülkeleri zaptetmelerine karar verip emretmişti... Oğuz adigeçen bu ülkelere sahip olduktan sonra Irak-ı Acem'i de zaptetmek istedi... Oğuz'un Demavend dağında yaylakta bulunduğu yaz mevsimi

⁶² Mustafa Öztürk, 16. Yüzyılda Kilis, Urfa, Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004, s.1

sona erince Mazenderan, Amul, Sarı, Astarabad ve bu diyarın diğer şehirlerini almak için harekete geçti... ”⁶³

Harita 7: Oğuz Göçleri

(Kaynak: bpakman.wordpress.com)

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Oğuzların/Guzların İran, Mezopotamya, Anadolu vs. de ne işleri vardı ya da buralarda yaşayan dilleri Türkçe olan ya da Türkçe ile benzerlik gösteren kavimlerin Oğuzlar olup olmadığı konusunda daha derinlemesine araştırma ve incelemeler yapılması gerektiği ortadadır. Sadece Oğuz Destanında yer alan bilgiler veya bazı dil verileri değil çok sonraki dönem kaynaklarında yer alan bilgiler de değerlendirilmesi gereken bir noktadır. Osmanlı dönemi Halep salnamelerinde bulunan bir kayıt bunun en güzel örneğidir. Salnamede; “*hicretten önce 3360 yılında Orta Asya’da hüküm süren Türk hanedanlarından Oğuzhan’ın Halep ve Mısır ahalisini istila etmesi*”⁶⁴ diye bir kayıt mevcuttur. Bu bize ilk önce aradan binyıllar da geçmiş olsa yaşanan önemli olayların toplumların belleğinde özel bir yer ettiğini göstermektedir. Oğuz göçleri göç güzergahları açısından olduğu kadar dilbilimsel,

⁶³ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlil*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982, s. 29,31,36,39,40,42,44,46

⁶⁴ *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Yayına Hazırlayanlar: Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Köçer, Global Strateji Enstitüsü, TİKV, Ankara 2007, s. 84

arkeolojik ve tarihsel açılardan da sonraki dönem toplum belleğinde bıraktığı izlerle ortak değerlendirilmelidir.

Dil verilerinin dışında arkeolojik olarak da Türklere ait eser ve kültürel yapının (keramikler) Anav, Pasagard, İran, Musyan Tepe ve Susa'da bulunması Orta Asya ve Güney Sibiry'a'dan çeşitli yerlere yapılan göçlerin aslında birer kanıtı niteliğindedir⁶⁵. Oğuz göçleri elbette Oğuzların çok çeşitli coğrafyalara yayılmalarına sebep olmuştur fakat biz konumuz gereği İran ve İran üzerinden Mezopotamya'ya olan göçleri değerlendirecek olursak Orta Asya Türklerini Ön Asya'ya götüren göç dalgası elbetteki İran üzerinden Zagroslardan Kerkha ve Karun boylarına oradan da Mezopotamya'ya uzanmaktadır. Zaten Türk oldukları güçlü delillerle ortaya konulmaya çalışılan Guti ve Kassilerin İran Zagros dağlık bölgesinde var olması ve ardından Mezopotamya'ya geçip uzun zaman oralarda hakimiyet kurması bu bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Yoksa bu kavimlerin birden bire ortaya çıkmış olması mümkün değildir. Yine bu kavimlerin isimlerinin kaynaklarda farklı geçmesinin sebebi de aslında böylelikle anlaşılmış olmalıdır. Bunları geldiği bölgede yaşayan ve hatta kendi dillerini oluşturmuş olan uygarlıkların da kendi dil yapılarına göre bu kavimleri adlandırması son derece normaldir. Adı her ne olursa olsun farklı yerlerde farklı şekilde adlarının kayıt altına alınması onların asıl kimliğinin farklı değerlendirilmesi için geçerli bir sebep değildir. Kaldı ki bir isim aynı dilin farklı ağızlarında da farklılaşmaktadır. Biz bunun en güzel örneğini “Oğuz” sözcüğünde görmekteyiz. Oğuz sözcüğünün değişimini aslını bilmeden yukarıda bahsettiğimiz kavimlerin Oğuzlarla bir ilintisi olduğunu ilk başta tespit etmek olanaksızdır. Bu yüzden Oğuz sözcüğü ile Guti ve Kassî sözcükleri arasındaki bağlantıya bakmamız gerekir.

Türkçe olan “oğuz” adı kaynaklarda M.S. VI. ve VII. asırlardan itibaren geçmeye başlamıştır. VIII.-IX. asırlardan itibaren Arap kaynaklarında Oğuz boyları için “Guz” sözcüğünü kullanmışlardır. Oysa Araplar “oğuz” veya “uğuz” sözcüğünü kullanabilirdi çünkü kendi dillerinde bu sözcükleri kullanabilmek için gerekli olan ses yapılanması vardı. Arap kaynakları dışında Bizans kaynaklarına bakacak olursak onlar da Oğuzlara “Uz” demektedir. Bunların dışında bir tek Göktürkler Oğuzlara “Uguz” veya “Oğuz” diyordu. Zaten Göktürklerin lehçesinde Araplar gibi “g” önsesi olmadığı için “Guz” sözcüğünü kullanamazdı. Ancak “Guz” yerine “Kuz” sözcüğünü kullanma olanakları vardı. Oğuzların kendisine baktığımızda ise onlar kendi adlarını “g-ğ”

⁶⁵ Günaltay, *Yakın Şark*, s.107

önsesini kullanarak söylüyordu. Bu önses ve ön türeme sorunu nedeniyle Guz sözcüğü Göktürk lehçesinde “o” veya “u” ön türemesiyle “oğuz” şeklinde kullanılmıştır⁶⁶.

Arapçada kullanılan “hidmet” kelimesinin Türkçede “hizmet” şeklinde kullanılması gibi Gud(t) ile Guz kelimesinde de böyle bir kullanım vardır. Yani Arapçada kullanılan “d” Türkçede “z” ye dönmektedir.

Latince adı Caspium olan Hazar Denizi Kasların yaşadığı yer olduğu ileri sürülmektedir. Caspium denizinin bir diğer adının “Kasar” olması ve Kafkasya adının da Kas ile ilintili olmasının belirtilmesi üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur⁶⁷.

1.6.2. Sosyal Hayat

Dağlık Luristan bölgesinde hayvancılık ile uğraşmış atı evcilleştirmiş ve taşıma aracı olarak kullanmışlardır. Luristan’da M.Ö. II. binyıla ait tuçtan yapılmış birçok eşya bulunmuş ama çoğu ya yok edilmiş ya da Avrupa’ya götürülmüştür. O nedenle elde çok fazla eser kalmamıştır. Kassilere ait araba ve eşyalar genellikle Sümer tarzındadır. Kassilerden at gemi, eyer, silah ve süs eşyası ile dini törenlere ait eserler kalmıştır. Kassilerin Sah-güneş tanrısı, Gidar-savaş tanrısı, Marataş -savaş tanrısı, Şumu yer altı ateş tanrısı gibi tanrıları vardır⁶⁸.

1.6.3. Kassilerin Dili

Kassiler daha önce açıkladığımız “ non-iran” diye nitelenen İran topraklarında yaşayan ama dilleri İranlı olmayan kavimlerdendir. Kassilerin dili Lulubiler, Elamlar ve Gutiler gibi eklemeli bir dildir. Kassilerden kalan çivi yazılı tabletler onların dilinin Türkçe ile yakın ilişkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Özellikle Kassi ve Guti dili birbirine son derece yakındır. Yine Kassi dilindeki –aş hecesi ile biten tanrı ve hükümdar adlarının Türk halklarının bazılarıyla ortak hece ile bitmesi de değerlendirilmesi gereken bir konudur⁶⁹.

“Nazibugaş” sözcüğünü ele alırsak “Naz” sözcüğü Farsça bir sözcüktür ama “bug” sözcüğü Oğuzlar açısından önemlidir. Oğuzlar “bug” boyundan evlenmek için kız istemişlerdir. “Bugaş” sözcüğü “bug” ile ilgili olabilme olasılığı yüksektir bu sözcüğe sadece Kasslar da değil Gutlarda da “bakaş” biçiminde rastlamaktayız.

⁶⁶ Hatipoğlu, “ Türk Tarihinin Başlangıcı”, s.42-44

⁶⁷ Hatipoğlu, “ Türk Tarihinin Başlangıcı”, s.40

⁶⁸ Zehtabi, *a.g.e.*, s.65-66

⁶⁹ Zehtabi, *a.g.e.*, s.66

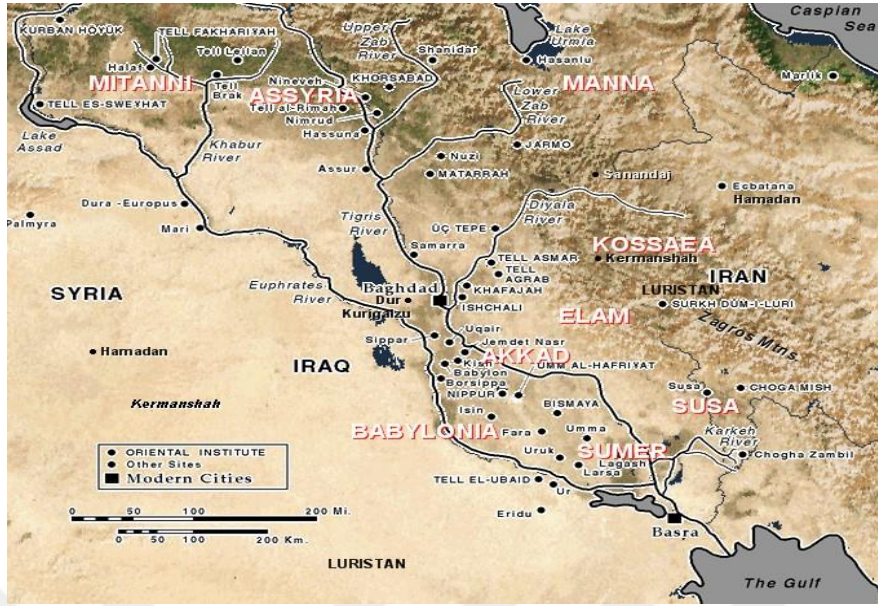
Hükümdar isimlerinden başka Türkçe sözcüklere Kas dilinde yine rastlanmaktadır: “İranlı, Fars” anlamında kullanılan “ Tacik” sözcüğü, kadın esir manasında “kukla” sözcüğü, “şih” sözcüğü günümüzde halen Güneydoğu Anadolu bölgesinde kullanılmaktadır. Bunların dışında “şim” “sunmak” anlamında “eme” “yine” anlamında Kas dilinde kullanılan sözcüklerdir. Yine kral adları, tanrı adları, hayvan adlarının çizdiği resimler de mutlaka değerlendirilip incelenmelidir. Örneğin Kas dilinde bir atın adı uşan-kuş (uçan kuş) şeklindedir. Kas dilindeki isimlerde (özellikle Tanrı ve özel isimlerde) dua ve yalvarma anlamı içeren eylemlerden türemiş adlardır. Kasların dağ deniz yer gök tanrılarının olması Oğuz geleneğinin İslam sonrası bile Dağ-Han Deniz-Han gibi adları sürdürmesi bir kültür birikiminin özellikle dikkat edilmesi gereken noktasıdır⁷⁰.

Kassilerin hükümdar isimlerine baktığımız zaman bu hükümdar isimlerinin Türkçe ile olan bağlantısı belirgindir. Sadece dilbilgisi olarak değil anlamsal ve işlevsel olarak hem Türkçe oluşları hem de Türkçede çok iyi bilinen bazı adlar ve özellikler ile aynı olduğu düşüncesi yine bize çok önemli ufuklar açmaktadır.

Tablo 4: Kassi Hükümdar İsimleri

Gannaş (Kan-daş= aynı kandan olan)
Agum (Agu-m=sayın büyüğüm)
Kaştiliaş (Kas dilli)
Ulamburiaş (Ulam-buriaş- Alaca(kızıl) kurt, Ulambatur-Kızıl kahraman)
Karaindaş (Kara-in-daş=yurd-daş)
Karahardaş (Kara-kardaş)
Karaduniaş (Kara-donlu)
Kadaşman- Enlik (Ka-daş-man Enlil=Tanrı Enlilin Akıbaşı)
Kadaşman –Turgu veya Durgu (Kadaşman Dursun)
Kudur-Enlil (Güçlü-Enlil)
Marduk-apla-iddin (Tanrıça Marduk Apla)
Nazibugaş (Naz-i bugaş= bug soyundan gelen,naz,nazlı)
Nazi-Maruttaş (Naz-i marut-taş)
Kurikalzu(Kur-i-gaz-lu veya guz-lu= Guzlu koruyucusu)
Tazzigurumaş (Tazzig-ur-u-maş=düşman vurmuş)
Burnaburiaş(Burna-buriaş=Börü burnu=kurt burnu)
Adadşumiddin (Adad-şum-iddin=Ada sahip sun,koru)
Zababaşumiddin (Za-baba-şum-iddin=Za baba koru sahip ol)

⁷⁰ Hatipoğlu, Türk Tarihinin Başlangıcını Ararken”, s.2

Harita 8: Kassiler

(Kaynak: <http://www.heritageinstitute.com>)

Resim 3: Kassilere Ait Kudurru

(Kaynak: <http://www.khanacademy.org>)

Resim 4: Kassilere Ait Kudurru

(Kaynak:<http://www.khanacademy.org>)

Resim 5: Kassi Silindir Mühürü

(Kaynak: <https://upload.wikimedia.org>)

Resim 6: Kassilere Ait Kudurru

(Kaynak:<https://en.wikipedia.org>)

İKİNCİ BÖLÜM

2. YERLEŞİM YERLERİ

2.1. İran’da Arkeoloji

Birçok önemli arkeolojik merkeze sahip olan İran’da günümüzden 150 yıl önce Avrupalı bilim adamları ilk kazı faaliyetlerine başlamıştır. Uzun yıllar Avrupalılar tarafından yürütülen bu kazı çalışmalarının yanı sıra İran’ın ilk kez arkeoloji ile tanışması Tahran Üniversitesi Arkeoloji Bölümünün ve İran Bastan Müzesinin açılması ile yaklaşık 100 yıl önce olmuştur. Aslında geçen bu süre, İran’da arkeolojinin gelişip benimsenebilmesi için hiç de az bir süre değildir ama bu sürede arkeoloji İran’da gelişmemiştir. Yani Avrupanın siyasi durumundan etkilenen arkeologlar eski eserlerin kataloglanması amacıyla başlanan faaliyetleri üstünlük silahı olarak kullanmaya başlamışlardır. Avrupalı arkeologlar ve politikacılar tarafından arkeoloji kendi amaç ve çıkarları doğrultusunda kullandıkları bir alana dönüştürülmüştür. Bu durum hem İran’da arkeolojinin gelişip benimsenmemesine hem de İran’daki arkeolojik eserlerin yanlış ve taraflı yorumlanmasına neden olmuştur. Arkeolojinin son yüzyılda metodolojik, teknik ve teorik olarak gelişmesine rağmen İran arkeolojisinin bu gelişmelerden uzak kaldığı görülmektedir. İran arkeolojisindeki bu durgunluğun nedenini araştırdığımızda Batılı arkeologların geniş anlamda Doğu dar anlamda ise İran kültürüne farklı bir bakış açısıyla yaklaştıklarını görmek kaçınılmazdır. Milliyetçilik akımının doğuşu ile aynı zamanda gelişmeye başlayan arkeolojiyi bu akım içine alıp yönetmeye başlamış ve İran arkeolojisi de bu durumdan etkilenerek durgunluk ile karşı karşıya kalmıştır⁷¹.

1850 yılında İngiliz bilim adamı W.K. Loftus tarafından Susa’da yapılan kazı İran’da yapılan ilk arkeolojik kazıdır. Fakat bu, İran’a arkeolojinin geldiği anlamını taşımamaktadır. İran’da milli arkeoloji politikasının oluşmasını engelleyen olay İran’ın 1895 ve 1900 yıllarında Fransa ile yaptığı anlaşmalardır. Bu anlaşmalarla İran, yapılacak tüm kazı izinlerini 60 yıllığına Fransızlara vermiştir. Bunun sonucunda İran’ın eski çağları hakkında ilk yazılar Fransızlar tarafından yazılmıştır. 1881 yılında İran’a gelen Fransız Marcel ve Jane Deilafoy 1882 yılında Susa’da ticari bir kazı yapmıştır. Bu kazıları 1897-1912 arasında Deilafoy ve Jacque De Morgan

⁷¹ Farshid İravani Ghadim, Bahram Ajerloo, “Yirminci Yüzyılda İran Arkeolojisindeki Değişiklikler Üzerine Yeni Gözlemler”, *Anadolu Araştırmaları C. 18/2*, İstanbul Üniversitesi Basım Yayın Müdürlüğü Matbaası, İstanbul 2005, s.183-184

sürdürmüştür. Susa'daki kazının başkanlığını 1912'de Roland Mecguenem devralmıştır. Jacques De Morgan 1897-1912'de Azerbaycan, Gilan, Taberistan ve Luristan'a yüzey araştırma ekipleri göndermiştir. 1902-1903 yıllarında Joseph Etienne Gautier, Georges Lampre Tepe Misyan'da ticari kazılar yapmıştır. İran milli meclisi 1927 yılında 1900'de Fransa ile yaptığı anlaşmayı Amerika'nın baskısı ve Arthum Upham Pope, Ernest Emile Herzfeld, Muhammed Ali Furugi ve Teymur Taş'ın uğraşları sonucu feshederek "İdareye Kolle Etigat" adıyla bir bakanlık kurmuştur. Her ne kadar bu İran'da özgür arkeolojinin bir başlangıcı olsa da Fransa'nın baskısıyla bu bakanlığın başına bir Fransız vatandaşı geçirilmiştir. Bunun sonucunda İran'da arkeolojiyi yine Fransızlar yönetiyor açıkça İranlı arkeologların çalışmalarını engelliyordu. İran'daki arkeolojik bölgeler özellikle Khozistan bölgesi Fransızların tekelindeydi. Kurulan bakanlığın başına geçen Andre Godard ticari kazı izinleri vererek hem Amerikan hem Fransız müzelerinin koleksiyonlarına katkı sağlıyordu. Roland De Mecguenem Susa'da kazı yaparken Godard'ın yardımlarıyla Amerikalı Erich Schmidt, Fredrick Wulssin, Joseph Upton, Ernest Herzfeld Tepe Çeşme Ali, Tepe Hisar, Ebunaser Saryı, Peresepolis; Paris Louvre Müzesinden gelen Roman Ghrishman ve Georges Contenau da Tepe Giyan ve Tepe Siyalk'ta ticari kazılar yapıyordu⁷². Açılan bakanlığın İran'a hiçbir faydası olmadığı gibi yapılan kazılar "ticari kazı" adıyla yapıldığı için hiçbir İranlı arkeologun gelişimine de izin vermemiştir. Bu kazılar sonucunda sadece yurtdışındaki müzeler İran'ın arkeolojik eserleriyle dolmuştur.

1937 yılında Kültür Bakanlığınca açılan arkeoloji bürosu ve Tahran Üniversitesi Arkeoloji bölümü İranlı arkeologların kazı yapmalarına olanak sağlamıştır. Her ne kadar İran'da Fransız arkeologların etkisini yıkmak zor olsa da 1949 yılında Godard'ın emekli olması ile İranlı arkeologlar da yönetime geçmeye başlamış 1960 yılında İngiliz arkeolog Hamilton Kültür Bakanlığının arkeoloji bürosu müdürlüğüne atanmıştır. Bu dönemde İran milli arkeologlarını Temel Yaklaşım teorisi etkilemiş ve arkeologlar ulusalcılık üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde bazı kültür varlıkları İran'ın envanterli tarihi eserler listesinden çıkarılmıştır. Bu da o eserlerin yurtdışına götürülmesine yol açmıştır⁷³.

Pehlevi döneminde ise yoğun bir ulusalcı politika vardı. Bu dönemde arkeoloji bu ulusal politikanın hizmetine girmiştir. Pehlevi, Pers ulusalcılığını desteklemiş

⁷² Ghadim, "a.g.m.", s.185-186

⁷³ Ghadim, "a.g.m.", s.186

arkeoloji ve tarih kitapları bu çizgide Pers kültürünü yüceltmıştır. 1975 yılında Ahameniş İmparatorluğunun başlangıcı milat olarak kabul edildi. Hatta Muhammed Rıza Pehlevi kendisini Büyük Kyros'un veliahtı ilan etmiştir. İran'da ulusalcılığın etkisi o kadar yoğundu ki arkeologlar verilerle açıklamalar arasındaki boşluluğu dolduramıyor hatta o başlukları görmeden sonuçlara vararak yayınlıyorlardı. Ancak bunların ispatlanması imkansızdı⁷⁴.

İran arkeolojisinde 1979 yılındaki devrimin etkileri henüz incelenmemiştir ama bu süreci ikiye ayırabiliriz: 1979-1999 arası birinci süreç, 1999- günümüz ikinci süreç. Birinci süreçte, 1979 yılında İran'da arkeolojik çalışmalar için yabancılara ilk kez izin verilmediğini görmekteyiz. Bunun amacı İranlı arkeologların özgürlüklerine kavuşmasını sağlamaktı. 1980 yılında üniversitelerin kapatılmasıyla birlikte Tahran Üniversitesi Arkeoloji Bölümü de faaliyet gösteremedi bunun yanı sıra İran-İrak Savaşı da arkeoloji araştırmalarına darbe vurdu. 1987 yılında Kültür Bakanlığı'nın kuruluşu ile İran Bastan Müzesinin yeniden açılması bu 10 yıllık durgunluğa son vermiş oldu. İranlı arkeologlar kendi başlarına kapsamlı arkeolojik çalışmalara ve projelere başladılar. 1994 yılında İran'da düzenlenen Susa Sempozyumu İran özgür arkeolojisinin yükselmesinde son noktaydı. 90'lı yıllar İran'ın özgür arkeolojisinin yükseliş noktasıydı. Bu dönemde tüm kitaplar, makaleler ve raporlar Farsça yayımlandı bu nedenle de yabancılar bu dönemi çok fazla takip edemediler. 1999 yılında yabancı arkeologlar yoğun olarak İran'da çalışmaya başlamıştır.

⁷⁴ Ghadim, "a.g.m.", s.187.

Tablo 5: Antik İran Kronolojisi

Alt Paleolitik	2,000,000 – 200,000 M.Ö.
Orta Paleolitik	200,000 – 40,000 M.Ö.
Üst Paleolitik ve Geç Paleolitik	40,000 – 10,000 M.Ö.
Neolitik	10,000 – 6000 M.Ö.
Kalkolitik	6000 – 3200 M.Ö.
Erken Bronz Çağı	3200 – 2500 M.Ö.
Geç Bronz Çağı	2500 – 1500 M.Ö.
Demir Çağı I	1500 – 1250 M.Ö.
Demir Çağı II	1250 – 850 M.Ö.
Demir Çağı III	850 – 550 M.Ö.
Medler	705 – 550 M.Ö.
Ahamenişler	550 – 330 M.Ö.
Selefkoslar	330 – 175 M.Ö.
Partlar	250 M.Ö. – M.S. 225
Sasaniler	M.S. 224 – 651

2.2. İran'da İlk Yerleşimler

İran Platosu, Orta ve Doğu Asya'ya erişimde bir koridor görevi görür. Arkeolojik veriler bu koridorun tarih öncesi ve sonrası dönemlerde insanlar tarafından sık sık kullanıldığını bize göstermektedir. İran'daki Paleolitik merkezlerden alınan taşların tekno tipolojik analizlerinin sonuçları İran'ın Yakındoğu gibi muamele görmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Alt, Orta, Üst ve Geç denilen 4 büyük Paleolitik dönem Yakındoğu ile hemen hemen aynı kronolojik çerçevede içersindedir. Burda önemli olan nokta İran'ın paleolitik merkezlerinin tam bir tarihlendirmesinin yapılmamasıdır.

XX. yüzyıl başlarında Mazanderan eyaletinde başlatılan çalışmalar Jacques de Morgan tarafından yürütülmüştür. Çalışmada elde edilen eserler Paris'te The Saint Germain En-Laye Museum'da muhafaza edilmektedir. 1930'larda Henry Field İran'ın Fars Eyaletinde araştırmalara başlamıştır. Field aynı zamanda Luristan'ın Khorramabad şehrinde bulunan "*Kunji*" mağarasında incelemeler yapmıştır. Carlton S. Coon 1949 yazında "Bisutun", Kirmanşah ve Azerbaycan'da bulunan "Tam Tama" ve Horasan Eyaletinde yer alan Khunik kaya siperlerini kazdı. 1960'ların başlangıcında Irak'ta

ortaya çıkan siyasi karışıklıklar nedeniyle yapılan kazıların odağı Irak'tan İran'a kaydı ve bunun sonucunda da Robert Braidwood ve heyeti Zagros Dağlarında yeni keşifler yaptı. “Warwasi” ve “Kobeh” kaya siperleri gibi çok önemli merkezler ortaya çıkarıldı. Daha sonra Frank Hole ve Kent Flannery Luristan'da bu çalışmalara devam etti ve “Ghamari”, “Kunji”, “Gar Arjeneh”, “Yafteh” ve “Pasangar”ı da kapsayan çok önemli mağaralar da çalışmalar yaptı⁷⁵.

1970'lere gelindiğinde İran paleolitik arkeolojisi açısından altın çağ başlamıştır. Bu yıllarda yapılan çalışmaların hemen hemen hepsinden Batı üniversiteleri ve araştırma enstitüsü sorumlu olmuştur. Yapılan önemli çalışmalardan bir tanesi de 1978'de William Sumner tarafından önce Marvdasht sonra Eshkaft-e Gavi mağarası kazılmıştır. Burası son derece önemlidir çünkü İran'da insan iskeletini barındıran birkaç mağaradan biridir.

1980'lere gelindiğinde İran-Irak savaşı nedeniyle bir durgunluk yaşanmıştır. Bu dönemde İran'da durum böyleyken Batı'da o zamana kadar çıkarılan eserler üzerinde yoğun çalışmalar yapmıştır. Yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan sonuçlardan bir tanesi Zagros dağlarındaki yerleşimlerin çoğunun mevsimsel olduğu ortaya çıkmıştır. Zagrostaki göç modeline baktığımız zaman merkez İran çölü ve Huzistan Ovası etrafındaki dağlık bölgenin başka düz yerlere göç etmekten başka bir yol bırakmadığını söyleyebiliriz. 1999 yılında İran arkeolojisinde büyük değişimler olmaya başlamıştır. Bunda en büyük etken arkeolojik çalışmaların yapılabilmesi için Kültürel Miras ve Turizm Oranizasyonunun kurulmasıdır. Böylece İranlı olmayan kurumlar arkeoloji çalışmalarını yapma hakkını daha çok kazanmış oldu⁷⁶.

2.3. Tepe Sialk (M.Ö. VI. -I. Binyıl)

Tepe Sialk M.Ö. VI. binyıla dayanan Zayandeh Irmağı uygarlığı ile bağlantılı Sümer ve İndus Vadisi uygarlığı ile eş zamanlı olan günümüzde İran'ın İsfahan eyaletinde yer alan Keşan'daki antik bir merkezdir.

Roman Ghirshman önderliğinde bir ekip 1933, 1934, 1937 yıllarında üç kazı gerçekleştirmiştir. 1999 -2004 yılları arasında Sadegh Malek Shahmirzadi başkanlığında Pensilvanya Üniversitesi, İran Kültür Mirası Oranizasyonu tarafından “Sialk Reconsideration” projesi ile kazı çalışmaları yürütüldü. Kazılardan elde edilen

⁷⁵ Hamed Vahdati Nasab, “ Paleolithic Archaeology in Iran”, *International Journal of Humanities*, V. 18/2 2011, pp. 66.

⁷⁶ Nasab,“a.g.m.”, s.69-72

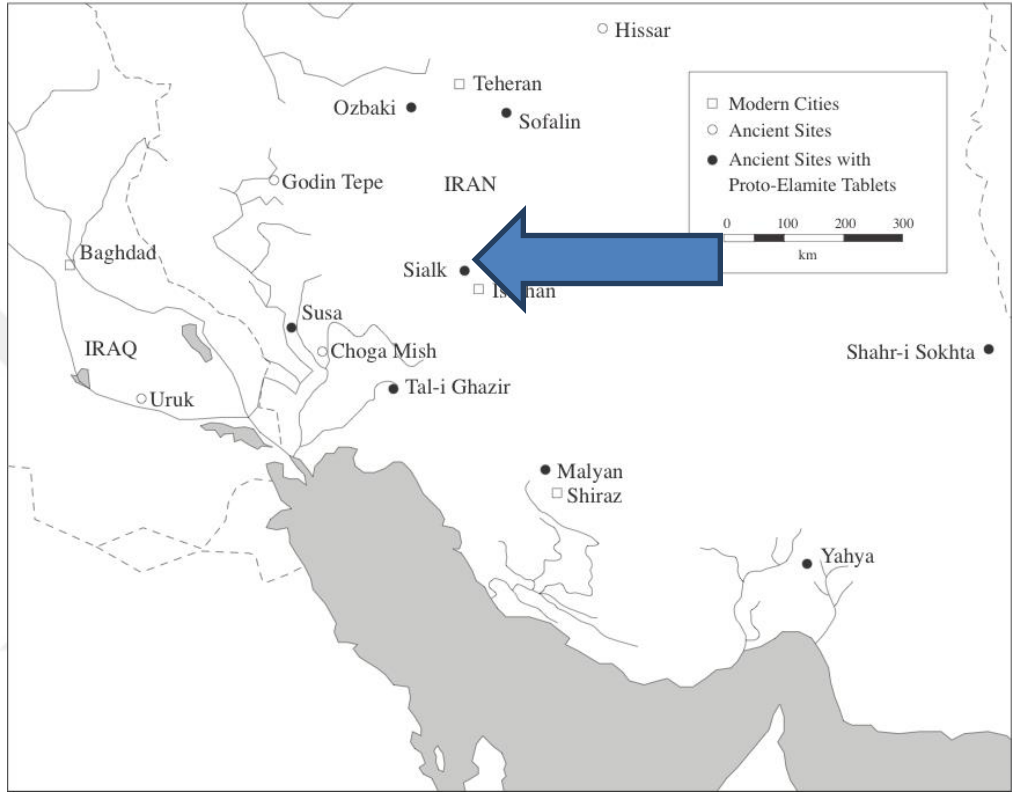
arkeolojik malzeler günümüzde Paris Louvre Müzesinde, British Museum’da, Metropolitan Sanat Müzesinde ve İran Milli Müzesinde sergilenmektedir.

Tepe Sialk iki tepe ve mezarlıktan oluşan arkeologlar tarafından 6 evreye ayrılan bir komplekstir. Tepe Sialk kuzey tepede en alt seviye Sialk I olarak adlandırılır⁷⁷. Burada en eski yerleşim M.Ö. V. bin olarak kabul edilir. Bu evrede insanlar oldukça basit, çamurla ve sazla kaplı evlerde yaşamaktaydı. Bu döneme ait buluntular arasında taş ve kemikten yapılmış nesneler vardır. İkinci dönemde ise kuzey tepe köylüleri kerpiçten yapılmış düzensiz evlerde yaşamaktaydı. Bu köylüler sepete benzeyen birkaç ilkel keramik yapılabiliyordu. Ölüler Irak’ta da bilinen bir gelenek olan hocker yöntemi (evlerin zemininin altına büzülmüş bir şekilde uzatılır ve kırmızıya boyanarak) ile gömülürdü. Bu çağın metal objeleri bir önceki periyottan daha yüksekti.

M.Ö. IV. binin başlangıcında Kuzey Tepe terk edilmiş ve Güney Tepe muhtemelen Kuzey Tepede yaşayan insanların torunları tarafından işgal edilmişti. Bu III. dönemde evler dikdörtgen biçiminde kerpiçten yapılmıştı. Ölüler hala yerin altına gömülüyordu. En etkileyici kültürel ilerleme çömlekçi çarkının kullanıma sokulmasıydı. Madenciler artık gümüş işleme yeteneğine sahipti ve insanlar Huzistan sakinleri ile ticaret yapıyordu. Büyük bir yangın bu şehre son verdi. IV. dönem, Güney Irak’taki erken hanedanlar dönemi ile aşağı yukarı çağdaştır ve bu dönem yaklaşık M.Ö. 3000’den 2500’e kadar sürmüştür. Silindir mühürler bölgeler arası ticaretin geliştiğini kanıtlarken halkın Proto- Elam çivi yazısını okuma ve yazmayı öğrendiğine dair kanıtlar vardır. Bu dönemde sakinler artık bronz yapma kapasitesindedir. Bu çağın en büyük başarısı İran’daki en eski tipte en geniş ve en uzun yapıt olan Ziggurattan gelir. Site, bronz çağının kalıntılarından terk edilmiş görünür ve V. periyodun başlarında M.Ö.1200’de buraya insanlar tekrar yerleştiğinde onlar aslında antik bir ziggurat üzerinde yaşıyor olduklarını bilmiyordu. Sonuçta M.Ö. XIII. yy’de eski kerpiçler aşınmıştı ve tepe aslında ne olmuş olduğunu anlamak için yeterli olmayan birkaç görünür mimari parçanın, çamur ve kerpiğin karışımından oluşuyordu. Öyle görünüyor ki yeni yerleşenler mesken gibi geniş bir boşluk açmak için tepeliğin üzerini eşitledi. Güney Tepe bir duvarla çevriliydi. İnsanlar artık demiri eritmeyi başarabiliyor ve kolayca fark edilebilir grimsi bir tarz çömlek yapılabiliyordu. Ölüler Güney Tepe’nin yaklaşık 200 metre güneyindeki Mezarlık A’ya gömülüyordu. VI. Dönem yaklaşık V.

⁷⁷ Robert H. Dyson, “Ceramics I. The Neolithic Period Through The Bronze Age in Northeastern and North –central Persia”, <http://www.iranicaonline.org/articles/ceramics-i>, erişim tarihi 02.02.2016

yerleşimin yok edildiği M.Ö. 900’de başladı. Fatihler, eskinin üzerine yeni bir şehir inşa etti ama bir süreklilik yoktu. Örneğin yeni gelenler ölülerini Mezarlık B’ye gömüyordu. İşgalcilerin İran dili konuşan halkların büyük göçüne mensup olduğu muhtemeldir. Onlar kesinlikle Tepe Sialk’ın ünlü uzun gagalı kaplarını yapan halktı. Tepe Sialk, M.Ö. VIII. yy’de yok oldu⁷⁸.

Harita 9: Tepe Sialk

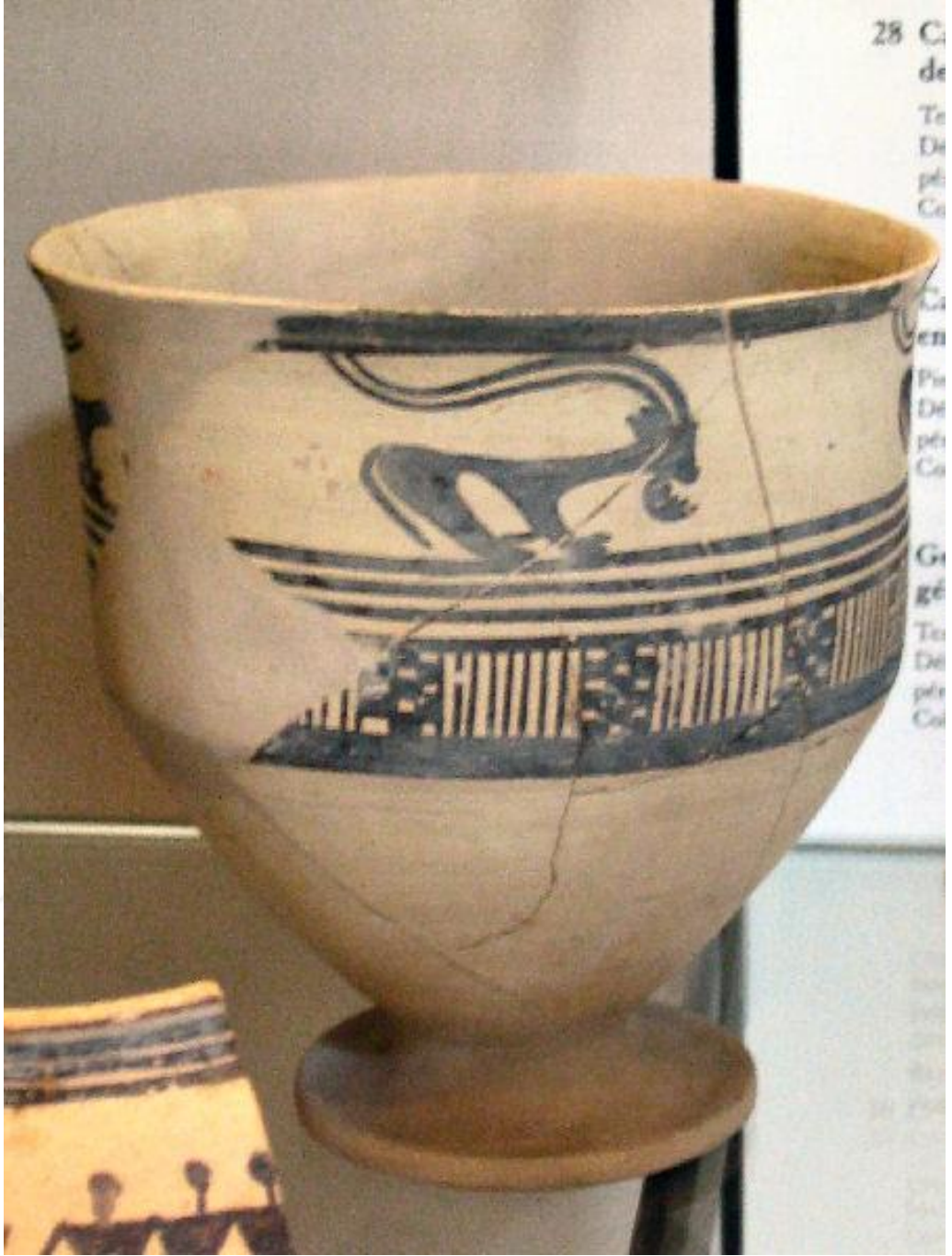
(Kaynak: cdli.ox.ac.uk)

⁷⁸ “Tepe Sialk”, <http://www.livus.org/te-tg/tepesialk.html>, erişim tarihi 02.02.2016

Resim 7: Tepe Sialk'te Bulunan M.Ö. IV. Binyıla Ait Eser

(Kaynak:<http://www.livius.org>)

Resim 8: Tepe Sialk'te Bulunan M.Ö. IV. Binyıla Ait Eser
(Kaynak:<http://www.livius.org>)

Resim 9: Tepe Sialk'te Bulunan M.Ö. I. Binyıla Ait Eser

(Kaynak:<http://www.livius.org>.)

Resim 10: Tepe Sialk'te Bulunan M.Ö. I. Binyıla Ait Uzun Gagalı Eser

(Kaynak:<http://www.livius.org>)

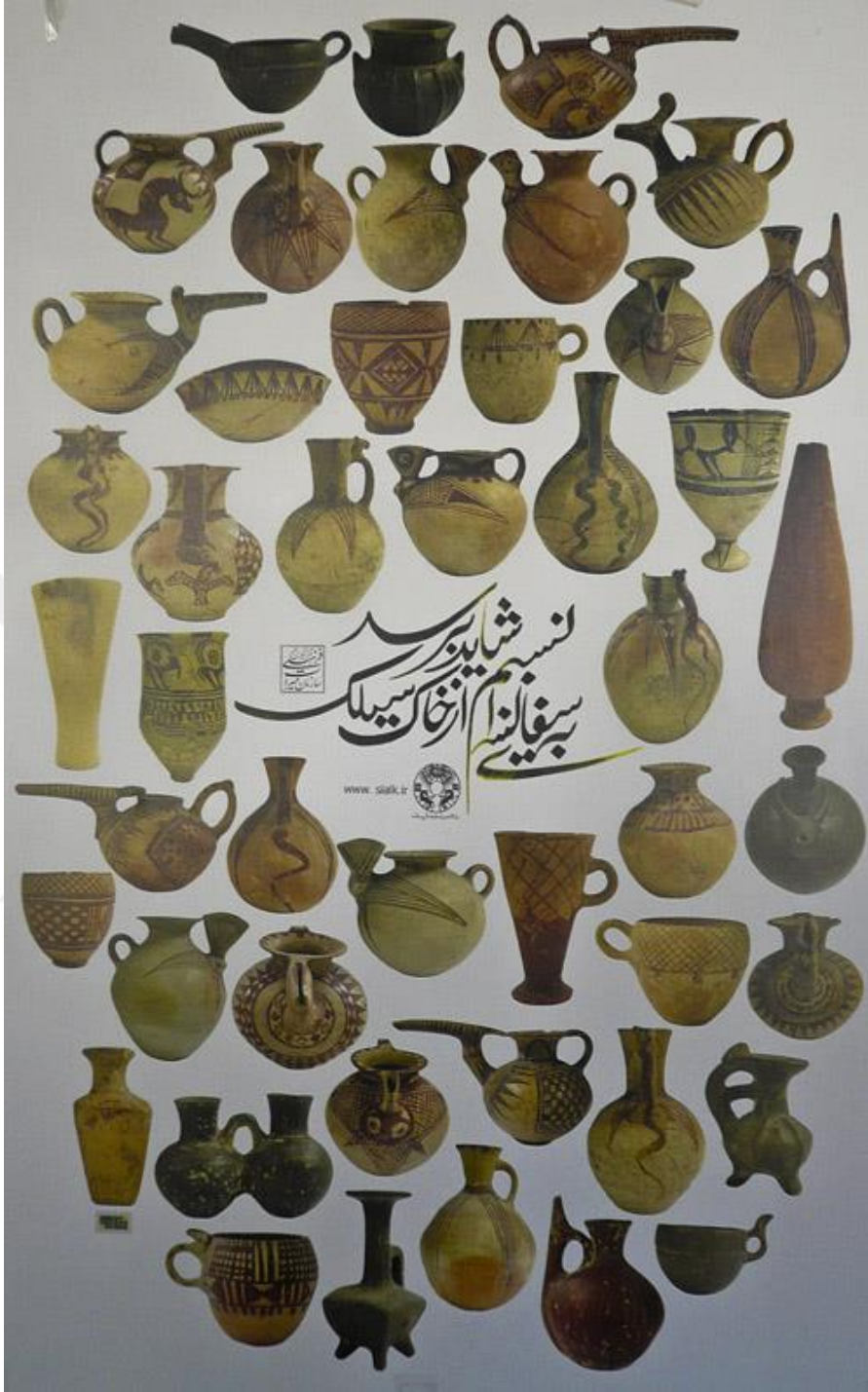
Resim 11: Tepe Sialk'te Bulunan Vazo

(Kaynak:<http://www.livius.org>)

Resim 12: Tepe Sialk'te Bulunan Bir Kız Çocuğuna Ait İskelet

(Kaynak:www.wfltd.com)

Resim 13: Tepe Sialk'te Bulunan Çanak Çömlekler

(Kaynak:www.wfltd.com)

Resim 14: Tepe Sialk Güney Tepe

(Kaynak: www.livius.org)

Resim 15: Tepe Sialk Kuzey Tepe

(Kaynak: www.livius.org)

Resim 16: Tepe Sialk Kazıları

(Kaynak:www.livius.org)

2.4. Konar Sandal (M.Ö. III. Bin)

Konar Sandal, Jiroft uygarlığıyla bağlantılı bir arkeolojik sitedir ve İran'ın Kirman eyaletinde Jiroft'un güneyinde yer alır. Konar Sandal Halil nehrinin ortasında uzanan Jiroft ovasının merkezinde yer alır.

İranlı arkeologlar 2000 yılında İran'ın güneyinde Jiroft'ta bronz çağına ait önemli arkeolojik merkezleri keşfetmiştir. Bu arkeolojik merkezlerin en büyükleri olan Konar Sandal Güney ve Konar Sandal Kuzeyde beş sezon arkeolojik kazılar yapılmıştır. Bu kazılar sonucunda anıtsal mimari, yerel ve endüstriyel mimari Konar Sandal Güney'in daha alt yerleşimlerinde ortaya çıkmıştır. Radyokarbon çalışmalarına göre merkez M.Ö. 2880-2200'e tarihlenir. Kirman ve civarında yapılan çalışmalar Kirman'ın güneydoğusunun son derece gelişmiş endüstriyel bir bölge olduğunu ve Orta Asya, İran'ın diğer güneydoğu bölgeleriyle bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Konar Sandal Güney'de ilk kazılar 2003 yılında başlamıştır. En üstte bulunan tepe anıtsal mimari kompleksinin kalıntısıdır ve M.Ö. 2490-2140 yılların arasına tarihlenir. Buranın birkaç fazdan oluşan bir yapı olduğuna karar verilmiş ve "citadel" olarak adlandırılmıştır. Yapılan kazılar esnasında dikdörtgen oda kompleksinin duvarları

ortaya çıkmıştır. Bu odalarda zemine yerleştirilmiş geniş kaplar ve mühürler bulunmuştur. Yine Konar Sandal Güney’de evlere rastlanmış bunları dayanıklı bir duvarla çevreleyen bir sur ortaya çıkmıştır. Bu evlerin odalarının küçük oluşu duvarlarının badanalı oluşu bugünkü yerel evlere benzerliği dikkat çekmektedir. Yine bu evlerin karakteristik bir özelliği kompleksin içerisinde bir avlunun olmayışıdır. Anlaşılan o ki pişirme gibi faaliyetler için evin dış tarafındaki boşluklar kullanılmıştır. Konar Sandal Kuzey’de iki büyük platform ortaya çıkarılmıştır. Buradaki keramiklerin çoğu civar bölgelerdeki bronz ve demir çağı toplulukları tarafından bilinmemektedir. Kazı çalışmaları esnasında basamaklı platform yani ziggurat kalıntıları ortaya çıkmıştır. Zigguratlar Mezopotamya geleneği olmasına rağmen İran’da bulunan zigguratlar oranından farklıdır. Sümer şehirlerindeki kültürel motiflerle Konar Sandal’dakiler arasındaki benzerlik aralarında ticaret olduğunu göstermektedir. Kabul etmeliyiz ki maddi kültürle birlikte din, mitoloji, edebiyat ile ilgili fikirler de bu rotalar arasında hareket etmiştir. Konar Sandal Kuzey’in karakteristik çanak çömleği aşırı belirgin bir şekilde Orta Asya vazolarına benzemektedir. Kazılar esnasında bulunan mühürler özellikle Doğuyla olan bağlantıları göstermesi açısından önemlidir. Örneğin bir tanesi İndus Vadisi ile paralel olan bronz bir damgayken diğerleri de Bampur, Shahdad, Shahri Sokhta ve Orta Asya’daki merkezlerde bilinen bölmeli damgaların kırık fragmanlarıdır. Bunların dışında en ilginç olan da şimdiye kadar İran platosunda rastlanmamış silindir mühürlerin izlerinin bulunmasıdır⁷⁹. Antik zamanlarda Konar Sandal tepeleri dini bir merkez olarak kullanılmaktaydı. Bunun en iyi örneği Konar Sandal’da bulunan ziggurattır. Bölgede Mezopotamya izleri taşıyan ikonografiler bulunsa da Konar Sandal aslında bölgede bağımsız kültürel ürünler ortaya çıkarmış bir merkezdir. Madjidzadeh bunların yitik Aratta Uygarlığının kalıntıları olabileceğini ileri sürmüştür⁸⁰.

⁷⁹ Youssef Madjidzadeh and Holly Pittman, “Excavations At Konar Sandal in The Region Of Jiroft In Halil Basin: First Preliminary Report (2002-2008)”, *Iran Vol 46*, British Institute of Persian Studies, 2008, pp. 69-96

⁸⁰ “Konar Sandal”, <http://www.kerman-info.ir>, erişim tarihi 20.07.2016

Harita10: Konar Sandal

(Kaynak:www.histoiredelantiquite.net)

Resim 17: Jiroft'ta Bulunan Tablet

(Kaynak:www.wfltd.com)

Resim 18: Jiroft'ta Bulunan Bir Eser

(Kaynak: ivmp.files.wordpress.com)

Resim 19: Jiroft'ta Bulunan Bir Kartal Plaka

(Kaynak: ivmp.files.wordpress.com)

Resim20: Jiroft'ta Bulunan Akrep Adam Figürü

(Kaynak: ivmp.files.wordpress.com)

Resim 21: Jiroft'ta Bulunan Yılan Motifli Bir Kutu

(Kaynak: ivmp.files.wordpress.com)

Resim 22: Jiroft'ta Bulunan Bir Kase

(Kaynak:İvmp.files.wordpress.com)

Resim23: Jiroft'ta Bulunan Bir Mermer Eser

(Kaynak:ivmp.files.wordpress.com)

Resim 24: Jiroft'ta Bulunan Kartal Motifli Bir Vazo
(Kaynak:ivmp.files.wordpress.com)

Resim 25: Jiroft'ta Bulunan Bir Kap
(Kaynak:ivmp.files.wordpress.com)

Resim 26: Jiroft'ta Bulunan Eser

(Kaynak: ivmp.files.wordpress.com)

Resim 27: Jiroft'ta Bulunan Çiftbaşlı Kartal Motifli Plaka

(Kaynak:ivmp.files.wordpress.com)

Resim 28: Jiroft'ta Bulunan Bir Kap
(Kaynak:ivmp.files.wordpress.com)

Resim 29: Jiroft'ta Bulunan Silindir Bir Kap
(Kaynak:ivmp.files.wordpress.com)

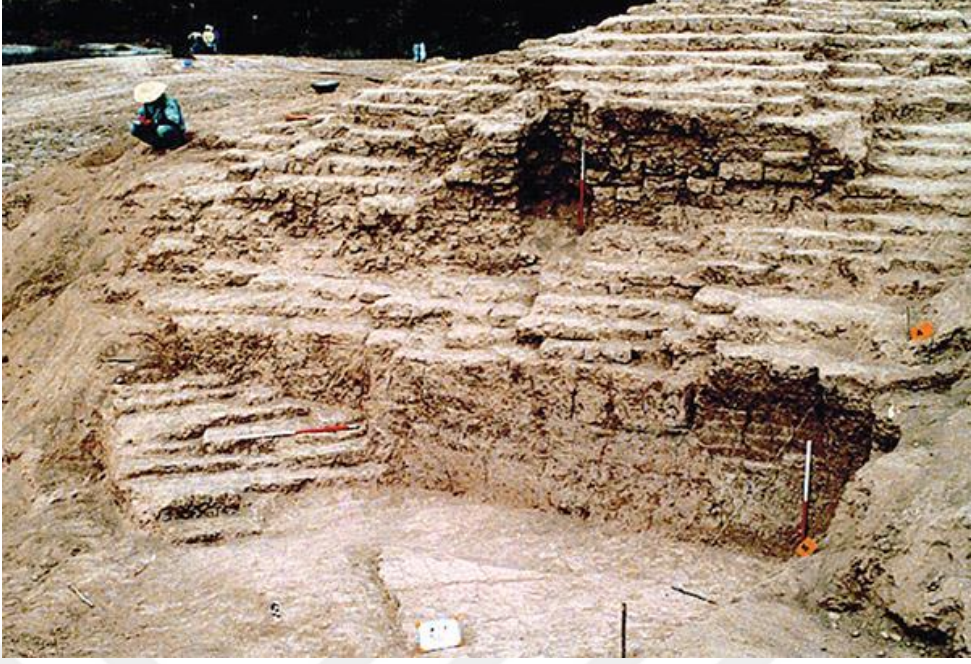
Resim 30: Konar Sandal'da Bulunan Kap

(Kaynak: www.kerman-info.ir)

Resim 31: Konar Sandal'da Bulunan Eserler

(Kaynak: www.kerman-info.ir)

Resim 32: Konar Sandal Kazısı

(Kaynak:www.realiran.org)

Resim 33: Konar Sandal Kazısı

(Kaynak:www.realiran.org)

Resim 34: Konar Sandal Kazısı

(Kaynak: www.kerman-info.ir)

Resim 35: Konar Sandal Kazısı

(Kaynak: www.kerman-info)

2.5. Susa

Susa, İran'ın arkeolojik bakımdan en zengin bölgeleri olan güney-batı yönündedir. Tarihöncesi dönemde İran'a ışık tutan eserlerin çoğunun çıkarıldıkları bölge özellikle Sus'tur. Sus ile birlikte Musyan Tepeyi de içeren bölge Elam bölgesi olarak adlandırılmaktadır Tarihöncesi dönemlerde olduğu gibi tarihi dönemleri de aydınlatan Sus'tur. Sus, Elam tarihinin tüm aşamalarını yaşamış olmasının yanı sıra İran'ın siyasi ve kültürel açıdan tarihi bir yerleşimidir. Susa Uruk, Nippur, Babilonya gibi merkezlere benzer şekilde çok uzun bir tarihe sahiptir. Yerleşimi 5000 yıldan daha fazladır.

Susa'nın bir yerleşim yeri olduğunun ilk kanıtı 1809'da Anglais Monteith ve John Macdonald Kinnear'in Danyal Peygamberin mezarı yakınlarında bulmuş olduğu Babilonya'dan savaş ganimeti olarak alındığı tahmin edilen "kudurru"⁸¹ denilen siyah bir taştır. Yerel halka göre Huzistan'ın zenginliğinin olduğu yerdeki tılsımlı bir objeydi ve onlar bu objenin Susa'da kalması için aralarında belli bir ücret toplayarak ödeme yapmışlardır. Ancak bir hikayeye göre o Bani Lam kabilesi tarafından içinde hazine bulmak ve zenginleşmek amacıyla yok edilmiştir. 1836 yılına gelindiğinde Henry C. Rawlinson ve Austen Henry Layard Susa'yı ziyaret etmiştir. Onlar oraya geldiğinde ilk aradıkları şey "kara taş" yani "kudurru" olmuştur ancak çoktan kudurru yok edilmişti. O esnadan Rawlinson Danyal peygamberin türbesi yakınlarında Achaemenid tarzında küçük harfler fark ediyor. Layard ise kalede (Lyard höyüğü) iki tane oyulmuş levha bulup bu çivi yazılı tabletleri hemen kopyalıyor. Tekrar Bani Lam kabilesi işgali olacak korkusuyla fazla duramıyorlar. 1851-52 yılları arasında Fenwick Williams ve William Kennet Loftsus Susa'nın modern anlamdaki keşiflerine başlamıştır. Bu dönemde Susa'da dört önemli höyük keşfedilmiştir. 1897- 1912 arasında Jacques de Morgan kazılar yapmıştır. Bu esnada Proto-Elamit tabletleri çeşitli keramikler ve eserler zigguratlar ortaya çıkmıştır. 1913-1939 arasında Roland de Mecguenem'in kazı faaliyetleri olmuş ancak II. Dünya Savaşı nedeniyle bu kazı çalışmaları kesilmiştir. 1946-67 arasında Roman Ghirshman, 1968-79 arası Jean Perrot kazıyı sürdürmüştür⁸².

1881'de Susa'da İran'ın tarihöncesi dönemlerini içeren iki tabaka meydana çıkaran Fransız arkeolog J. De Morgan'dır. Bu tabakalar Susa I ve Susa II olarak sınıflandırılmıştır. Susa kazıları 1908 yılına kadar devam etmiş ortaya çıkarılan beş

⁸¹ Kudurru bir sınır taşıdır muhtemelen kral tarafından yapılan bir arazi mülk kayıdır.

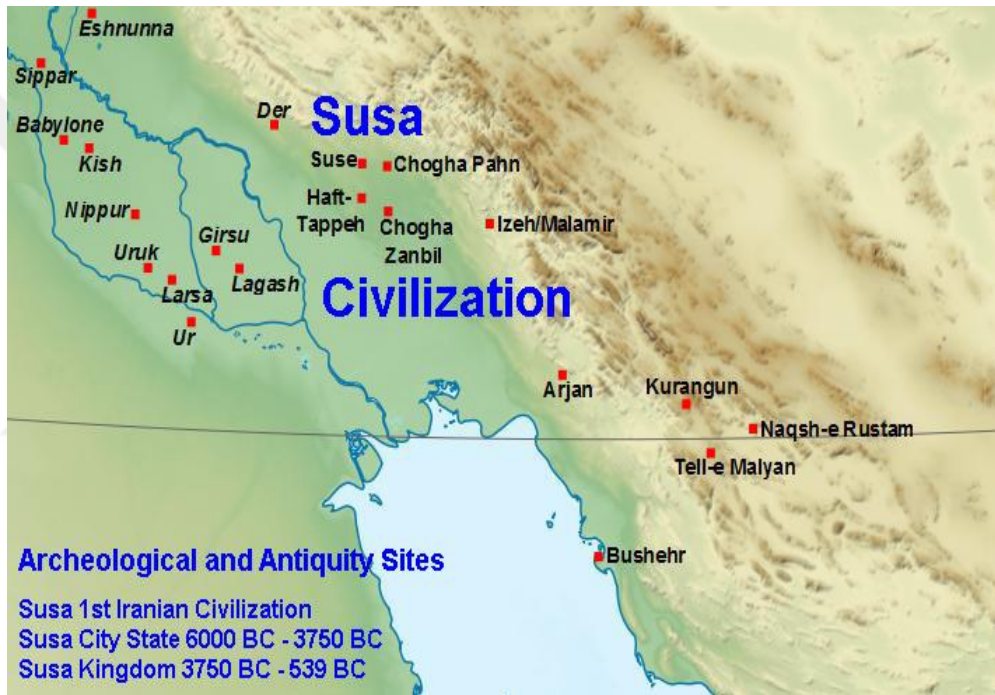
⁸² Hermann Gasche, " Susa I. Excavations", <http://www.iranicaonline.org/articles/susa-i-excavations>, erişim tarihi: 04.04.2015

kültür tabakasına ait eserler bulunmuştur. En alt tabaka olan Susa I'de bulunan taş ve maden eşyalar arasında sivri ok temrenleriyle sivri mızrak uçları defne yaprağı şeklinde yontulmuştur. Doğu Anadolu dağlarından getirilmiş taşlardan bazı eşya ve silahlar yapılmıştır. Bu sınıfta bulunan aletler ve eşyaların bir kısmı avcılık yapıldığını gösterirken değirmen taşı testere gibi aletler de burada ziraatle uğraşan bir toplumun olduğunu göstermektedir. Yine çeşitli eşyaların üzerinde yer alan motifler daha çok av ve evcil hayvanlara ait motiflerdir. Susa I tabakasının özgünlüğü bakır aletlerden ve keramiklerden gelmektedir. Bu eşyalarda maden az kullanılmış saf bakır ise daha yoğun şekilde kullanılmıştır. Tenasül tanrıçasına ait olduğu düşünülen eli göğsünde bir kadın figürü bulunan eşyalar arasındadır. Kazılarda pek çok sayıda vazo çıkarılmıştır. Sarımsak bir topraktan yapılan vazoların üzerine siyah boya sürülmüş fırında pişirildikten sonra sarı veya kahverengi bir renge dönüşmüştür. Geometrik desen içeren vazoların yanı sıra bazı vazolar da hayvan ve insan şekillerini içerir. Çoğu kulpsuz olan su kapları, tabaklar ve testiler de önemli buluntular arasındadır. Susa I keramikleri sanat bakımından çok ileri bir tekamül göstermektedir. Susa II kültürü tarih öncesi dönemlerin sonlarından başlayarak Akkadlar zamanına kadar devam eden bir kültürdür. Susa II kültüründe maden eşyalar ve aletler bu kültürün çok önemli bir özelliğini yansıtmaktadır. Susa I'de olduğu gibi bu kültürde de saf bakır eşyalar bulunmuştur ancak burada en önemli nokta ilk defa bu kültürde boncuk şeklinde bulunmuş altın madeninin varlığıdır. Bu kültürde altın varlığı tespit edilmiştir ancak altının ilk defa ziynet eşyası olarak bunların kullanıp kullanmadığı kesin değildir. Bu kültürün önemli özelliklerinden bir tanesi de oymacılık, heykeltıraşlık gibi sanatların çok ileri olmasıdır. Yalnız bu gibi sanatlarda değil keramiklerde de ileri seviyededirler. Susa II kültürünün Ön Asya'ya yayılmış olduğu bilinmektedir. Güney Mezopotamya ile münasebeti olan Susa'da İran'ın diğer bölgelerinden farklı olarak buradaki keramiklerde Mezopotamya tesiri gözlenmektedir. Susa II 'de Proto- Elamit denilen ilk yazı işaretlerini taşıyan tabletlere rastlanılmıştır. Sümer yazısı ile farklılık gösteren bu yazının buna rağmen Sümer yazısı ile aynı kökten çıkmış olduğu düşünülmektedir. Elam tarihi devirleri Susa II kültüründen sonra ortaya çıkmıştır⁸³.

Susa'da cenaze mobilyalarının kullanılmış olmasının Susa'nın ilk sakinlerinin bile medeniyet açısından ileri bir aşamada olduğunu göstermektedir. Tahıldan başka keten tohumu ekiyorlardı ve ihtiyaçları olan malzemeleri ticaret yoluyla temin ediyorlardı.

⁸³ Günaltay, *İran Tarihi*, s.11-15

Susa'da avcılık faaliyetleri çok sık yapılmaktaydı ve en yaygın silah olarak sapan kullanıyorlardı. Bunun dışında taşlardan yapılmış uçları armut şeklinde taştan başlığı olan topuzlar da kullanıyorlardı. Yine taştan yaptıkları baltaları kullanırken delikli balta kullanmamaları da dikkat çekmektedir. Susa'da cenaze törenlerinde kullanılan vazolar teknik olarak El-Ubeyd eserlerine benzemektedir. Susa'da yapılan kaselerin şekillerine bakacak olursak bunları üç gruba ayırabiliriz. Birincisi ağzı açık ve geniş şekilli olanlar, ikincisi yüksek bir çanak şeklinde olanlar üçüncüsü ise omuzları kulplu olan şarap kaseleridir. Vazolar üzerindeki şekiller geometrik, tasvirler ise daha çok doğayla ilgilidir⁸⁴.

Harita 11: Susa

(Kaynak:intlxpatr.wordpress.com)

⁸⁴ V. Gordon Childe, *Doğunun Prehistoryası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.183-185

Resim 36: Susa'da Bulunan Eserler

(Kaynak:<https://upload.wikimedia.org>)

Resim 37: Susa'da Bulunan Taş Eser

(Kaynak:<http://www.messagetoeagle.com>)

Resim 38: Susa'da Bulunan Heykel

(Kaynak:<http://www.alamy.com>)

Resim 39: Susa'da Bulunan Eserler

(Kaynak: <https://www.google.com.tr/search?q=>)

Resim 40: Susa Kazısı

(Kaynak: <http://www.heritageinstitute.com/>)

Resim 41: Susa'da Bulunan Vazo

(Kaynak:<https://historyofiranpodcast.files.wordpress.com>)

Resim 42: Susa'da Bulunan Bilezik

(Kaynak: <http://www.bible-archaeology.info/esther.htm>)

Resim 43: Susa'da Bulunan Proto-Elam Dönemine Ait Yazıt

(Kaynak: <https://upload.wikimedia.org>)

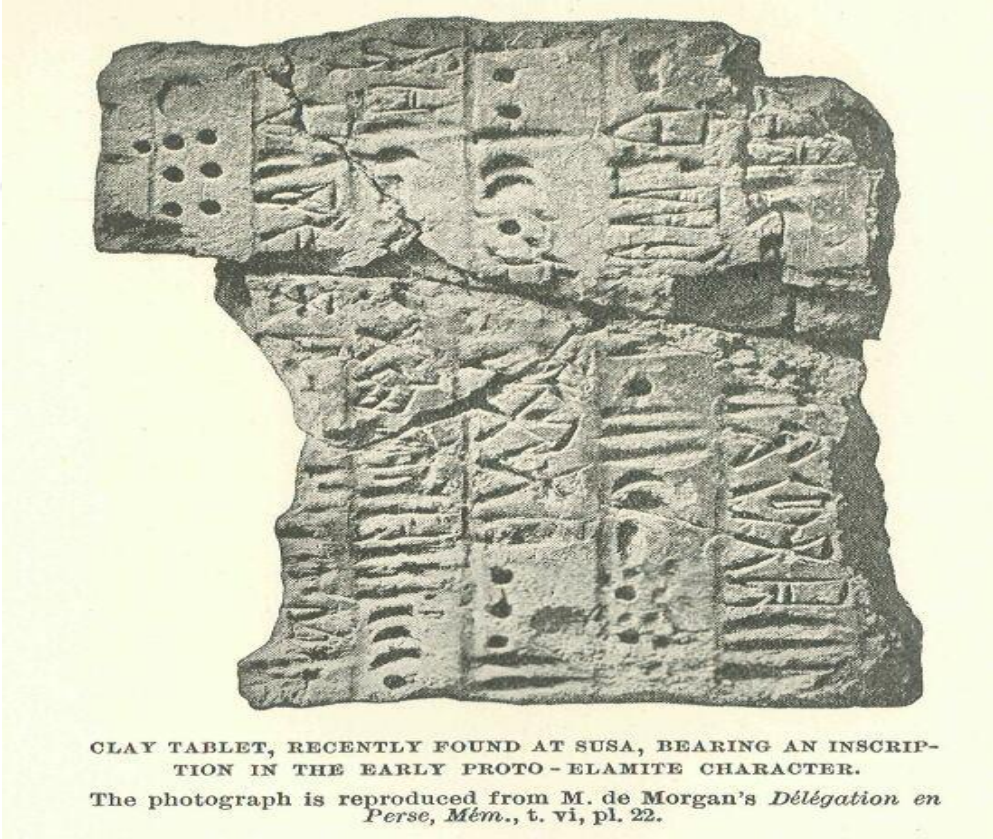
Resim 44: Susa'da Bulunan Heykel

(Kaynak:<https://tarihvearkeoloji.blogspot.com.tr/>)

Resim 45: Susa’da Ortaya Çıkarılan Ziggurat

(Kaynak:<http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/08/iran-khuzestan-heritage.html>)

Resim 46: Susa’da Bulunan Kil Tablet

(Kaynak:<https://tarihvearkeoloji.blogspot.com.tr/>)

Resim 47: Susa'da Bulunan Heykel

(Kaynak:<https://tarihvearkeoloji.blogspot.com.tr>)

2.6. Dinkha Tepe (M.Ö. II. Bin-800)

Dinkha Tepe ya da Denkha Tepe diye adlandırılan merkez, İran'ın kuzeybatısında Urmiye gölünün güneybatısında yer alan Hasanlu demir çağı sitesinin batısındaki bir bronz ve demir çağı sitesidir⁸⁵. 1936'da Sir Aurel Stein sadece bronz çağı materyallerinin kaydedildiği kuzey yamaçları kazarken Metropolitan Müzesi ve Pensilvanya Üniversitesi'nden bir ekip 1966 ile 1968'de Hasanlu projesiyle bağlantılı olarak Pensilvanya Üniversitesi Müze Başkanı Robert H. Dyson başkanlığında burada kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu kazılar kuzeyde yer alan bir mezarlıktaki İslami kalıntıları ortaya çıkarmıştır. Mezarlar her biri ayrı ayrı olmak üzere Hasanlu benzeri kültürel materyalleri içeriyordu. Bu materyaller, M.Ö. XIV yüzyıldan VIII. yüzyıla tarihlenen Kuzeybatı İran'daki bulunan bütün kanıtlar asırlar boyunca bölgeyi işgal etmeyi sürdüren aynı kültürün her iki dönemi de yansıttığını gösterir. Demir çağı tamamen Dinkha Tepedan yayılan kalıntılar üzerine kurulmuştur⁸⁶.

Demir Çağı mezarlığının altında tunç çağı mimari kalıntıları 2 taş mezar içerir ve çoklu gömüleri kapsar. Mimari ve mezarlarla ilişkili olan çanak çömlekler Anadolu'da pek çok merkezde, Hasanlu VI, Kuzey Suriye'de ve Kuzey Mezopotamya'da rastlanılan Habur tabak çanakları içeren eserlerdir. Bahsedilen buluntular eski Babil ve Asur dönemlerinde Hasanlu ve Dinkha'nın Batıda temsil edilen geniş bir kültürel bölgenin Doğu uzantısı olduğunu gösterir. Kuzey İran, Anadolu ve Kafkaslardaki çok renkli olan çanak çömleğin Dinkha'da olup olmadığı araştırılmalıdır. Dinkha'da Habur çanak çömlek seviyesinin ileri bir döneme tarihlenmiş olması yeni bir kültürün varlığına işaret edebilir. Onun oluşumu da sitenin sakinlerinin sosyal oryantasyonunun batıdan kuzeye kaymış olduğunu da gösterir. Dinkha ve Hasanlu'da büyük bir kültürü yansıtan demir çağı tunç çağı ile bağlantıyı koparır. Tamamen yeni çanak çömlek şekilleri tek desenli gri, gri-turuncu eşyalar, ayrı bir mezarlık alanı ve kent dışında olan mezarlıklar vardır. Bu özelliklere binaen çeşitli öneriler öne sürülmekteyse de (İranlı, Hurri, Mannalı) büyük olasılıkla etnik arka planı ve dili bilinmeyen yeni bir nüfusun sahneye çıkışını işaret eder. Dinkha III gömülerinin hepsi tek renkli resimli eşyalar içermektedir. 4 mezar silah, takı; sadece biri Mitanni tarzında silindir bir mühür ve sadece biri altın bir küpe içermektedir. Mezarların tipi mezar

⁸⁵ *Dinkha Tepe Expedition Records, Prepared by K. Moreau, University of Pennsylvania Penn Museum Archives*, s.3 <https://www.yumpu.com/en/document/view/7023159/dinkha-tepe-expedition-records-university-of-pennsylvania> erişim tarihi 06.01.2016

⁸⁶ Oscar White Muscarella, "Dinkha Tepe", <http://www.iranicaonline.org/articles/denka-dinkha-tepe>, erişim tarihi 08.10.2015

eşyalarının tipi ve niteliği ile özel bir ilişki yok gibi görünür. Dinkha II mezarları önceki dönem mezarlarından diğer eşyalar ve çanak çömlek bakımından daha zengindi. Her ikisinde de tunç ve demir nesneler yaygındı. Bir mezar at parçaları içeriyordu ve bir atın kısım kısım iskeleti hemem dışında bulundu⁸⁷.

Harvard Üniversitesi tarih bölümünden Gabriel Pizorno Dinkha Tepe üzerinde yaptığı çalışmalar neticesinde Dinkha Tepe’de oluşan bronz çağından demir çağına geçişte radikal kültürel değişimlerin olmasına dikkat çekmiştir. Pizorno burada çıkarılan eserlerin parça parça yayınlandığını ama asla toplu bir şekilde analiz edilerek yayınlanmadığını ifade ederken kendisinin ilk bütünsel analizi yaptığını dile getirir. Aslında Pizornonun bu çalışması bilinene ve bölge tarihinin anlaşıldığı şeye bir karşı çıkış niteliğindedir. Pizorno’ya kadar bölgenin tarihi yeteri kadar önemsenip konuşulmamıştır. Bu özellikle Dinkhanın önceden var olan bir başkent gibi önemli bir merkez olduğu M.Ö. II. bin boyunca geçerlidir. Pizorno çalışmasında Turukki karalığının başkentine dair zorlayıcı kanıtları toplayarak birleştirmiş Dinkha’nın tam bir yeni analizini yapmıştır. Buna göre Dinkha’da bronzdan demir çağına geçerken hiçbir radikal değişiklik olmamıştır ve Zağros dağlarının kuzey doğusunda bulunan Dinkha Tepe’nin kesintisiz materyal kültürü devam etmiştir⁸⁸.

Dinkha Tepe’de bulunan kalıntılar 4 ana yerleşimi ifade eder:

Dinkha I: İslami Dönem

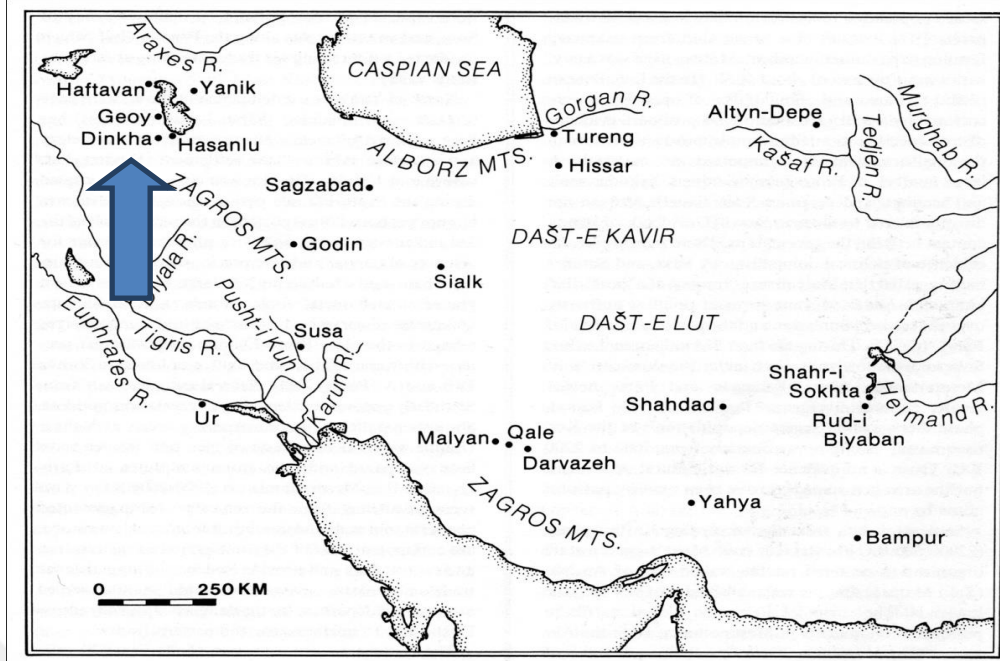
Dinkha II: Demir çağı II (Hasanlu IV ile çağdaş), 1000-800

Dinkha III: Demir çağı I (Hasanlu V ile çağdaş) , 1350-1000

Dinkha IV: Tunç çağı (kısmen Hasanlu VI ile çağdaş) 1900?-1350?

⁸⁷ Muscarella, “Dinkha Tepe”, erişim tarihi 08.10.2015

⁸⁸ Gabriel Pizorno, “ Dinkha Tepe”, <http://scholar.harvard.edu/pizzorno/dinkha>, erişim tarihi 28.03.2016

Harita 12: Dinkha Tepe

(Kaynak: <https://www.google.com.tr/search?q=>)

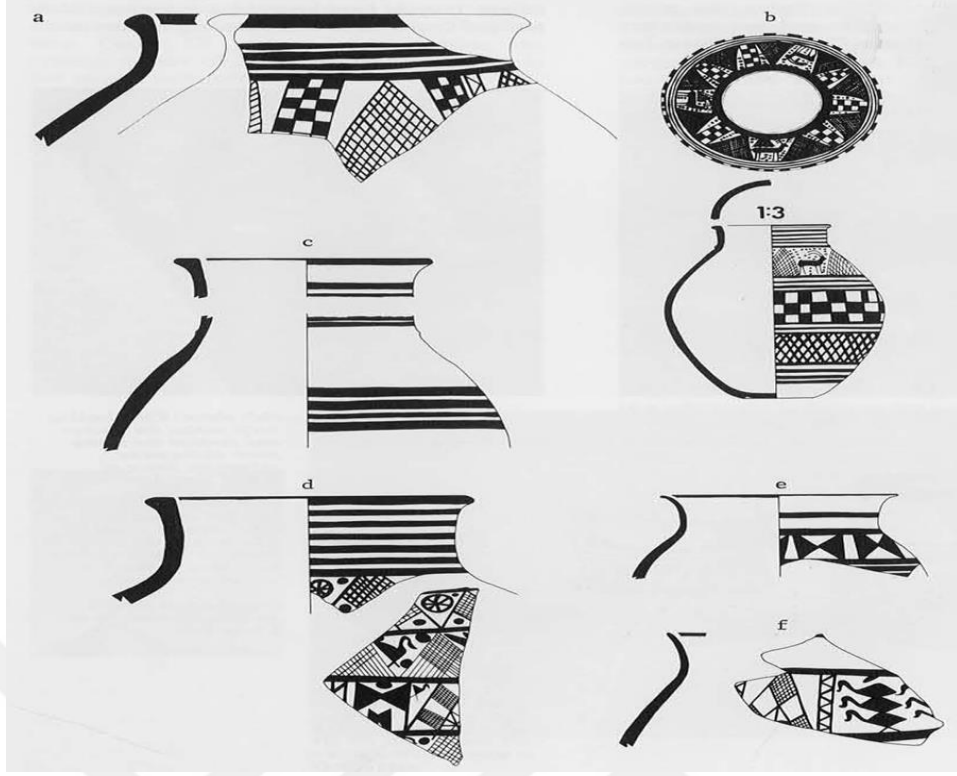
Resim 48: Dinkha Tepe’de Kazılan Bir Mezar

(Kaynak: <http://scholar.harvard.edu>)

Resim 49: Dinkha Tepe’de Mezarlar

(Kaynak:<http://www.penn.museum/sites/expedition/the-iron-age-revealed/>)

Resim 50: Dinkha Tepe Çanak Çömlekleri

(Kaynak: <http://www.penn.museum/sites/expedition/the-search-for-understanding/>)

Resim 51: Dinkha Tepe Kazıları

(Kaynak: <http://scholar.harvard.edu/pizzorno/dinkha>)

2.7. Geoy Tepe (Göktepe) (M.Ö. V. Bin-1200)

Geoy Tepe, 1930’larda Erich F. Schmidttarafından gerçekleştirilen İran’daki antik merkezlerin hava araştırmaları sayesinde keşfedilen Batı Azerbaycan’da yer alan zengin bir arkeolojik merkezdir Schmidt’in öncü çalışmasının amacının önceden az bilimsel kazının gerçekleştirildiği yer olan antik dünyanın bu kısmı için arkeolojik aşamaların bir kronolojisini elde etme arzusu olduğu açıktı. 1948’de Geoy Tepe kazısı başladı.

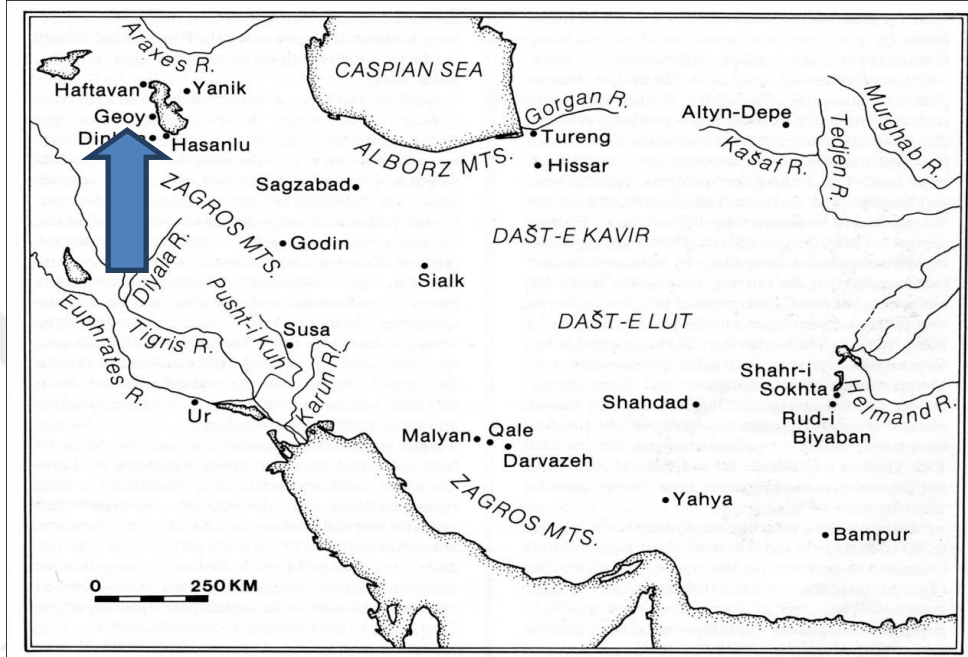
Geoy Tepe merkezinin çoğu yerleşim yapıları ve mezarlarla kaplı olduğu için höyüğün sekiz dağınık çukur oluştu. Çanak çömlek, taş aletler ve bronz ve demir objeleri içeren bu 8 çukurdaki çeşitli seviyelerde bulunan materyalin kıyaslamalı bir analizinden sonra, kazı yapılan en erken periyod, Periyod N, en sona kadar, Periyod A, alfabetik periyodlarda bir sınıflandırma yapıldı.

Tepenin kuzeybatı köşesinde yer alan Çukur I ilk çukurdur. Höyükteki en erken dönem olan M.Ö. IV. binin ortalarına ait izler Çukur I’in dibinde bulunmuştur. Bu yukarıdaki M.Ö. IV. Binyılın ikinci yarısına ait olan yaklaşık M.Ö. III. bin ya da erken bronz çağına ait olan periyod M’den materyaldi ve periyod M’den üstteki yaklaşık M.Ö III. Bin ya da erken bronz çağına ait görünen periyod K’den materyaldi. K kalıntıları üzerindeki çukurlar III ve IV’ün dibinde de bulunan kalıntılar periyod G’den materyallerdi. Bu periyod G kalıntıları muhtemelen M.Ö. IV. binyılın sonlarına tarihlenir. Periyod D kalıntıları çukurlar 3 ve 4’te bulundu. Onlar Susa II ve Tepe Giyan IV kalıntıları ile kıyaslanabilir ve M.Ö. III. binyılın son kısmına tarihlenir. Periyod D’nin kalıntıları M.Ö. III. binyılın sonuna ve erken ikinci bin yıla tarihlenir. Çukur I, II ve IV’ te bulunan periyod B’nin kalıntıları yaklaşık M.Ö. II. Binyılın ortalarına tarihlenir. Çoğunlukla çanak çömlek kırıntıları periyod A kalıntıları çukur her kazıldığında bulundu. Görünen o ki tüm Geoy Tepe’nin üzerinde periyod A’nın tabakası vardı. Periyod A’nın bu çanak çömlekleri bronz çağıının sonuna ve demir çağıının başlangıcına tarihlenebilir. Böylece höyük M.Ö 1200 civarında periyod A’ya kadar sürekli işgal edildi⁸⁹.

Geoy Tepe’de kazı faaliyetleri başlamadan önce bazı eşyalar ortaya çıkarılmıştır. Bu ortaya çıkarılan eşyalardan bir de Bilgamiş destanının kahramanı olan kişinin resminin bulunduğu tunçtan yapılmış bir sayfadır. Bu destanın kahramanının bu tunç

⁸⁹ Negahban Ezat O., “Geoy Tepe”, <http://www.iranicaonline.org/articles/geoy-tepe>, erişim tarihi 09.09.2015

sayfadaki tasviri bir öküzü iki bacağından tutup kaldırması şeklindedir. Yine kazılar başlamadan önce bu merkezde bulunan eserler arasında Babil’de yapılan ve yine üzerinde Babil tanrılarından birinin resmi olan silindir şeklindeki bir mühürdür. Bu buluntular ve diğre buluntular Urmiye Gölünün ve kültürünün o dönemde çok yaygın olduğu şeklinde yorumlanmıştır⁹⁰.

Harita 13: GeoyTepe

(Kaynak: <https://www.google.com.tr/search?q>)

⁹⁰ Zehtabi, *a.g.e.*, s.85

Resim 52: Geoy Tepe’de Bulunan Bir Kap

(Kaynak:<http://bibleplaces.photoshelter.com>)

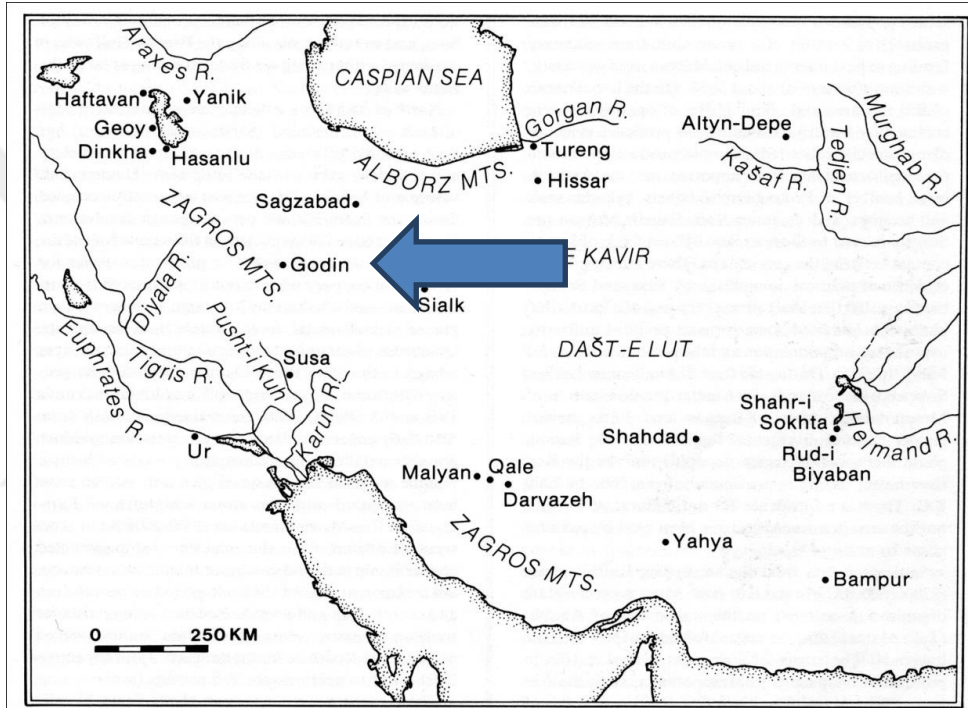
2.8. Godin Tepe (M.Ö. V. bin-500)

Godin Tepe Batı İran’da yer alan Kirmanşah eyaletindeki bir arkeolojik merkezdir. 1961 yılında Pensilvanya Üniversitesinin sponsor olduğu bir araştırma esnasında keşfedilen site Toronto’daki The Royal Ontario Müzesi sponsorluğunda Kanadalı T. Cuyler Young başkanlığında 1965-1973 arasında kazıldı⁹¹. M.Ö. 5200’e dayanan Godin Tepenin X ve XI. periyodlarının Halaf kültürü ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Godin V ‘ te yapılan incelemelerde bir avlu, üç büyük yapı, bir ev kapısı ve depo olarak kullanılan alanlar tespit edilmiştir. Burda bulunan çanak çömlek parçalarının Susa ve Uruk IV periyodundakilere benzerliği dikkat çekmektedir. Tepenin üzerinde bulunan Godin VI ise İpek yolunun batısında bulunan yüksek yola konuşlanan Godin Tepe’nin bu stratejik önemi sebebiyle tüccarlar tarafından da işgale uğradığı tahmin edilmektedir. Godin IV(M.Ö. 3000-2650) periyodu şu açıdan önemlidir: bu periyod kuzeyden gelen bir akını temsil eder. Bu fazda Godin’de köy evleri, üstü açık tören alanları ve endüstri yapılan bir alan ortaya çıkarılmıştır. Kuzeyden bu kültürün işgal edilmesinin muhtemel sebebi Godin V’te bulunan oval çevirmenin Horasan boyunca yer alan doğu-batı

⁹¹ *Excavations at Godin Tepe, First Progress Report*, T. Couyler Young, Royal Ontario Museum Occasional Paper, Toronto 1969, p.17

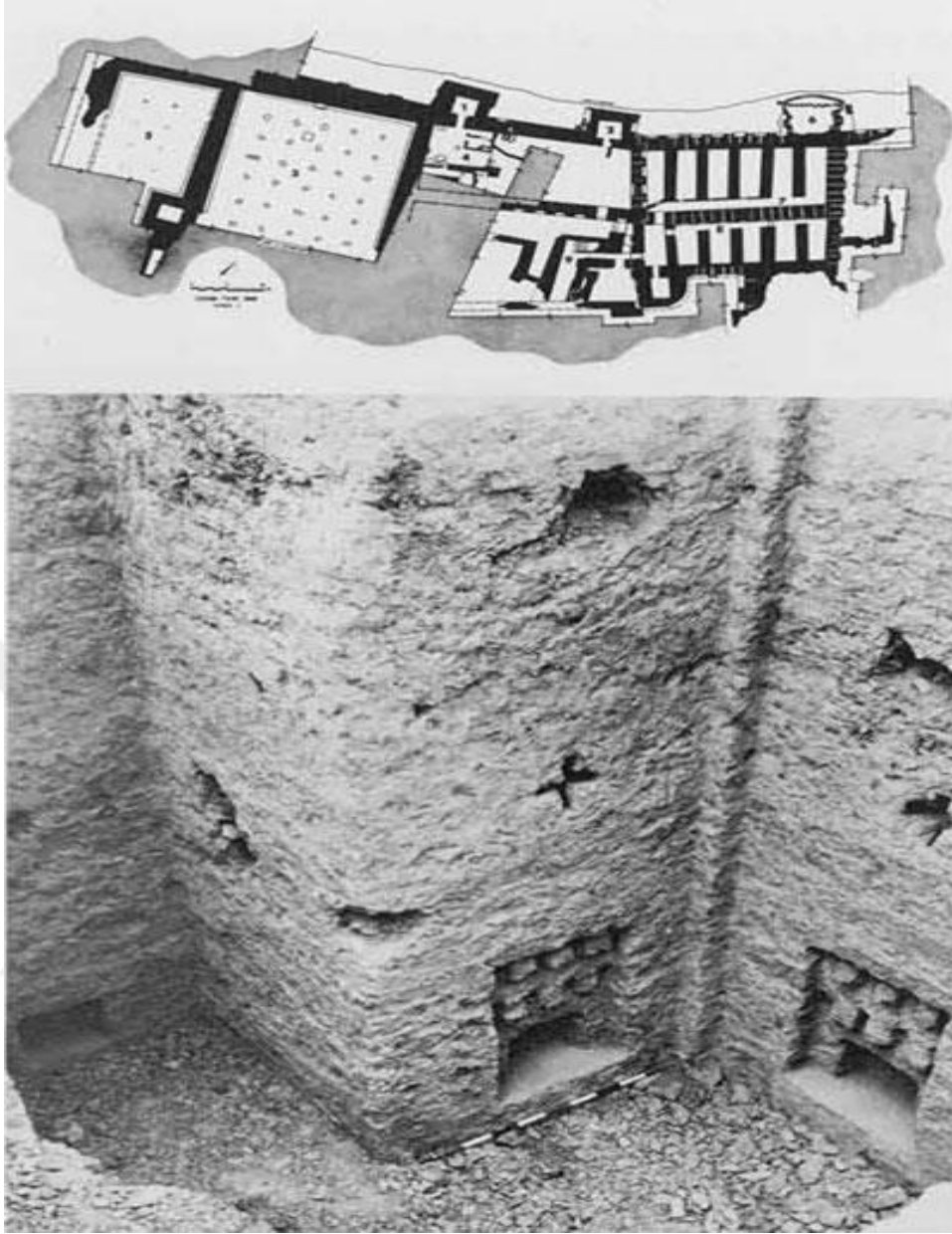
ticaretine zarar vermiş olabileceği düşüncesiyle sonradan terk edilmesi idi. Periyod III (M.Ö.2600-1500/1400) ise bronz çağının kesintisiz bir yerleşimidir ve hem boyalı hem de düz seramikleri barındırır. Susa ile olan bağlantıları bu dönemin Elam'ın yerleşim yerlerinden biri olduğu fikrini düşündürmektedir. Godin bu dönemde vadideki en geniş iskan yeri ve belki de bir kasabaydı. Çünkü burada üretilen çanak çömlekler merkezileşmiş atölyelerde üretilmiş ve hatta et de kasap dükkanlarında satılmıştır. M.Ö. 14500-750 arasında ise Godin terk edilmiştir. Periyod II'nin tek iskanı ise bir Med liderinin mustahkem edilmiş sarayıdır. Periyod I ise İslami döneme aittir⁹².

Harita 14: Godin Tepe

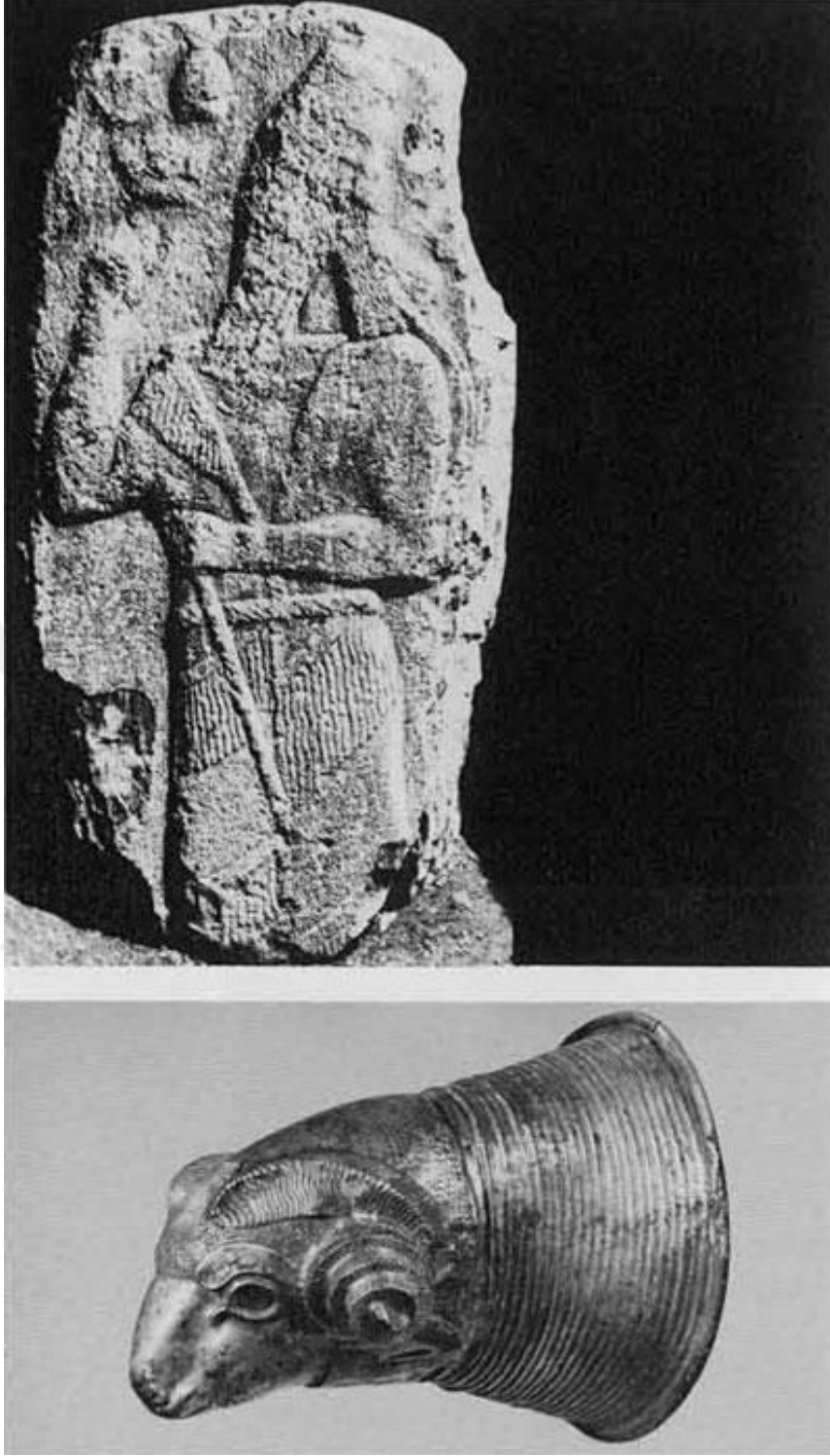
(Kaynak:<https://www.google.com.tr/search?>)

⁹² T. Cuyler Young, "Godin Tepe", <http://www.iranicaonline.org/articles/godin>, erişim tarihi 12.12.2015

Resim 53: Godin Tepe Kazısında Ortaya Çıkan Yapı

(Kaynak: <http://www.penn.museum/sites/expedition/the-iron-age-revealed/>)

Resim 54: Godin Tepe’de Bulunan Eserler

(Kaynak: <http://www.penn.museum/sites/expedition/the-iron-age-revealed/>)

Resim 55: Godin Tepe'de Bulunan Bir Kap

(Kaynak:<https://en.wikipedia.org>)

Resim 56: Godin Tepe'de Bulunan Bir Kap

(Kaynak:<http://www.archeolog-home.com>)

Resim 57: Godin Tepe’ de Bulunan Kırık Kaplar

(Kaynak:<http://www.archeologhome.com>)

Resim 58: Godin Tepe’ de Çıkarılan Motifli Taşlar

(Kaynak:<http://www.archeolog-home.com>)

Resim 59: Godin Tepe’de bulunan Kap

(Kaynak: <http://www.archeolog-home.com>)

Resim 60: Godin Tepe’de Bulunan Kap

(Kaynak: <http://www.livius.org>)

Resim 61: Godin Tepe Kazısı

(Kaynak:<http://www.megalithic.co.uk>)

Resim 62: Godin Tepe Kazısı

(Kaynak:<https://www.rom.on.ca/en/rom-recollects/stories/new-director-3>)

2.9. Tepe Hasanlu

Tepe Hasanlu İran'ın kuzeydoğusunda bulunan Soldız Vadisi Urmiye gölünün güney kıyılarında yer alan bir antik merkezdir⁹³. Tepe Hasanlu'nun stratejik bir bölge olmasının nedeni Anadolu ve Mezopotamya ile bağlantılı Zagros dağları boyunca uzanan ticaret rıtasında bulunmasındandır.

Tepe Hasanlu'da ilk kazılar 1935-1936 arasında ticari amaçlarla Sir Aurel Staintarafından yapılmıştır. Bilim adamlarına göre Tepe Hasanlu brozdan demir çağına geçişi İran coğrafyasında temsil eden önemli bir bölge olmasının yanında Hint-Avrupa toplumu, Medlerin ataları ve Modern İranlıların boşgeye ilk giriş yeri idi. Aradan çok geçmeden 1956-1977 arasında Robert H. Dyson başkanlığında Pensilvanya Üniversitesi Müzesi, Metropolitan Sanat Müzesi ve İran Arkeoloji Servisi tarafından yürütülen Hasanlu Projesi kapsamında toplam 12 sezon yapılmıştır⁹⁴.

Tepe Hasanlu'da M.Ö. II. binde gömme adetlerinde, seramiklerde ve mimaride büyük değişiklikler meydana geldi⁹⁵. Hasanlu Tepe'de bulunan binalar standart bir planla inşa edilmişlerdir. Binalarda girişlere ulaşmak için yapılan merdivenler, giriş odası ve bunun yanındaki odalar ve bir salon ile etrafındaki mekanları içeren bir plan anlayışı kullanılmıştır. Hasanlu Tepe'deki mezarlarda silahlar, başlıklar, silindir mühür bulunmuştur. Çocuk mezarlarından cam boncuklar, seramikler, omurgalı bardaklar ortaya çıkarılmıştır. Yine mezarlardan halhallar, yüzükler ve bilezikler gibi süs eşyaları çıkarılmıştır.

Hasanlu Tepe'deki VI. periyotta taş temeller üzerine yapılmış kerpiç duvarlar vardır. Kuzeybatı sitadeline muhtemelen silah deposu olarak kullanılan askeri işlevi olan yapılar vardır. Güney sitadeline tapınak olabileceği düşünülen yapılar ortaya çıkarılmıştır. Hasanlu Tepe mezarlarından kadehler, kaseler, bardaklar bulunmuştur. Bakır ya da bronzdan yapılan içki kapları da buluntular arasındadır. Sitadelerde birçok kişiler eşyalara ve süs eşyalarına rastlanmıştır.

Hasanlu'da ortaya çıkan fildişi eşyalar ticaret yapıldığının kanıtıdır çünkü Hasanlu'da ve civarında fildişi kaynak yeri bulunmamaktadır. Tepe Hasanlu 1958 yılında yapılan kazılar esnasında çok önemli bir buluntu olan altın kase ortaya çıkarılmıştır. Kase 18 cm eninde 20 santimetre yüksekliğindedir. Altın kase üzerinde Hurrilerin

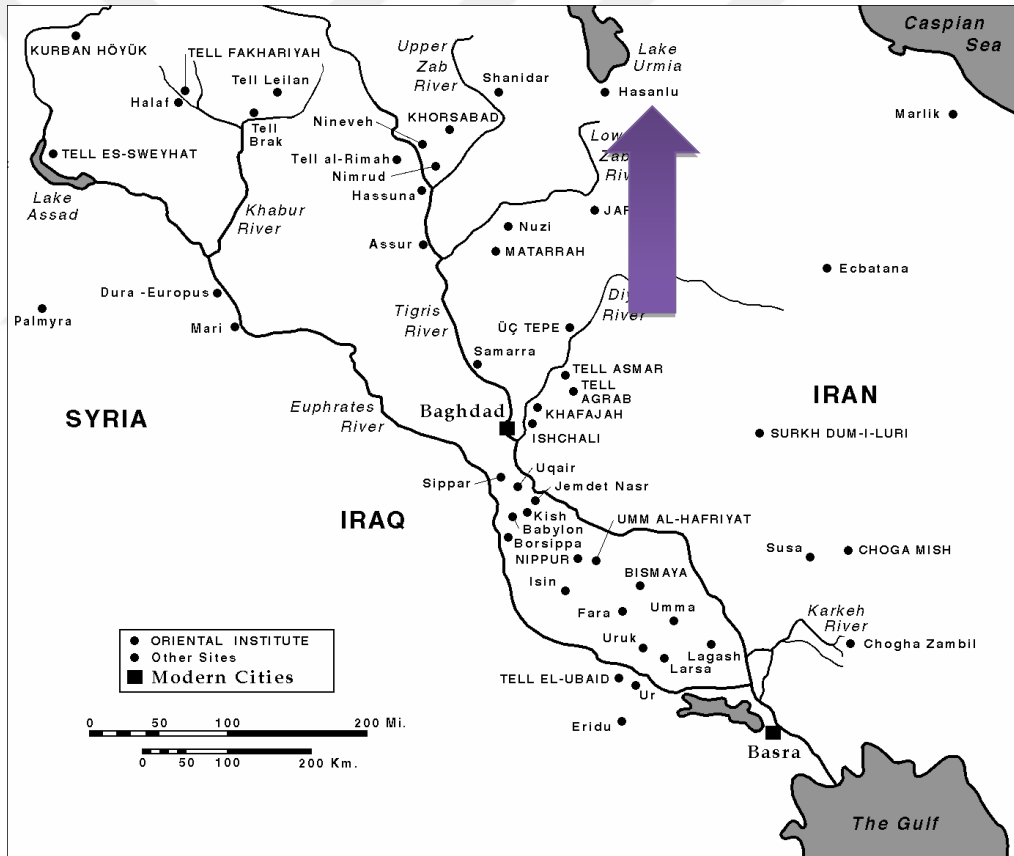
⁹³ *Cambridge History of Iran*, ed. V.B. Fischer, E. Yarshster, I. Gershevich, Cambridge University Press, Cambridge 1993, p.57

⁹⁴ "Hasanlu Publication Project", <http://www.hasanlu.org/projecthistory.html>, erişim tarihi, 03.03.2015

⁹⁵ Robert H. Dyson, "Hasanlu Tepe", <http://www.iranicaonline.org/articles/hasanlu-teppe-i>, erişim tarihi 02.06.2016

kültürüne ait olan birçok motif ilişkisi vardır ancak, bu kase'nin tamamen Hurri etkisiyle yapıldığını kanıtlamak için yeterli değildir⁹⁶.

Hasanlu kazılarında ortaya çıkarılan tunç, gümüş ve altın ile demir eserler vardır. Bunların içinden tunçtan yapılmış olan aslan heykellerinin Kassiler tarafından yapılan aslan heykellere benzediği düşünülmektedir. Hasanlu'da bulunan altın kase yanmış bir odanın yıkıntıları arasında bulunan üç asker kemiğiyle birlikte ortaya çıkarılmıştır. Yine Hasanlu'da bulunan bir diğer eser insan kemikleri ile beraber üç atın kemiklerinin aynı yerde bulunduğu mezardır. Atların eyerleri, gemlerinin tuç ucu ve gereçleri Orta Asya'dan gelmiş kadim Türk geleneklerinin bir etkisi olup olmadığını sorgulatabilir niteliktedir. Ortaya çıkarılan mezarda levha üzerinde bulunan geyik resmi de dikkat çekicidir⁹⁷.

Harita 15: Tepe Hasanlu

(Kaynak: <https://aratta.wordpress.com>)

⁹⁶ Hüseyin Altuğ, *Demir Çağında İran Sosyo-Kültürel Yapı, Önemli Yerleşmeler ve Dönemin Arkeolojik Karakteri*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Projesi, Çorum 2014, s. 14-18

⁹⁷ Zehtabi, a.g.e., s.167

Resim 63: Tepe Hasanlu'da Bulunan Bir Eser

(Kaynak: <http://heritageinstitute.com>)

Resim 64: Tepe Hasanlu'da Bulunan Bir İki Kabı

(Kaynak: <https://archaeologynewsnetwork.blogspot.com.tr>)

Resim 65: Tepe Hasanlu'da Bulunan Altın Kase

(Kaynak: <https://archaeologynewsnetwork.blogspot.com.tr>)

Resim 66: Tepe Hasanlu'da Bulunan Mısır Mavisi Eser Parçaları

(Kaynak: <https://archaeologynewsnetwork.blogspot.com.tr>)

Resim 67: Tepe Hasanlu’da Bulunan Demir Eser

(Kaynak: <http://www.metmuseum.org>)

Resim 68: Tepe Hasanlu’da Bulunan Kuş Motifleri

(Kaynak: <http://www.metmuseum.org>)

Resim 69: Tepe Hasanlu’da Bulunan Demir Aslan Figürü

(Kaynak: <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/61.100.10/>)

Resim 70: Tepe Hasanlu Kazısı

(Kaynak: <http://heritageinstitute.com>)

Resim 71: Tepe Hasanlu Mezar Kazısı

(Kaynak: <http://www.archaeology.org>)

Resim 72: Tepe Hasanlu Kazı Alanı

(Kaynak:<https://archaeologynewsnetwork.blogspot.com.tr>)

2.10. Tepe Hisar (M.Ö. IV. Bin- III. Bin)

Tepe Hisar, İran merkez platosundaki en büyük arkeolojik merkezlerden birisidir. Tepe Hisar İran merkez platosu ve ötesindeki M.Ö. IV.-III. binyıl gelişmelerini daha iyi anlamak için anahtar bir site konumundadır. Tepe Hisar, tarımsal faaliyetlerin artarak tehdit edildiği kuzeydoğu İran'ın Damgan şehrinin eteklerinde yer alır. Semnan Eyaleti Kültürel Miras Ofisi işbirliği ile İran Arkeolojik Araştırma Merkezi sitenin kendi gerçek sınırlarını ve derinlik ölçme ile onun yakın çevresinin sınırlarını tanımlamak için bir sınırlandırma alan programı başlatmıştır. Bu alan çalışması Eylül'den Kasım 2006'ya kadar devam etmiştir. Tepe Hisar, Asya'da en önemli rotalardan biri olan İpek Yolu'nun doğal bir iletişim yolunda olan Kuzeybatı İran'da yer almaktadır. Burası, Tahran'dan Meşhed'e Elburz Dağlarının güney etekleri boyunca çağdaş siteler arasında en büyük antik yerleşimdir.

Bugün Tepe Hisar olarak bilinen şey sitenin yüksek kısımlarının kırmızı renginden türeyen adı olan Kırmızı Tepe bölgesel olarak bilinen çoklu bir höyüktür. Schmidt 1931'de kazılar için Tepe Hısar'a gittiğinde sitenin çeşitli kısımlarına onun kompleks morfolojisinden dolayı farklı isimler vermiştir: Ana Höyük, Kuzey Düzlük,

Boyalı Çanak Çömlek Düzlüğü, Kırmızı Tepe, Hazine Tepe, İkizler, Güney Tepe ve Sasani Sarayı. O, kazılarında sitenin en dikkat çeken parçaları üzerine odaklanmış ve yakın çevresinde birkaç dokunulmamış küçük, izole edilmiş höyük bırakmıştır. Tepe Hisar ilk kez 1931-32'de Pensilvanya Üniversitesinden Erich Schmidt tarafından kazılmış toplanan kültürel malzemelerin büyük topluluğu sayesinde Schmidt, İran'ın kuzeydoğu kısmında o zaman için bilinmeyen bir kültürün çeşitli yönlerini ana hatlarıyla belirleyebilmiştir. Üç periyodun kültürel dizisi arkeologlar tarafından hala takdir edilen Schmidt'in çalışmasıyla kurulmuştur. Belki Schmidt'in çalışmasının en kalıcı katkısı bölgede karşılaştırmalı seramik çalışması ihtiyacını hala karşılayan bir çömlek dizisi tanımlamasıdır⁹⁸.

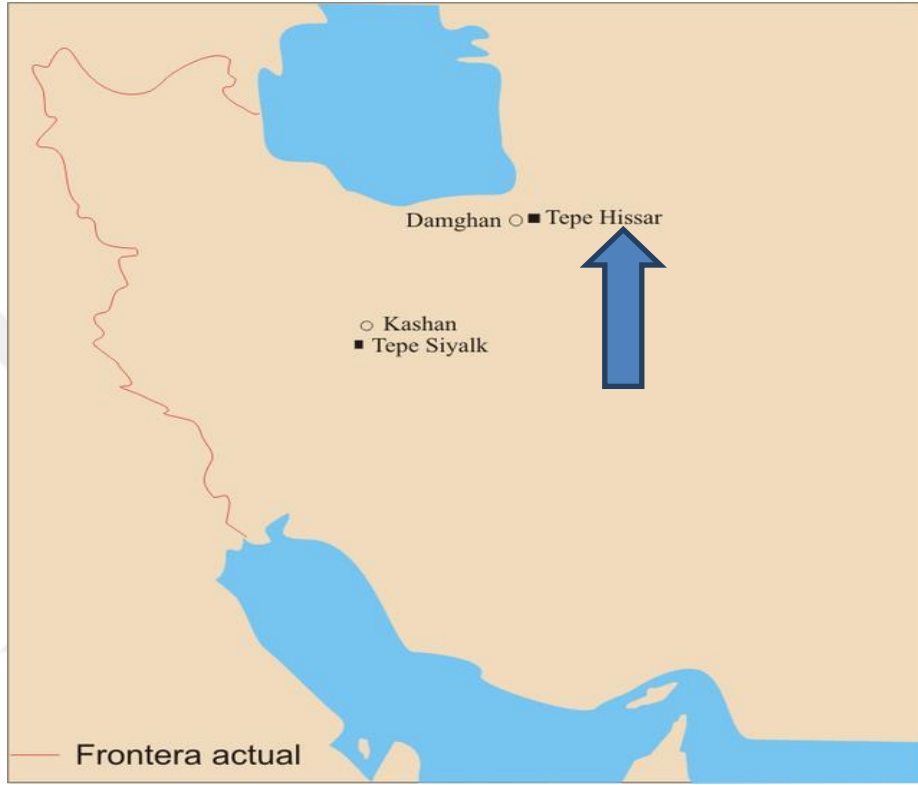
1931-33 yılları arasında Pensilvanya Üniversitesi Müzesi Hazar Denizi yakınlarındaki Damgan şehri civarında Tepe Hisar ve diğer merkezlerdeki Erich Schmidt'in kazılarına sponsor oldu. Bu kazı Amerika'nın İran'daki ilk kazısı olduğu için ayrı bir önem taşımaktaydı. Schmid burada bronz çağından İslam'a kadar birçok eser ortaya çıkardı⁹⁹.

İlk kez 1877'de bulunan eserler 1925'te anca kataloglanabildi. 1931-32 kazılarından sonra Tepe Hisar'da 1972'de bir yüzey araştırması yapıldı. 1976'da Pensilvanya Üniversitesi Müzesi, Turin Üniversitesi ve İran Arkeoloji Araştırma Merkezi tarafından bir yeni çalışma projesi yapıldı. 1930'larda yapılan çalışmalar Tepe Hisar'daki mezarlar hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Yine de bunlara bakarak ölü gömme adetleri hakkında önemli çalışmalar yapılabilir. Schmidt defin seramiklerini temel alarak Tepe Hisar'da III ana periyot belirlemiştir. Anlaşıldığına göre Tepe Hisar'ın geçim ekonomisi tarıma dayanmaktadır. Bu kanıya varmak basit bitki kalıntılarından yola çıkarak değil belirli bir tarım sistemi olduğu belirtilerine dayanarak oluşturulmuş bir düşüncedir. Tahıl, buğday, arpa ve yerel bitkilerden elde edilen meyvelerden oluşan bir tarım sisteminin varlığından sözedilmektedir. Yine Tepe Hisar'da bulunan sığır ve koyun figürleri de bizlere bu merkezde çobancılık yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Çanak çömleklerin Tepe Hisar'da standartlaşarak seri

⁹⁸ Kourosh Roustaei, "Tepe Hesar, Once Again", *Proceedings of the 6. International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East May, 5-10 2008, "Sapienza"- Università di Roma Volume 2 Excavations, Surveys and Restorations on Recent Field Archaeology in the Near East*, Weisbaden 2010, pp. 613-614

⁹⁹ Erich F. Schmidt, *Excavation Records from Tepe Hissar, Iran*, Prepared by K. Moreau, University of Pennsylvania, Penn Museum Archives, 1983, p. 3, http://dla.library.upenn.edu/dla/ead/ead.html?id=EAD_Penn_museum_PUMu1026, erişim tarihi 08.06.2016

Üretim Şekline geçtiğini uzmanlar kaydetmektedir. EŞyaların el yapımı ve ark yapımı olarak farklı Şekillerde üretildiğini söylemek mümkündür. EŞyaların bazılarının sade bazılarının boyalı ve üzerinin geometrik, bitki ve hayvan motifleriyle süslendiğini de belirtmek gerekir. Dört tane gm içinde Orta Asya ve Belucistan'daki anıt mezarlara benzeyen çanak çömlek, bakır, altın ve kaymak taŐından oluşan yığınlar bulunmuŐtur¹⁰⁰.

Harita 16: Tepe Hissar

(Kaynak:http://www.wikiwand.com/ca/Tepe_Hissar)

¹⁰⁰ Robert H. Dyson, " Tepe Hissar", <http://www.iranicaonline.org/articles/tepe-hissar>, erişim tarihi 07.04.2016

Resim 73: Tepe Hisar Eserleri

(Kaynak: <https://www.google.com.tr/search?q=tepe+hisar&rlz>)

Resim 74: Tepe Hisar Çanak Çömlek

(Kaynak: <http://www.livius.org>)

Resim 75: Tepe Hisar Kazısı

(Kaynak: <http://ghiasabadi.com/pep/tepe-hissar.html>)

Resim 76: Tepe Hisar Kazısı

(Kaynak:<http://ghiasabadi.com/pep/category/architecture/buildings/ancient-tepe>)

2.11. Tepe Yahya (M.Ö. 5500-M.S.300)

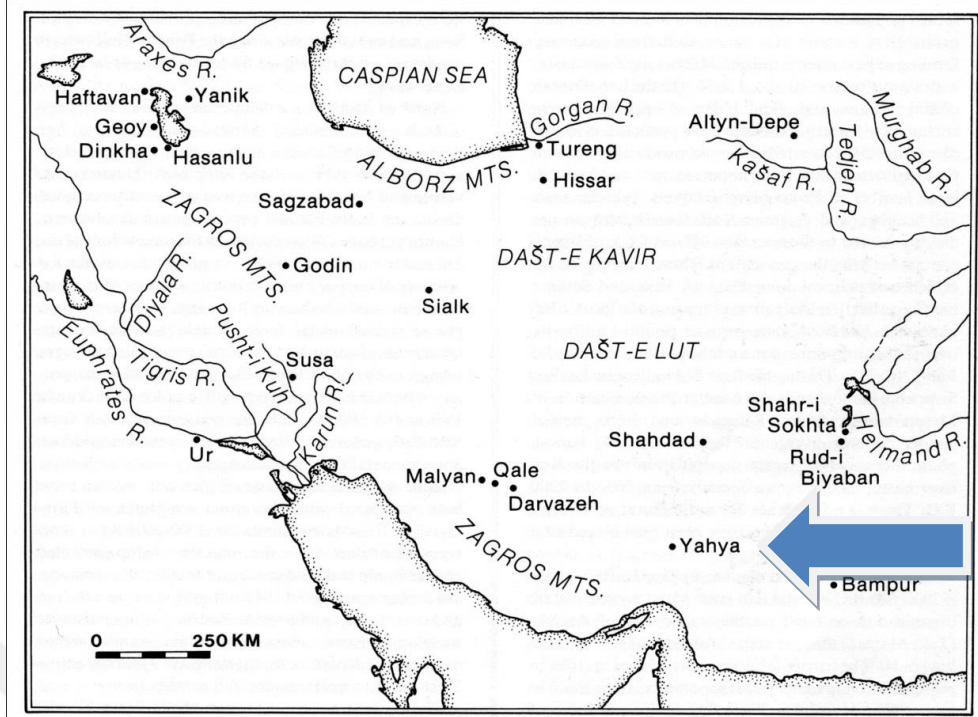
İran'ın Kirman eyaletinde bulunan Tepe Yahya 1967 yılında Harvard Üniversitesi'nden C.C. Lamberg tarafından yönetilen bir ekibin araştırmaları sırasında

keşfedilmiştir. Bu merkez M.Ö. 550’den Sasani dönemi M.S. 300’e kadar aralıksız iskan edilmiştir. Bu durumda Tepe Yahya’yı İran’ın arkeolojik merkezleri içerisinde önemli bir yere sahip olmasına neden olmaktadır. Aralıksız şekilde yerleşimlere sahne olan bu tepende yapılan iskanın dönemlere ve tarihlere ayrılması şu şekildedir:

VII. Periyod	M.Ö.5500–4500
VI. Periyod	M.Ö.4500–3600
V. Periyod	M.Ö.3600-3200
IV. Periyod	M.Ö.3100-1400
III. Periyod	M.Ö.800–500
II. Periyod	M.Ö.500–275
I.Periyod	M.Ö.200 –M.S.300

VII. Periyodun en iyi muhafaza edilmiş mimarisi çok odalı meskenler ve depo alanlarından oluşur. VI .ve V. periyotlarda ise daha küçük çamur tuğlalardan yapılmış meskenlere rastlanmıştır. Tepe Yahya’nın erken aşamalarında yabancı materyallerin varlığı dikkat çekerken yine bu aşamalarda koyun, keçi ve sığır kalıntılarının varlığı da sözkonusudur. Bu erken dönemdeki çanak çömleklerin daha geniş bir tarzda yapıldığı söylenebilir. IV. Periyod birbirinden oldukça farklı çanak çömleklerden oluşur. Yine IV. periyodun bazı seviyelerindeki odalarda bulunan çanak çömlekler Fars Körfezi ve Hint-Iran sınırındakilere benzer şekilde siyah-turuncu, kıvrımlı depolama kapları ve yılan motifli yüksek çıkıntılıdır. IV. Periyoddaki bulunan seramiklerin bazıları yine Proto-Elam dönemine irşat etmektedir. Susa’yı temsil eden geniş ağızlı seramikler de bulunmuştur. Yine Susa’daki yüksek boyunlu seramiklere benzer şekilde dar boyunlu seramikler de dikkat çekmektedir¹⁰¹.

¹⁰¹ D.T. Potss, “Tepe Yahya”, <http://www.iranicaonline.org/articles/tepe-yahya>, erişim tarihi, 09.11.2015

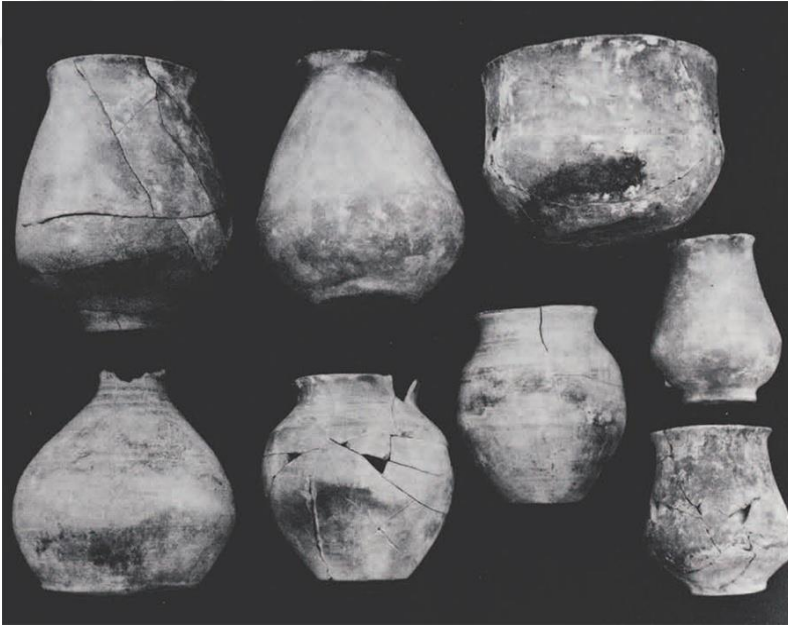
Harita 17: Tepe Yahya

(Kaynak: <https://www.google.com.tr/search?q=geoy+tepe>)

Resim 77: Tepe Yahya'da Bulunan Vazo

(Kaynak:<http://heritageinstitute.com>)

Resim 78: Tepe Yahya'da Bulunan Çanak Çömlekler

(Kaynak:<http://www.penn.museum/sites>)

Resim 79: Tepe Yahya Kazısı

(Kaynak: <http://archive.archaeology.org>)

Resim 80: Tepe Yahya'da Bulunan Bir Eser

(Kaynak: <http://www.penn.museum/sites>)

SONUÇ

Çalışmamız esnasında yaptığımız araştırmalar eski İran'ın merkez konumda olmasından dolayı orda gerçekleşen bir olayın İran'ı etkilediği gibi diğer bölgeleri de etkilediğini dolayısıyla da eski İran'ın tarihinin aslında bir anlamda bir dünya tarihi zincirini de oluşturduğunu gördük. Bu etkilemenin öyle küçük çaplı bir etkileme değil kitlesel bir etkileme olduğunu söylemek gayet mümkündür.

Tarih boyunca özellikle İran ile ilgili bazı kavramların ortaya çıkışında sahip olan anlamlarının zaman içerisinde genişlediğini, daraldığını ya da değiştiğini gözlemlemek de mümkündür. Örneğin “ İran” adı tarihin belirli dönemlerinde bir coğrafi kavrama işaret etmişken özellikler Pers İmparatorluğu döneminde bu kavram etnik bir içeriğe sahip olmuştur. Yine bunda kurulan siyasi yapıların uyguladığı politikaların etkili olduğunu düşünmekteyiz. İran'da eski dönemde var olan yapıların tüm o dönem etnik yapılarında olduğu gibi kökenlerini tespit etmeye çalışmak neredeyse imkansızdır. Çünkü İran tarih öncesi dönemlerden beri sürekli iskan edilen çok yapılı bir coğrafya olmuş, kesintisiz bir tarihi süreç yaşayan bu coğrafyanın içinde kısa ya da uzun süreli çok farklı kavim ve uygarlıkların varlığı sözkonusudur. İslam öncesi İran çalışmalarını Hint-Avrupalı kavimlerin gelişinden önce ve sonra diye ikiye ayırmak mümkündür. Hint-Avrupalı kavimler M.Ö. III ya da II. binde İran'a gelmeden önce zaten İran'da bir yerleşim mevcuttu. Hint- Avrupalı kavimlerin gelişinden sonra ise İran'da mevcut olan kavimlerin etnik varlıkları daha büyük karışımlar içine girmiş çeşitli etnik süreçler yaşamışlardır.

Bu dönem hakkında tarihi bir çalışma yapabilmek için arkeoloji ve filoloji başta olmak üzere çeşitli bilim dallarından faydalanmak mecburidir. Çünkü o dönem hakkında yapılan çalışmalar XIX. yüzyılda yapılan arkeolojik ve filolojik çalışmalar sayesinde ilerlemiştir. Ama İran'ın kendi milli arkeoloji politikasını oluşturamaması daha sonraki dönemlerde yaptığı çalışmaların bazılarını detaylıca yayınlamaması ve Batılı devletlere dönem dönen kazı yapma hakkını vermesi, esrelerinin Avrupa müzelerine götürülmesi ve Batının da kendince bir araştırma politikası izlemesi yine bu dönem ile ilgili çalışmalar yaparken karşılaşılan sorunların temel nedenleri arasındadır. Eski dönemde İran'da var olan kavimlerin çok kendi dilleri hakkında çok fazla kelimenin bilinmemesi, bilinenlerin üzerinde yapılan çalışmaların yine çok geç

dönemlere denk gelmesi ile bu konuda çok fazla çalışma olmaması da yine sorunlardan bir tanesidir.

En eski dönemlerden beri iskan edilen İran'ın uygarlık anlamındaki ilk tarih öncesi döneme ait yapı M.Ö. IV. binde var olan merkezi İran'ın batısında ve İran'ın en önemli kavaşağı olan İsfahan'da ortaya çıkan Zayandeh Irmağı uygarlığıdır. M.Ö. III. bindeki Jiroft uygarlığı ise çoğu eseri bakımından benzersiz olan İndis Vadisi ve Mezopotamya uygarlığı ile eş zamnalı var olduğu savlanan bir uygarlıktır. Aynı dönemde İran'da var olan diğer uygarlık ve yerleşim yerlerine baktığımızda buradaki çoğu yönden farklı olan bu uygarlığın “farklı” kavimler tarafından oluşturulmuş olabileceği düşüncesi akla gelmektedir. Eklemeli bir dil yapısına sahip olan Elam uygarlığının da İran'ın kendi tabiriyle “Non-Aryan” bir uygarlık olduğu açıktır. Elamlar üzerine yapılan arkeolojik ve filolojik çalışmalar bu uygarlığın da farklı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. M.Ö. III. ve II. binde Zagros dalık bölgesinde yaşayan Lulubilerin kökenine ait yine birçok iddia bulunmaktadır. Orta Asya'dan ve Kuzey Sibirya'dan yapılan göçlerin göç güzergahlarına baktığımız zaman Zagros'un bu güzergahlar arasında önemli bir yerinin olduğunu görürüz. Bu zor coğrafyada yaşayan kavimlerin de gelişim açısından ilerlemesini çok kolay gerçekleştiremediği de açıktır. Kaynaklarda Lulubilerin Gutiler ve Su aşiretleriyle beraber M.Ö. III. binde yaşadığı kaydedilir. Gutilerin de dönem kaynaklarında hep aynı kavimi değil çeşitli kavimler için kullanılan bir isim olduğunu düşünürsek Kassilerde olduğu gibi bunların hepsinin bir boyun çeşitli alt dalları olduğunu söylemek mümkündür. Zira bunları yaşadıkları İran coğrafyası hep Zagros dağlık bölgesidir. Dilleri birbirleriyle ilintili olan bu kavimlerin aynı zincirin birer halkası olduğunu düşünebiliriz. Zaten günümüzde bile bu coğrafyanın kuzeyinde yer alan Türkmenistan'ın Oğuz boylarından olduğu düşüncesinden hareketle Zagros dağlık bölgesinde yaşayan halkların da Oğuzlarla ilişkili olduğu yine bu coğrafyanın da onları göçe mecbur bıraktığını söyleyebiliriz. Zagrostaki yerleşimlerin mevsimsel olduğunu düşünmek mümkündür. Bu kavimler üzerinde yapılan çalışmalar da zaten bu halkların Türklerle bağlantısını ciddi anlamda düşündürmüştür. Tarihte bilinen Oğuz göçlerinin yanı sıra bu kavimlerin dili ve adları üzerinde yapılan çalışmalar da bu görüşü doğrular nitelikte devam etmiştir. Ne var ki yapılması gereken en önem şey daha fazla arkeolojik, filolojik ve toponomik çalışmalar yapmak ve onların sonuçları doğrultusunda karşılaştırmalı bir tarih yazmaya çalışmaktır. Bu dönemlere kadar İran'da yaşayan toplulukların içine bir de Hint-

Avrupalı toplumlar girip zaman içerisinde kendi bağımsızlıklarını kazandıklarında asıl olaylar o zaman başlamıştır. Çok eski olan İran tarihi hakkında çalışmaların çok yeni olması bir çok dönemin karanlık kalmasına sebep olmuştur. Bahsettiğimiz kavimlerin sosyo-kültürel kalıntılarını incelemek ve karşılaştırma yapmak da yine bu alanda birçok konunun aydınlanmasına katkı sağlayabilir düşüncesindeyiz.

Yerleşim yerleri hakkında elde edilen bilgiler muazzam bir karşılaştırma yapma imkanı vermektedir. İleride yapılacak bu tür çalışmalar yerleşim yerlerinde elde edilen her türlü bilginin yorumlanması birçok yeni bilginin de elde edilmesini beraberinde getirecektir. Örneğin Dinkha Tepe’de yapılan çalışmalar sonucunda aslında bu yerleşim yerinin İran’ın batısında olmasına rağmen doğu kültürünü temsil ettiği ortaya çıkmıştır. İşte burada düşünülmesi gereken nokta ilk önce ticaret etkisidir ancak bunun dışında yapılan bir göç nedeniyle böyle bir durumun varlığının da söz konusu olabileceği akıllara getirilmelidir. Yine buradaki çanak çömlek seviyesinin çok ileri olması yeni bir kültürün varlığına da işaret ediyor olabilir. Godin Tepe’nin kuzeyden M.Ö. 3000-2650 arasında istila edildiği verisi de o dönem göç eden kavimlerin göç yolları dikkate alınarak incelenmesi gereken başka bir örnektir.

Görüldüğü gibi bu dönemler çalışmanın en fazla ihtiyaç duyulduğu alanlardır ve yapılacak disiplinlerarası çalışmalar hem yeni bilgiler elde edilmesine hem de var olan bilginin yeniden yorumlanarak eski dönem İran tarihinin daha doğru yaklaşımlarla ele alınması ve dolayısıyla da bu coğrafyanın bu dönem tarihinin çalışılması o dönemdeki başka kavimleri tarihlerinin de aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- AĞASIOĞLU, Feridun, “Kadim Azerbaycan’da Gutti Devleti”, *Bilge Dergisi* S.23, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 15-19.
- ALEKBEROV, ALEKBER, “ Lulubi Etnoniminin Kökeni”, çev. Muhammet Kemaloğlu, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi Sayı 9, 2014, s.236-246 http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/alekber_elekberov_lulubi.pdf 15.04.2016.
- ALTUĞ Hüseyin, *Demir Çağında İran Sosyo-Kültürel Yapı, Önemli Yerleşmeler ve Dönemin Arkeolojik Karakteri*, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Projesi, Çorum 2014.
- BAKIR Abdülhalik, Ahmet Altıngök, “Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası”, *Tarih İncelemeleri Dergisi Cilt/Volume XXVI Sayı/Number 2, Aralık/December*, İzmir 2011, s.361-422.
- BALKAN, Kemal, “ Eski Önyasya’da Kut(veya Gut) Halkının Dili ile Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik”, *Erdem Dergisi, Cilt 6 Sayı 16*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.1-65.
- BOSS, Shira, “Encyclopedia Iranica”, http://www.college.columbia.edu/cct_archive/nov03/ erişim tarihi 04.05.2016.
- Cambridge History of Iran, ed. V.B. Fisher, E. Yarshater, I. Gershevich, Cambridge University Press, Cambridge 1993.
- CHILDE V.Gordon, *Doğu’nun Prehistoryası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- COVINGTON, Richard, “What was Jiroft”, Saudi Aramco World Volume 55 Number 5, 2004, <http://www.archive.aramcaworld.com/issue/200405/what.wajiroft.htm>, erişim tarihi 10.05.2016.
- ÇEÇEN, Salih, “Eskiçağda Türkler”, *Eski Uygarlıklardan Günümüze Anadolu’da Türk Varlığı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 101-108.
- Dinkha Tepe Expedition Records, Prepared by K.Moreau, University of Pennsylvania Penn Museum Archives, <http://www.yumpu.com/en/document/view/7023159dinkha-tepe-expedition-records-university-of-pennsylvania>, erişim tarihi 06.01.2016.

- DYSON Robert H., “ Ceramics 1. The Neolithic Period Through The Bronze Age in Northeastern and North-central Persia”, <http://www.iranicaonline.org/articles/ce-ramics-i>, erişim tarihi 02.02.2016.
-, “Hasanlu Tepe”, [http:// www. İranicaonline .org /articles/hasanlu-teppe-i](http://www.Iranicaonline.org/articles/hasanlu-teppe-i), erişim tarihi 02.06.2016.
-, “Tepe Hissar”, [http:// www .iranicaonline. org/ articles/tepe-hissar](http://www.iranicaonline.org/articles/tepe-hissar), erişim tarihi 07.04.2016.
- EDULJEE K.E., “Kassites, Kossae”, <http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/-ranghaya/kassites.htm>, erişim tarihi 14.01.2015.
- Excavations at Godin Tepe, First Progress Report*, Couyler Young, Royal Ontario Museum Occasional Paper, Toronto 1969.
- EZAT Negehbani, “Geoy Tepe”, [http:// www. iranicaonline.org /articles/geoy-tepe](http://www.iranicaonline.org/articles/geoy-tepe), erişim tarihi 09.09.2015.
- FRYE, Richard Nelson, “Reitzenstein and Qumran Revisited by an Iranian”, *The Harvard Theological Review* Vol. 55 No.4, Boston 1962, s.261-268
-, *Greater Iran:20th Century Odyssey*, Mazda Publishers, California 2005.
- GASCHE Hermann, “Susa I excavations”,<http://www.iranicaonline.org/articles/susa-i-excavations>, erişim tarihi 04.04.2015.
- GHADIM Farshid İravani-Bahram Ajerloo, “Yirminci Yüzyılda İran Arkeolojısındaki Değişiklikler Üzerine Yeni Gözlemler”, *Anadolu Araştırmaları C.18/2*, İstanbul Üniversitesi Basım Yayın Müdürlüğü Matbaası, İstanbul 2005, s. 183-206
- GIGNOUX Phillippe, “Aneran”, [http:/ www. iranicaonline. Org /articles/anager](http://www.iranicaonline.org/articles/anager), erişim tarihi 22.03.2016.
- GILL, N., “Ancient Name of Iran” [http://ancient history. about. com/ od/persianempire-Maps/qt/Iran.htm](http://ancienthistory.about.com/od/persianempire-Maps/qt/Iran.htm) erişim tarihi 22.03.2016.
- GNALI Gherardo, “Iranian Identity II: Pre Islamic Period” [http:// www. iranicaonline.org/articles/iranian-identity-ii-pre-islamic-period](http://www.iranicaonline.org/articles/iranian-identity-ii-pre-islamic-period) erişim tarihi 15.03.2016.
- GÜLMUHAMMET, Hasan, *Elam Siyasi ve Kültürel Tarihi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004
- GÜNALTAY Şemsettin, *İran Tarihi Cilt I En Eski Çağlardan İskender’in Asya Seferine Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1987.

-, *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987
- HATİPOĞLU Vecihe, “Türk Tarihinin Başlangıcı”, *Türkoloji Dergisi C.8 S.1*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s.29-52
-, “Türk Tarihinin Başlangıcını Ararken”, *Milliyet Gazetesi*, 26 Eylül 1978, s.2
- İPLİKÇİOĞLU Bülent, *Eskiçağ Tarihinin Anahatları I*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1999
- KARATAY Osman, İran ile Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu, Karam Yayınları, Ankara 2000
- KELEŞ, Nejdett, “ Indo- Germenlerin ve Germenlerin Kökeni, Dili ve Anayurdu Tezleri”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 22*, Denizli 2015, s.77-92
- LANDSBERGER B., “ Ön Asya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri”, *İkinci Türk Tarih Kongresi İstanbul 20-25 Eylül 1937 Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s.98-110
- LAWLER, Andrew, “ The New Bronze Age”, *Archaeology Volume 63 Number 1*, Jenuary/February 2010, A Publication of the Archaeology Institute of America, <http://archive.archaeology.org/1001/abstracts/insider.html>, erişimtarihi 10.05.2016.
- MADJIDZADEH Youssef, Holly Pitman, “ Excavations At Konar Sandal in The Region Of Jiroft in Halil Basi: First Preliminary Report (2002-2008), *İran Vol 46*, British Institute of Persian Studies, 2008, pp, 69-103
- MIEROOP, Marc Van De, “Gutians”, <http://www.iranicaonline.org/articles/gutians>, erişim tarihi 02.02.2016
- MOGHADDAM, Arshin Adib, “Refraction on Arab and Iranian Ultra-Nationalizm”, <http://mrzine.monthlyreview.org/2006/aam201106p.html>, erişim tarihi 03.05.2016
- MUSCARELLA Oscar White, “Dinkha Tepe”, <http://www.iranicaonline.org/articles/-denkha-dinkha-tepe>, erişim tarihi 08.10.2015
-, ‘Jiroft and “Jiroft-Aratta” A Review Article of Yousef Madjidzadeh, Jiroft The Earliest Oriental Civilization’, *Bulletin of the Asia Institute 15*, USA 2005, pp.173-198.

-, “ Jiroft III: General Survey of Excavations”,
<http://www.iranicaonline.org/articles/jiroft-iii-general-survey-of-excavations>,
 erişim tarihi 10.05.2016.
- NASAB Hamede Vahdati, “ Paleolithic Archaeology in Iran”, *International Journal of Humanities* Vol.18/2, 2011, pp.63-87.
- Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Yayına hazırlayanlar: Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Köçer, Global Strateji Enstitüsü TİKV, Ankara 2007.
- ÖZTÜRK Mustafa, *16. Yüzyılda Kilis, Urfa, Adyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004.
- PIZORNO Gabriel, “Dinkha Tepe”, [http:// scholar. harvard. edu./ pizzorno/dinkha](http://scholar.harvard.edu/pizzorno/dinkha), erişim tarihi 28.03.2016.
- POTTS, D.H., “Tepe Yahya,” <http://www.iranicaonline.org/articles/tepe-yahya>, erişim tarihi 09.11.2016.
- POTTS, Daniel T., *The Archaeology of Elam, Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, University Press, 1999.
- ROUSTAEI Kourosh, “ Tepe Hesar, Once Again”, *Proceedings of the 6. International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East May 5-10 2008, “Sapienza”- Universita di Roma, Volume 2 Excavations, Surveys and Restorations: Reports on Recent Field Archaeology in the Near East*, Weisbaden 2010, pp.613-633.
- SCHIMITT R, “Aryans”, [http:// www. iranicaonline. org/ articles/ arians](http://www.iranicaonline.org/articles/aryans), erişim tarihi 02.11.2016.
- SCHMIDT Erich F., *Excavation Recods From Tepe Hissar, Iran*, Prepared by K. Moreau, University of Penn Museum Archives, 1983, [http:// dla.library. upenn .edu/dla/ead/ead.html?id=EAD_upenn_museum_PUMu1026](http://dla.library.upenn.edu/dla/ead/ead.html?id=EAD_upenn_museum_PUMu1026), erişim tarihi 08.06.2016
- TOGAN Zeki Velidi, *Oğuz Destanı Reşidedin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlil*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982.
- WEIESEHOFER, Josef, *Antik Pers Tarihi*, çev. M.A. İnci, Telos Yayıncılık, İstanbul 2003.

YOUNG Cuyler T., “ Godin Tepe”, [http:// www. iranicaonline. org/ articles/godin](http://www.iranicaonline.org/articles/godin),
erişim tarihi 12.12.2015.

ZEHTABİ, Muhammet Taki, *İran Türklerinin Eski Tarihi*, IQ Yayıncılık, İstanbul
2010.

EKLER

Ek 1. Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Filiz Teker
Öğrenci Numarası	131211127
Enstitü/Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Yüksek Lisans
Danışmanın Adı-Soyadı	Prof. Dr. M. Beşir AŞAN
Tez Başlığı (Türkçe)	Eski İran Uygarlıkları ve Yerleşim Yerleri

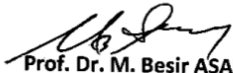
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 132 sayfalık kısmına ilişkin, 11.08.2016 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programında aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 9'tur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. M. Beşir AŞAN
 Danışmanın Adı-Soyadı
 (İmzası)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
 Anabilim Dalı Başkanı
 (İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZGEÇMİŞ

Filiz TEKER 1981 yılında Çorum’da doğdu. İlköğrenimini Çorum’da Orta öğrenimini Anlkara’da tamamladı. 2007 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 2012 yılında Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Bilim Dalına araştırma görevlisi olarak atandı. Aynı yıl Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bilim Dalında yüksek lisansa başladı.

